

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
STUDIA TERRITORIALIA

XII

2012

Číslo 2

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA

TERRITORIALIA

XII
2012
2

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2013

Redakční rada

Předseda: doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Výkonná redakce: PhDr. Lucie Filipová, Ph.D., PhDr. Jan Šír, Ph.D.

Interní členové/redakční kruh: PhDr. Jan Bečka, Ph.D., doc. PhDr. Miloš Calda, doc. PhDr. Michal Kubát, Ph.D., PhDr. Ondřej Matějka, PhDr. Tomáš Nigrin, Ph.D., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Lenka Rovná, CSc., doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Externí členové: prof. Marek Bankowicz (Uniwersytet Jagielloński), prof. Dr. Christoph Boyer (Universität Salzburg), prof. Crister Garrett (Universität Leipzig), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), prof. PhDr. Jan Křen, DrSc. (emeritní profesor moderních dějin), doc. PhDr. Ilja Lemeškin, Ph.D. (FF UK), prof. Iain McLean (Nuffield College, Oxford University), prof. Dr. Marek Nekula (Universität Regensburg), prof. Dietmar Neutatz (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), prof. Alan Butt Phillip (Bath University), prof. James F. Pontuso (Hampden-Sydney College), prof. Jacques Rupnik (Science Po, Paris), doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D. (Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy), PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), prof. Dr. Wolfgang Wessels (Universität zu Köln)

Elektronická verze: <http://stuter.fsv.cuni.cz>

OBSAH

Editorial	7
Studie	9
Ohrožená periferie? Ruský Dálný východ v kontextu čínské migrace JAKUB ANDRLE	11
Důsledky diverzity a imigrace: Případ Phoenixu KRYŠTOF KOZÁK	35
Na cestě z finanční krize. Vývoj finanční situace spolkového hlavního města a spolkové země Berlín ROMANA MYNAŘÍKOVÁ	47
Recenze	71
O autorech	93
Pokyny pro autory	95

EDITORIAL

Vážení čtenáři,

v druhém čísle letošního ročníku časopisu *Studia Territoria* bychom Vás rádi seznámili s několika aktuálními tématy, jimž se věnuje nejmladší generace badatelů Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Všechny tři publikované studie vznikly v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu (č. 2010-261503 a č. 2011-263503) a do standardního recenzního řízení byly zařazeny až na základě výsledků interní oponentury.

Z teritoriálního hlediska jsou vybrané texty velmi rozmanité, neboť pokrývají celé území, na něž se naše periodikum zaměřuje, a to Severní Ameriku, Evropu a Eurasii. První dva příspěvky spojuje téma migrace: text Jakuba Andrleho mapuje přistěhovalectví Číňanů a dalších osob asijského původu do nejvýchodnějších částí Ruské federace, studie Kryštofa Kozáka analyzuje soužití hispánského a bělošského obyvatelstva na příkladu arizonského Phoenixu. Zatímco v americkém případě představuje hispánská imigrace nezpochybnitelnou realitu, týkající se výhledově i řady dalších oblastí USA, v ruském případě jde do velké části o mýtus žijící svým vlastním životem. Na uvedená sociologicko-demografická témata navazuje třetí, politicko-ekonomicky zaměřená studie Romany Mynaříkové. V ní se autorka zabývá špatnou finanční situací spolkové země Berlín, přičemž si klade otázku, zda je uvedený stav důsledkem německého sjednocení, nebo špatného hospodaření zemských politiků.

Přejeme Vám zajímavou a inspirativní četbu.

Za redakční radu
Lucie Filipová

STUDIE

OHROŽENÁ PERIFERIE? RUSKÝ DÁLNÝ VÝCHOD V KONTEXTU ČÍNSKÉ MIGRACE*

JAKUB ANDRLE

Abstract

A Periphery in Peril? The Russian Far East in the Context of Chinese Migration

This article deals with the phenomenon of Chinese migration in the Russian Far East. Shortly after the dissolution of the Soviet Union, the Russian Far East experienced a sudden influx of Chinese migrants. In a traditionally isolated and sparsely populated area, this influx led to the widespread fear that the region might soon lose its ethnically Russian character and even become a target of China's territorial ambitions. Using a multidisciplinary approach, this study aims to examine the history of the Chinese presence in the Russian Far East since the late nineteenth century and analyze the main features of Chinese migration as it has evolved in the past two decades. The article explores why the emergence of Chinese migrants, fairly limited in number, triggered such extreme reactions among the Russian public and why these misperceptions persist in Russia despite the fact that they have been repeatedly disproven by scientific research.

Keywords: Russia, China, Russian Far East, population, migration

Jedním z nejdramatičtějších sociálních procesů, kterými bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu prošla Ruská federace, bylo bezpochyby prudké zesílení migrace a mobility obyvatelstva. Otevření vnějších hranic, uvolnění cestovních restrikcí, zahájení tržních reforem a s nimi související sociální diferenciacce a stratifikace, etnické napětí, ozbrojené konflikty v okolních státech i na vlastním území a mnohé další faktory měly za následek masivní populační přesuny jak na mezinárodní, tak vnitrostátní (meziregionální i vnitroregionální) úrovni. Rusko se v oblasti migrace prakticky ze dne na den stalo výchozím, cílovým i tranzitním státem zároveň.

---

* Text vznikl v rámci projektu SVV č. 2011-263503.

Dopady zvýšené intenzity migrace na ruské regiony byly značně nerovnoměrné. Migrační procesy 90. let 20. století byly charakteristické svojí nesmírnou různorodostí, a to nejen ve smyslu typologie (nucené přesuny, ekonomická migrace, návratová migrace apod.) či délky trvání, ale rovněž ve smyslu geografické distribuce. Zatímco některé subjekty federace, zejména ty v centrálních částech země, zůstaly masivních přesunů obyvatel ušetřeny, jiné, zpravidla periferní regiony se musely vyrovnat s nápoem uprchlíků, přílivem krajanů z dalších postsovětských republik či hromadným odchodem kvalifikovaných pracovníků.

Patrně žádná jiná část Ruské federace nebyla migračními procesy zasažena tak silně jako oblast Dálného východu. V průběhu masivní depopulace ztratily některé z nejuvýchodněji situovaných ruských regionů okolo poloviny obyvatel. Současně s vyliďňováním zažíval ruský Dálný východ během první postsovětské dekády také mimořádně hluboký hospodářský propad. Právě v době, kdy dosáhly vzájemně se posilující procesy depopulace a ekonomického úpadku svého vrcholu, se v jižních částech ruského Dálného východu objevili první čínští migranti. V oblasti, kterou Moskva přinejmenším od druhé poloviny 50. let 20. století spravovala v podstatě jako vojenskou hranici a která se po desetiletí vyznačovala i na sovětské poměry výjimečnou izolovaností vůči vnějšímu světu, vyvolal náhlý příliv čínských migrantů značný rozruch.

Cílem této studie je zasadit problematiku novodobé čínské migrace v oblasti ruského Dálného východu do adekvátních historických a demografických souvislostí. Text je pokusem o originální syntézu klíčových poznatků, které byly v posledních letech o čínské migraci a s ní spojenými jevy shromážděny na poli historické vědy, areálových studií, sociologie a demografie. Multidisciplinární, současně empiricko-analytický i interpretativní přístup je podle mínění autora vhodným prostředkem k uchopení ústředního tématu práce, kterým je fenomén takzvané „čínské hrozby“. Právě tímto termínem se někdy označují přehnané obavy veřejnosti, médií i okrajové části vědecké obce ze silící čínské přítomnosti v příhraničních regionech Dálného východu. Zvolenému přístupu odpovídá výběr zdrojů. Studie vychází převážně z ruskojazyčné a v menší míře anglojazyčné literatury. Primární zdroje ve formě statistických dat byly využity pouze tehdy, pokud se zdálo vhodné aktualizovat standardně dostupné údaje, s nimiž ve svých studiích pracovali citovaní autoři. Pro ilustraci vybraných jevů či jejich dokreslení autor využíval rovněž ruský tisk a sporadicky též vlastní terénní zápisky.

Geografické vymezení a demografický profil

Ruský Dálný východ – zahrnující v územně správním vyjádření Dálnévýchodní federální okruh – tvoří nejuvýchodnější třetinu Ruské federace. Území regionu má

rozlohu přes šest milionů kilometrů čtverečních. Na severu je vymezeno Severním ledovým oceánem, na východě pak Tichým oceánem a na jihu z větší části řekami Amur a Ussuri, které zároveň představují mezinárodní hranici s Čínskou lidovou republikou. Západní hranice regionu jako jediná neodpovídá žádné přírodní linii a je vymezena čistě administrativně.¹

Výjimečnost Dálného východu mezi ostatními federálními okruhy spočívá v příkrém nesouladu mezi geografickou rozlohou a počtem obyvatel. Dálný východ je totiž na jedné straně okruhem největším a na druhé nejméně zalidněným. Na území odpovídajícím dvěma třetinám Spojených států amerických žije podle výsledků posledního cenzu (2010) jen 6,3 milionu obyvatel, což je ekvivalent poloviny současné populace Moskvy. Hustota osídlení Dálného východu je extrémně nízká – na jeden kilometr čtvereční připadá průměrně pouze jeden obyvatel.

Distribuce obyvatelstva v rámci regionu je silně nerovnoměrná. Suverénně nejlidnatějším subjektem Dálného východu je Přímořský kraj, kde podle výsledků cenzu z roku 2010 žijí asi dva miliony lidí. Na druhém místě s odstupem 700 tisíc obyvatel se nachází Chabarovský kraj a na třetím republika Sacha, rozlohou vůbec největší subjekt okruhu i celé federace. Na opačném konci žebříčku se nachází Čukotský autonomní okruh s pouhými 50 tisíci obyvateli. V přepočtu obyvatel na rozlohu opět vede Přímořský kraj těsně před Sachalinem. Výmluvným faktem nicméně je, že jde o jediné dva subjekty okruhu, které v hustotě osídlení dosahují alespoň průměrné hodnoty Ruska jako celku. Zdaleka nejnižší hustotu obyvatel vykazuje s jedním člověkem na deset čtverečních kilometrů Čukotský autonomní okruh. Prakticky stejně řídké osídlení mají i Sacha, Magadanská oblast a Kamčatský kraj.²

Disproporce mezi teritoriálními a demografickými charakteristikami je a vždy byla základním rysem a současně i klíčovým problémem ruského Dálného východu. Více než kdy jindy se tento problém vyhroutil v předešlých dvaceti letech, kdy region ztratil více než 1,5 milionu lidí, tedy skoro pětinu obyvatel. Depopulace východních periferií nabrala po rozpadu Sovětského svazu zhruba šestkrát vyšší tempo, než kolik činí ruský průměr. Tento souhrnný údaj přitom ještě zakrývá mnohem prudší úbytek, zaznamenaný v samotných 90. letech. Většina uvedeného

¹ V souladu s prezidentským výnosem č. 849 z roku 2000 o zřízení federálních okruhů zahrnuje ruský Dálný východ devět subjektů federace. Jsou jimi: Přímořský kraj, Chabarovský kraj, Amurská oblast, Židovská autonomní oblast, Sachalinská oblast, Republika Sacha (Jakutsko), Magadanská oblast, Kamčatský kraj (až do roku 2007 se jednalo o dva oddělené subjekty – Kamčatskou oblast a Korjacký autonomní okruh) a Čukotský autonomní okruh. Administrativním centrem ruského Dálného východu je Chabarovsk, spolu s Vladivostokem nejlidnatější město regionu.

² *Предварительные итоги всероссийской переписи населения 2010 года: статистический сборник* (Moskva: Rosstat, 2011), http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/VPN-BR.pdf (staženo 28. 11. 2011).

úbytku totiž připadá pouze na období mezi lety 1992–2001. V průběhu první dekády nového tisíciletí se sice tempo vylidňování Dálného východu snížilo, avšak hovořit o stabilizaci populačního vývoje regionu je zatím předčasné.³

Depopulace ruského Dálného východu má dvě komponenty: přirozený úbytek a migrační úbytek. Hlavní příčinou přirozeného úbytku je nízká plodnost (fertility). Úhrnná plodnost (průměrný počet dětí na jednu ženu v reprodukčním věku) Dálnévýchodního okruhu se v posledních letech pohybuje okolo hodnoty 1,5. Ačkoliv je tato hodnota hluboko pod hranici prosté reprodukce obyvatelstva (2,1), nijak významně se neodchyluje od celoruského průměru a v posledních letech navíc jeví známky vzestupu.⁴ Za předpokladu, že dramaticky nevzroste úmrtnost, je tedy v nejbližší době na místě očekávat alespoň částečné zlepšení přirozeného demografického vývoje regionu.

Přirozený úbytek je nicméně zodpovědný jen za jednu pětinu veškerých demografických ztrát Dálného východu. Specifičnost regionu v porovnání s jinými částmi Ruska spočívá v podílu, jaký má na vylidňování migrace. U žádného jiného federálního okruhu se nesetkáme s tím, že by migrační deficit tak výrazně překračoval ztráty způsobené převahou úmrtnosti nad porodností.⁵ Dálný východ se po rozpadu Sovětského svazu změnil z hlavního příjemce vnitřních migrantů v jednoznačně největšího migračního „dárce“ pro nově se formující populační jádro ve středních a jižních oblastech evropské části Ruska.

Během pouhých šestnácti let od rozpadu SSSR opustilo region na 1,2 milionu lidí, za rok tedy v průměru okolo 75 tisíc. Jestliže počet obyvatel Dálného východu na počátku 90. let dosahoval 8 milionů, znamená to, že jen díky migraci každoročně ztrácel téměř jedno procento obyvatel. V roce 1991 odešlo podle oficiálních údajů jen něco málo přes 20 tisíc lidí, jejich počet ale vzápětí prudce vzrostl na hodnoty okolo 100 tisíc.⁶ Ve druhé polovině dekády tempo migrace, a tím i celé depopulace mírně polevilo. V roce 2000 z Dálného východu odešlo 35 tisíc lidí, o rok později 32 tisíc, a v následujících dvou letech 32 tisíc, respektive 28 tisíc, čímž se intenzita vylidňování vlivem migrace opět přiblížila výchozím hodnotám platným pro dobu existence samostatného Ruska.⁷

³ K. R. Belorusec, *Migracionnyje processy v Dal'nevostočnom federal'nom okruge* (Moskva: RISL, 2004), 3.

⁴ *Demografičeskij ježegodnik Rossii 2010: statističeskij sbornik* (Moskva: Rosstat, 2010), 100, http://www.gks.ru/doc_2010/demo.pdf.

⁵ Leonid L. Rybakovskij et al., eds., *Sovremennaja migracionnaja situacija v prigraničnych rajonach Dal'nego Vostoka: Mnenija ekspertov* (Moskva: Institut social'no-političeskich issledovanij RAN, 2001), 12.

⁶ Ju. A. Avdejev et al., *Problemy naselenija Dal'nego Vostoka* (Vladivostok: Dal'nauka, 2004), 111.

⁷ Belorusec, *Migracionnyje processy*, 3. Bystrickij však na základě údajů federální statistické služby posouvá pokles migrace z Dálného východu až na přelom let 2001 a 2002, kdy migrační deficit

Migrační úbytek Dálnévýchodního okruhu vykazuje výrazné regionální rozdíly. Jednoznačně největší migrační ztráty vzhledem k počtu obyvatel zaznamenaly nejseverněji položené subjekty teritoria. Magadanská oblast ztratila jen do roku 2001 skoro výhradně vlivem migrace neuvěřitelných 53 % obyvatel a populace Čukotského autonomního okruhu se i přes relativně slušný přirozený přírůstek snížila dokonce o víc než dvě třetiny. S určitým odstupem za nimi se umístil Sachalin, těsně následovaný Kamčatským krajem.⁸

Demografický šok v kontextu ekonomické krize

Důležitým aspektem procesu vylidňování ruského Dálného východu je jeho načasování. Nejintenzivnější fáze depopulace regionu časově korelovala jednak s první vlnou postsovětských ekonomických reforem, jednak s otevřením Ruska vnějším světu. Oba procesy přitom měly na ruský Dálný východ mimořádně silný vliv.

Základním pilířem ekonomiky Dálného východu v sovětském období byl vedle těžby surovin obranný průmysl. Podniky náležející do sovětského vojensko-průmyslového komplexu zajišťovaly v době rozpadu SSSR přibližně 20 % veškeré průmyslové výroby regionu. V závodech obranného určení bylo ve stejném období zaměstnáno zhruba 40 % veškeré pracovní síly.⁹ Převážná část vojenského průmyslu byla koncentrována v Přímořském a Chabarovském kraji. Podniky specializované na výrobu či opravu lodí, vrtulníků, stíhacích letadel a další vojenské techniky zde pouze *přímo* zaměstnávaly více než 400 tisíc lidí. Tento údaj nicméně nezahrnuje osoby, které se na vojenské výrobě podílely nepřímo anebo na ní byly

---

okruhu klesl z 97 tisíc na 15 tisíc osob. Do roku 2006 pak kolísal od 31 tisíc do 36 tisíc. Viz S. P. Bystrickij, V. K. Zausajev a A. V. Chorošavin, *Dal'nij Vostok Rossii: stanovlenije novoj ekonomiki* (Chabarovsk: DVAGS, 2008), 135.

⁸ Bystrickij, Zausajev a Chorošavin, *Dal'nij Vostok Rossii*, 130. Prudké tempo vylidňování výše zmíněných subjektů Dálného východu by však nemělo zakrýt jeden podstatný fakt. Exodus obyvatelstva ze severních částí okruhu probíhá převážně v severojižním, nikoliv východozápadním směru. Jinými slovy, lidé opouštějí klimaticky nejméně příznivé a socioekonomicky nejméně rozvinuté oblasti Dálného severu a stěhují se do jižních částí okruhu, zejména do Přímořského a Chabarovského kraje. Právě vnitroregionální migrace ze severu je v součtu s pokračující plošnou depopulací venkova hlavní příčinou současné stavební konjunktury měst jako jsou Chabarovsk, Vladivostok a Ussurijsk. Migrace v západním směru, pro vylidňování Dálného východu určující, je typická spíše pro jižní, hustěji osídlené oblasti při hranici s Čínou, například Amurskou oblast a některé části Chabarovského kraje. Obyvatelstvo těchto teritorií míří nejčastěji do Centrálního a Jižního federálního okruhu, případně na Západní Sibiř. Do zahraničí, nejčastěji do dalších zemí bývalého Sovětského svazu, odchází jen zhruba šest procent migrantů. Rybakovskij et al., *Sovremennaja migracionnaja situacija*, 13.

⁹ Katherine G. Burns, „Security Implications of Defense Conversion in the Russian Far East“, in *Russia's Far East: a region at risk*, ed. Judith Thornton a Charles E. Ziegler (Seattle: University of Washington Press, 2002), 267.

jinak ekonomicky závislé (personál jídelen, členové rodin zaměstnanců apod.). S jejich připočtením by byl údaj o celkové zaměstnanosti v rámci dálněvýchodního obranného průmyslu možná i několikanásobně vyšší.¹⁰

Po roce 1991 zaznamenal obranný průmysl mezi ostatními sektory ekonomiky regionu bezprecedentní kolaps. Při jistém zjednodušení lze konstatovat, že postsovětská ekonomická transformace znamenala pro Dálný východ především radikální demilitarizaci. Jedním z jejích průvodních jevů se stal rychlý růst nezaměstnanosti. Úzký ekonomický profil regionu poté vedl k tomu, že nezaměstnanost získala chronický charakter – bývalí zaměstnanci obranného průmyslu jen velmi těžko nacházeli uplatnění v jiných, nedostatečně vyspělých sektorech ekonomiky. Právě problémy s nalezením uplatnění se následně staly jedním z důležitých faktorů, které přispěly k posílení migračních proudů do západněji situovaných ruských regionů.¹¹

Otevření Dálného východu navenek znamenalo pro region rovněž větší zlom než pro jiné oblasti bývalého Sovětského svazu. Na Přímořský kraj, Kamčatku, města na pobřeží Ochotského moře, celé pobřeží Čukotky a další vybraná území se totiž po většinu sovětské éry vztahovala výjimečně přísná omezení mobility a migrace obyvatelstva. Izolace zmíněných částí Dálného východu byla téměř absolutní. Přístup do nich byl zapovězen nejen cizincům – včetně těch ze „spřátelených“ států komunistického bloku –, ale bez speciálního povolení milice i řadovým občanům samotného Sovětského svazu.¹²

Bez přihlídnutí ke kontextu všech těchto vzájemně provázaných faktorů – zrychlujícího se a čím dál viditelnějšího vylidňování, kolapsu klíčových sektorů ekonomiky a zejména desítky let trvající odříznutosti od vnějšího světa i zbytku státu – nelze fenomén takzvané „čínské hrozby“ plně pochopit.

Počátek novodobých ruských obav z čínské imigrace je třeba hledat v době normalizace sovětsko-čínských vztahů napjatých od druhé poloviny 50. let 20. století. Jejím symbolickým mezníkem a současně prvním krokem na cestě k demilitarizaci společné hranice, k vyřešení teritoriálních sporů a k navázání standardního hraničního režimu se stala návštěva Michaila Gorbačova v Pekingu a Šanghaji na jaře 1989. Po desetiletích úzkostlivé izolace se ruský Dálný východ prakticky přes

---

¹⁰ Ibid., 270.

¹¹ Rybakovskij, *Sovremennaja migracionnaja situacija*, 10. Podrobněji o rozsahu dálněvýchodního obranného průmyslu a důsledcích jeho rozpadu v postsovětském období pojednává Sue Davis, *The Russian Far East: the last frontier?* (London: Routledge, 2003), 104–132.

¹² Vladimir A. Kolosov a Pavel M. Poljan, „Ograničeniye territorial'noi mobil'nosti i konstruirovaniye prostranstva ot stalinskoy epochi do našich dnej“, in *Režimnyje ljudi v SSSR*, ed. Tamara S. Kondratěva a Andrej K. Sokolov (Moskva: Rosspen, 2009), 34.

noc proměnil v cílovou i tranzitní oblast desítek tisíc migrantů z Číny a dalších zemí východní a jihovýchodní Asie.

Příliv cizinců, zejména čínských obchodníků, kteří rychle zaplavili trh potravinami a levným spotřebním zbožím, přinesl regionu v době celoruského hospodářského propadu nesmírně důležitou úlevu. U místního obyvatelstva však brzy převážil pohled na čínskou imigraci jako hrozbu. Proud migrantů z chudých provincií severovýchodní Číny začal být ve světle množícího se odchodu ruskojazyčných obyvatel vnímán jako začátek postupného počínšťování regionu. V součtu s vědomím přetrvávajících hraničních sporů, domnělými nároky Číny na půldruhého milionu čtverečních kilometrů ztracených v 19. století, obrovským populačním nepoměrem obou zemí, jakož i pocitem celkového zanedbání ze strany ústřední vlády přispěla přítomnost asijských migrantů ke vzniku mýtu o čínské demografické expanzi. S pomocí oportunistických politiků a lokálních i celostátních médií postupně vznikl obraz Dálného východu jako pomyslné ruské pevnosti, obležené nikoliv už čínskou armádou, ale miliony imigrantů odhodlaných osídlit vykliděné oblasti východní Sibíře a ovládnout ruské surovinové zásoby. Po expanzi demografické a ekonomické měla podle extrémních verzí tohoto výkladu následovat již přímá anexe regionu ze strany Pekingů. Čínští migranti tímto způsobem už na počátku 90. let získali nálepku jakési páté kolony, předvoje pro plné začlenění příhraničních oblastí Dálného východu do Říše středu.

Obavy z čínské imigrace v historické perspektivě

Historicky vzato nejsou obavy Rusů ze ztráty Dálného východu ve prospěch Číny ničím novým. Pocit takzvané „žluté hrozby“ či „žlutého nebezpečí“ lze najít už v prostředí pozdně carského Ruska a v ještě ostřejších rysech pak po velkou část existence sovětského režimu. Podpisem rusko-čínských smluv z Ajgunu (1858) a Pekingů (1860), jimiž se Čína definitivně vzdala nároků na Amurský a Ussurijský kraj (přibližně dnešní Amurská oblast a Přímořský kraj), získávalo Rusko pod svoji kontrolu prakticky pustá území. V době připojení k Ruské říši se na těchto teritoriích nacházelo pravděpodobně jen několik tisíc Číňanů, Mandžů nebo příslušníků jiných asijských etnik. Naprostá většina z nich navíc nebyla v regionu trvale usazena. Číňané sem tradičně přicházeli krátkodobě s cílem využít zdejší přírodní bohatství a poté se vraceli zpět do výchozích oblastí. Častým motivem sezónní čínské migrace byl například lov kožešinových zvířat, sběr ženšenu, lov sumyšů (takzvané mořské okurky) a v době mimořádných such na jihu také zemědělská činnost. V zimních měsících ale nenabízely oblasti severně od Amuru nic, kvůli čemu by zde mělo smysl zůstat, a čínští lovci, sběrači a rolníci pravidelně odcházeli

zpět na jih.¹³ Situaci prudce změnila až kolonizace regionu prováděná carskou vládou. Už na začátku 60. let 19. století vláda ustoupila ve své kolonizační politice od jakýchkoliv národnostních kritérií či omezení a v důsledku toho se na Dálném východě objevily vedle Ukrajinců a jiných neruských etnik z evropské části říše také tisíce pracovníků z Číny. Sankt-Petěrburg čínskou imigraci vítal, protože v ní nespátrával nic jiného než dodatečný přísun pracovní síly a možnost jak urychlit pomalé osvojování východních periferií státu.

Zajímavým rysem čínské migrace na Dálný východ byl její čistě mužský charakter. Až v roce 1878 totiž čínská vláda zrušila nařízení, podle kterého nesměly ženy v případě odchodu mužského člena domácnosti opustit zemi a zůstávaly na místě jako záruka jeho návratu, a tedy pojistka proti hromadnému vyliďňování zaostalých venkovských oblastí.¹⁴ Čínská migrace do Ruska si i z tohoto důvodu dlouho udržovala sezónní povahu a již v 19. století se výrazně odlišila od podobně rozsáhlé přistěhovalecké vlny z Koreje. Etničtí Korejci se oproti Číňanům snáze adaptovali na těžké klimatické podmínky Dálného východu, dokázali jim lépe přizpůsobit své zemědělství, a vždy proto měli větší tendenci usazovat se zde k trvalému životu. Ruské úřady jistou dobu dokonce prezentovaly korejské rolníky jako vzor pro ostatní kolonisty a obzvláště oceňovaly jejich výjimečnou pracovitost a minimální životní nároky.¹⁵

Kladný postoj státních orgánů ke korejské i čínské přítomnosti na Dálném východě nicméně brzy vystřídal obavy z naprostého zastínění organizované či alespoň regulované kolonizace neustávajícím přílivem asiatského obyvatelstva. Ještě v roce 1869 se v Přímořském kraji podle odhadů vyskytovalo jen okolo 10 tisíc Číňanů a Mandžů. V 80. letech 19. století však čínské přistěholectví svým objemem převážilo nad ruskou kolonizací a důsledkem několika špatných úrod a následnému hladu na Korejském poloostrově se na Dálný východ v nouzi uchýlilo také přibližně 7 tisíc Korejců. Výsledky cenzu z roku 1897 sice hovořily o přítomnosti asi 40 tisíc Číňanů a zhruba polovičním množství Korejců, neoficiální odhady však běžně dosahovaly i dvojnásobných hodnot. Totéž platilo i o stavu v roce 1910, kdy oficiální údaje stanovovaly počet Číňanů na Dálném východě na 100 tisíc, zatímco neoficiální a podle většiny dnešních badatelů přesnější odhady spíše na 200 tisíc až čtvrt milionu.¹⁶ Nepochybně i pod vlivem množících se mezi-etnických konfliktů začaly ruské úřady od poloviny 80. let 19. století zavádět pro

¹³ Aleksandr G. Larin, *Kitajcy v Rossii včera i segodnja: istoričeskij očerk* (Moskva: Muravej, 2003), 13.

¹⁴ O. A. Vasilčenko, „Gosudarstvennaja politika po pereseleniju semej i organizacii ich žiznedejatel'nosti na Dal'nem Vostoke“ (doktorská disertace, Moskovskij Gosudarstvennyj Universitet, 2005), 105.

¹⁵ *Ibid.*, 149.

¹⁶ Larin, *Kitajcy v Rossii*, 21.

čínskou a korejskou imigraci poměrně přísná omezení. Od roku 1886 bylo cizincům zakázáno usazovat se v blízkosti státní hranice, od roku 1892 pak nakupovat v Amurské oblasti a Přímoří půdu, a v roce 1910 byl dokonce vyhlášen přímý zákaz najímání zahraniční pracovní síly. Zmíněná opatření však nebyla s ohledem na stoupající závislost na čínské pracovní síle důsledně dodržována a proud asijských přistěhovalců, respektive asijské sezónní pracovní síly příliš neovlivnila.¹⁷

Obavy z ohrožení bezpečnosti Dálného východu ze strany asijských přistěhovalců vzrostly především těsně po roce 1900 a souvisely jednak s takzvaným boxerským povstáním v Číně, jednak se zhoršením rusko-japonských vztahů, jež vyvrcholilo válečným konfliktem v letech 1904 až 1905. V roce 1900 odpověděly ruské policejní jednotky v součinnosti s kozáky na ostřelování Blagověščensku čínskými povstalci masakrem nejméně tří tisíc civilistů asijského původu.¹⁸ Jasně patrný pokles podílu Číňanů a Asiátů vůbec na celkové populaci Dálného východu těsně před rokem 1917 ale neodráží ani tak administrativní opatření nebo násilné střety s ruskojazyčným obyvatelstvem jako spíše prudkou akceleraci organizované ruské kolonizace. Larin uvádí, že zatímco ještě na přelomu století tvořili Číňané okolo 15 % populace Dálného východu, v roce 1910 jejich podíl klesl i navzdory pokračující imigraci pod 10 %. Další oslabení čínské přítomnosti poté způsobily revoluční události a především občanská válka, doprovázená naprostým rozvratem ruského hospodářství. V roce 1926, tedy v době pozvolného obnovování ruského přistěhovalectví, klesl počet čínských obyvatel regionu na zhruba 70 tisíc, což představovalo 4 % jeho populace.¹⁹

Ani tak výrazný pokles nicméně nedokázal úplně odstranit xenofobní nálady vůči asijskému živlu, zakořeněné již od 19. století. Podle převládajících stereotypů byli Číňané spojováni s vysokou kriminalitou, nevalnou úrovní morálních hodnot (která údajně vyplývala z chybějícího smyslu pro rodinu) a absencí jakékoliv loajality vůči hostitelské zemi. Jejich zločinné aktivity spočívaly podle mínění dobových pozorovatelů zejména v neplacení daní a rozsáhlém plundrování dálnévýchodního přírodního bohatství. Řada ruských autorů například dodnes tvrdí, že čínští dělníci pracující před druhou světovou válkou v ruských zlatých dolech až polovinu vytěženého materiálu zatajili a propašovali přes hranici.²⁰ Skutečnost, že předsudky namířené proti čínskému obyvatelstvu neodezdněly ani po prudkém

¹⁷ Alexander Lukin, *The bear watches the dragon: Russia's perceptions of China and the evolution of Russian-Chinese relations since the eighteenth century* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2003), 59.

¹⁸ John J. Stephan, *The Russian Far East: a history* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1994), 60.

¹⁹ Podle výsledků celosvazového cenzu žilo ve stejném roce na území státu 102 tisíc Číňanů. Larin, *Kitajcy v Rossii*, 120.

²⁰ Viz například Zinaida I. Sidorkina, *Immigracija v demografičeskom razvittii Dal'nego Vostoka* (Vladivostok: Dal'nauka, 2007), 8.

snížení jeho podílu na celkové populaci, patrně souvisí s přetrvávající dominancí Asiatů ve vybraných sektorech ekonomiky. Význam čínské pracovní síly pro hospodářství regionu dokládají statistické údaje z poloviny 20. století: Číňané podle nich tvořili asi 35 % pracujícího obyvatelstva dálnévýchodních měst. Zvláště silné zastoupení měli mezi takzvanými kulii, tedy nájemnými dělníky, kde vykonávali především funkce nakládačů a nosičů. Kromě toho tvořili více než polovinu veškeré pracovní síly zaměstnané v báňském, kožedělném či potravinářském průmyslu.²¹ Pocit pokračujícího „žlutého obležení“ mezi ruskojazyčnými obyvateli nepochybně udržovala také mimořádná koncentrace Číňanů ve Vladivostoku, tedy v kulturním i průmyslovém jádru Dálného východu a celé východní Sibíře. Před rokem 1917 zde Číňané tvořili nejméně třetinu obyvatel, a disponovali dokonce samostatnými policejními oddíly.²² Mezi světovými válkami sice Číňanů ve Vladivostoku a také v dalších velkých městech v poměru k obyvatelům slovanského původu ubylo, ale jejich role v hospodářství zůstávala díky soustředění v průmyslu prakticky nezměněna. Čtvrti podobné *Kitajské slobodě* v Chabarovsku si uchovaly svůj orientální ráz, a Číňané proto zůstali velmi viditelnou menšinou.

Začátek konce čínské přítomnosti na Dálném východě přinesly až stalinské represe druhé poloviny 30. let. Souběžně s totální deportací občanů korejského původu muselo své domovy či místa přechodného bydliště opustit také mnoho tisíc Číňanů. Část z nich se ocitla podobně jako Korejci ve Střední Asii, část byla nucena přestěhovat se do své etnické vlasti. Záslouhou poválečné spolupráce Moskvy v oblasti repatriace Číňanů s Maovým režimem klesl jejich počet v celém Sovětském svazu v roce 1959 na pouhých 26 tisíc a dále se snižoval. Na samotném Dálném východě jich o dvacet let později podle oficiálních údajů žilo jen asi 1700.²³ Nikita Chruščov sice v průběhu 50. let zvažoval v součinnosti s čínskou stranou masivní nábor pracovní síly pro sibiřský a dálnévýchodní průmysl, vzájemná roztržka obou zemí však tyto plány nadobro pohřbila a za následek nemohla mít nic jiného než prohloubení staré nedůvěry vůči všemu čínskému a v širším smyslu i posílení defenzivního pohraničního étosu, který byl nedílnou součástí celé historie Dálného východu. Teritoriální spor s Japonskem o Kurilské ostrovy, který trvá od roku 1945, totiž od 60. let doplnily ještě nejasnosti ohledně demarkace sovětsko-čínské hranice na řekách Amur a Ussuri, dále zčásti zveličované, ale ne zcela smyšlené nároky Pekingu na území ztracená ajgunskou a pekingskou smlouvou a navrch ještě rozepře s Korejskou lidově demokratickou

²¹ Aleksandr G. Larin, *Kitajskije migranty v Rossii: istorija i sovremennost'* (Moskva: Vostočnaja kniga, 2009), 112.

²² Odhady počtu Číňanů ve Vladivostoku okolo roku 1910 se značně liší. Nejvyšší z nich hovoří dokonce o více než šedesátiprocentním podílu na celkovém počtu obyvatel. Larin, *Kitajcy v Rossii*, 22.

²³ *Ibid.*, 156.

republikou, způsobená nečekanou změnou toku hraniční řeky Tumannaja. Jak měly ukázat už první roky existence postsovětského Ruska, dlouhotrvající paranoický strach bolševického režimu z vnějšího ohrožení bezpečnosti Dálného východu zanechal hluboké stopy v mentalitě místního obyvatel regionálních politických elit.

V prosinci 1992 uzavřely Rusko a Čína dohodu o zrušení vízové povinnosti na společné hranici. S ohledem na momentální hospodářský a politický stav Ruské federace nemohl tento krok přijít v méně vhodné době. Přímořský kraj a Amurská oblast se od prvních měsíců nového roku staly cílem desítek tisíc čínských migrantů, nejčastěji drobných obchodníků, motivovaných vidinou okamžitých zisků z barterového obchodu. První reakcí obyvatelstva na příval čínských prodejců a jejich zboží bylo pochopitelně nadšení. Regionální trh, zejména v bezprostřední blízkosti hranice, byl okamžitě zaplaven dosud nevídaným množstvím čerstvých potravin a spotřebního zboží za bezkonkurenční ceny.²⁴ Místní úřady nicméně euforii řadových obyvatel nesdílely a nad čínskou migrační vlnou naopak vyjadřovaly naprosté zděšení. Správní a bezpečnostní orgány zastihlo otevření hranice dokonale nepřipravené a bezmocné. V okamžiku, kdy se v obchodech a na tržištích objevilo zboží z Jižní Koreje, Japonska či Spojených států, se navíc jejich panika začala přenášet i na zbytek populace, protože vyšlo najevo, jak nízká je skutečná kvalita velké části čínského dovozu. Protičínské nálady se od roku 1993 staly, slovy Alexandra Lukina, „významnou součástí společenského života Dálného východu“²⁵ a nic na tom nezměnilo ani znovuzavedení vízové povinnosti na počátku roku 1994, kterým federální vláda reagovala na prudký odpor a samostatná restriktivní opatření ze strany regionálních administrativ Přímořského a Chabarovského kraje.

Čínská imigrace v představách alarmistů

Dočasná ztráta kontroly nad přeshraniční mobilitou odstartovala rozsáhlou a často nesmírně agresivní antiimigrační kampaň v regionálních médiích. Viktor Larin, ředitel vladivostockého Institutu historie, archeologie a etnografie, například mezi lety 1993 a 1995 napočítal v dálnévýchodním i celonárodním tisku na 150 článků, které se zabývaly problematikou takzvaného „žlutého nebezpečí“.²⁶ Poplašné

²⁴ Zásluhy čínských trhovců na zásobování lokálního trhu čerstvou zeleninou uznal v rozhovoru s Michaiilem Alexejevem dokonce i náčelník jinak silně xenofobních ussurijských kozáků. Mikhail Alexseev, „Chinese Migration in the Russian Far East“, in *Russia's Far East: a region at risk*, ed. Judith Thornton a Charles E. Ziegler (Seattle: University of Washington Press, 2002), 329.

²⁵ Lukin, *The bear watches the dragon*, 165.

²⁶ Viktor L. Larin, *Kitaj i Dal'nij Vostok Rossii v pervoj polovine 90-ch: problemy regional'nogo vzaimodejstvija* (Vladivostok: Dal'nauka, 1998), 72.

zprávy o tiché expanzi čínských migrantů však z ruských médií nevymizely ani ve druhé polovině 90. let a čas od času na ně lze narazit dodnes. Většina protičínsky orientovaných článků operuje jednak s nadsazenými odhady počtu čínských občanů na ruském území, jednak s oživenými předsudky vůči čínskému etniku a jeho způsobu života. Faktografická úroveň podobných zpráv, ať už jsou publikovány v bulvárním nebo seriózním tisku, bývá zpravidla mizivá.

Početnost čínských migrantů na Dálném východě se v podání alarmistů pohybuje přinejmenším v řádech stovek tisíc osob. Extrémní, přesto snadno dohledatelné odhady posouvají sílu čínské diaspory dokonce přes dva miliony lidí. Deník *Novyje Izvestija* například krátce před zveřejněním výsledků sčítání obyvatel v roce 2003 přišel v článku s výmluvným názvem „Rusko je čínské“ s tvrzením, že na Dálném východě a Sibiři žije už nyní více než dva a půl milionu Číňanů. Nejmenovaní „specialisté“ v oboru demografie podle autora článku odhadují, že v roce 2015 bude čínského původu každý čtvrtý obyvatel Ruska.²⁷

Mnohé podobně zaměřené články varovaly před tím, jakou roli ve zdánlivě spontánní, ekonomicky motivované čínské migraci sehrává vláda v Pekingu. Celý proces popisovaly jako řízenou infiltraci či tajnou kolonizaci, jejímž skutečným cílem je vytlačit z Dálného východu ruskojazyčné obyvatelstvo a celý region ve vhodnou chvíli anektovat. Jedno z prvních čísel nového deníku *Děň* doplnilo takto laděný článek s názvem „Provincie Elofy“ mapkou, která ukazuje možnou podobu rusko-čínské hranice v letech 2015 a 2045. Tlusté šipky, směřující přes Mongolsko na Sibiř a zobrazující blížící se nápor čínských migrantů, posouvají hraniční linii nejprve na 55. rovnoběžku, a poté dokonce na pohoří Ural.²⁸ Stať s titulkem „Sibiř: kdo zastaví čínský vpád“, kterou publikoval v říjnu 2002 deník *Moskovskij komsomolec*, informovala čtenáře, že v Číně existuje již od roku 1989 tajný plán počítající s kolonizací Dálného východu vlastním obyvatelstvem, se vznesením nároků na správní autonomii a nakonec s postupným začleněním regionu pod čínskou suverenitu.²⁹ Zřejmě nejpřesněji však vystihl ruské konspirační teorie o „velkém čínském plánu“ článek v deníku *Komsomolskaja pravda* pojmenovaný „Cizinci osídlili polovinu země“. Podtitulek „Na řadě je Sibiř“ byl v článku objasněn následující pasáží: „Na jihu Sibiře mezitím dřímá miliardová Čína, každoročně zavalující [Rusko] milionem nových obyvatel z řad svých krajanů. Čína nikam

²⁷ *Novyje Izvestija*, 5. září 2003.

²⁸ Slovo „Elofy“ je zkomoleninou čínského pojmu pro Rusko – E-luo s. Vilja G. Gel’bras, *Rossija v uslovijach global’noj kitajskoj migracii* (Moskva: Muravej, 2004), 22. Setkání s podobně laděnými články nevyhnutelně evokuje sovětský vtíp z dob studené války o rozhlasové zprávě z roku 2000 ohlašující „na čínsko-finské hranici klid“.

²⁹ Gel’bras, *Rossija v uslovijach*, 22.

nespěchá. Čeká, až z území Sibiře vymizí Rusové a územní nároky bude moci předložit kavkazským a asijským přistěhovalcům.³⁰

Přímé spojování čínské imigrace s bezpečnostní hrozbou pro ruské východní periferie je kromě tisku poměrně běžné také v odborné literatuře. Výchozím bodem všech varování před nebezpečím, které pro Rusko skýtá čínská přítomnost, je nepochybně v počtu obyvatel na protilehlých stranách hranice. Jen málokterá práce zkoumající Dálný východ z demografického nebo geopolitického hlediska zapomene uvést, že zatímco na ruském břehu Amuru žije jen něco málo přes šest milionů lidí, populace jen tří sousedních provincií Číny dosahuje 80 až 100 milionů obyvatel. Ruský ekonomický geograf Pjotr Baklanov pro vyjádření této disproporce dokonce vytvořil speciální veličinu nazvanou „demografický tlak“. Jeho hodnotu na rusko-čínském pomezí poté stanovil na 63 tisíc Číňanů na jednoho Rusa a jeden kilometr hranice. Autorův druhý výpočet, který se týká jen pohraničního pásma v šířce jednoho kilometru na každou stranu, dochází k výsledku 380 tisíc ku jednomu.³¹ Zinaida Sidorkinová z Dálnévýchodního oddělení Ruské akademie věd se otevřeně přiklání k teoriím o diverzních záměrech Pekingů, když uvádí: „Je všeobecně známo, že čínská vláda tajně podporuje přesídlení svých občanů na jih východní Sibiře a Dálného východu.“ Ve stejné práci dochází Sidorkinová k závěru, že čínská imigrace může způsobit náhlou změnu etnické struktury regionu a přispět k rozhoření etnických konfliktů s domácím obyvatelstvem: „Asimilovat se přitom bude muset spíše ruské obyvatelstvo. [...] Neviditelná menšina se stane většinou, přesně jak ukázal precedent v Kosovu.“³² Analogie s bývalou autonomní oblastí svazové Jugoslávie není v ruském prostředí nikterak ojedinělá. Několik autorů přirovnává údajné počínání Dálného východu také k americkému připojování bývalých území Mexika po roce 1845.³³

Populárním argumentem mezi ruskými badateli podporujícími sinofobní teorie je vedle prosté demografické disproporce také vysoká míra nezaměstnanosti ve vnitrozemských oblastech severovýchodní Číny, dále čínský hlad po nerostných surovinách a nakonec nedostatek zemědělské půdy v přepočtu na obyvatele. Smidovič například poukazuje na fakt (přesněji řečeno na údaj, který za fakt vydává), že rozloha zemědělské půdy v Číně je při hodnotě pouhých 1,2 hektaru na obyvatele třicetkrát nižší než na ruském Dálném východě.³⁴

³⁰ *Komsomol'skaja pravda*, 8. listopadu 2005.

³¹ Alexseev, „Chinese migration“, 325.

³² Sidorkina, *Immigracija*, 27.

³³ Viz například Leonid L. Rybakovskij, *Demografičeskaja bezopasnost': populjacionnyje i geopolitičeskije aspekty* (Moskva: Ekon-Inform, 2003), 32.

³⁴ Gleb S. Smidovič, *Sovremennyyje osobennosti social'no-demografičeskoj situacii na Rossijskom Dal'nem Vostoke v geopolitičeskich koordinatach* (Moskva: Institut social'no-političeskich issledovanij RAN, 2006), 5.

Jak širokou odezvu nalezla varování o demografické expanzi mezi ruskou veřejností, dokazují nejen protičínsky zabarvené výroky některých čelných osobností kulturního a společenského života (spisovatel Alexandr Solženicyn, filmový režisér Nikita Michalkov a Stanislav Govoruchin), ale také sociologické průzkumy prováděné respektovanými instituty. Průzkum provedený v roce 2003 v Přímořském kraji například ukázal, že pouhá pětina obyvatel odhaduje podíl Číňanů na populaci regionu na méně než 5 %. 60 % respondentů prohlásilo, že počet Číňanů v Přímoří dosahuje několika set tisíc.³⁵ Další sociologické průzkumy odhalily přesvědčení velké části veřejnosti o tom, že čínští imigranti představují pro Dálný východ akutní bezpečnostní hrozbu. Téměř dvě třetiny místních obyvatel oslovených v roce 1997 vyjádřily přesvědčení, že dochází k čínské expanzi. Skoro polovina dotázaných vyslovila v dalších průzkumech obavy z anexe ruských teritorií Čínou a bezmála 40 % pak souhlasilo s teorií o řízení čínské migrace režimem v Pekingu.³⁶

Ta část ruské veřejnosti, která si od podobných konspiračních teorií drží odstup, spatřuje primární příčiny masové migrace z Číny v její přelidněnosti a vysoké míře nezaměstnanosti. Jak ukazují průzkumy veřejného mínění i odborné sociologické publikace, Rusové přisuzují čínským migrantům celou řadu negativních sociálních i individuálních rysů. Nejčastější kritika se týká údajně vysoké míry kriminality a prorůstání přistěhovalecké komunity s čínským organizovaným zločinem. Obvinění přitom sahají od daňových úniků přes nelegální těžbu a vývoz dřeva, sběr ženšenu, pytláčení, pašování paroží, falšování úředních dokumentů, šíření nakažlivých chorob až po špionáž. Zřejmě nejdále dotáhl tezi o kriminalizaci čínské populace poradce předsedy ruského ústavního soudu Vladimir Ovčinskij, když ve stati s názvem „Mafie 21. století: vyrobeno v Číně“ uvedl, že čínská mafie již ovládá většinu zemí světa a je krok od úplného pohlcení Ruska.³⁷ Bývalý, nechvalně proslulý gubernátor Přímořského kraje Jevgenij Nazdratěnko při jedné příležitosti poznamenal, že mezi čínskými přistěhovanci je „mnoho zločinců,

³⁵ Strach ruskojazyčných obyvatel z čínských imigrantů nezmlzel ani dvacet let po otevření společných hranic. Autor této práce se v Přímořském i Chabarovském kraji několikrát osobně setkal s názory, že na ruské straně hranice žije nejméně milion Číňanů. Pocity úzkosti místních obyvatel z čínské imigrace často doplňuje až zarážející neznalost základních faktů o samotné Číně. Jak v Moskvě, tak na Dálném východě se lze poměrně běžně setkat s pevným přesvědčením, že v Číně žijí dvě nebo dokonce dvě a půl miliardy lidí.

³⁶ Výsledky zmíněných průzkumů uvádí Viktor L. Larin, „Kitajskaja migracija na Dal'ňem Vostoke“, in *Most čerez Amur: Vnešnje migracii i migranty v Sibiri i na Dal'ňem Vostoke*, ed. Viktor I. Djatlov (Moskva, Irkutsk: Natalis, 2004), 119.

³⁷ „Triady i reformy: Mafija XXI veka: sdelano v Kitaje“, *CentrAzija*, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1160116560> (staženo 10. 3. 2009).

nemocných lidí a narkomanů“, a ve své knize *A za zády celé Rusko* varoval před proměnou Dálného východu v „asijský Balkán“.³⁸

Poznátky z empirických výzkumů

Skutečný počet čínských občanů na území Dálnévýchodního federálního okruhu se podle naprosté většiny spolehlivých zdrojů pohybuje v řádech nikoliv milionů nebo stovek tisíc, ale pouze desítek tisíc osob. Zároveň s přemrštěnými a zcela nepodloženými údaji, které bývají součástí mýtu o žluté expanzi, je však třeba důrazně odmítnout i podhodnocená čísla udávaná ve výsledcích ruského cenzu z roku 2002. První celostátní sčítání obyvatel od rozpadu SSSR stanovilo počet Číňanů v celém Rusku na pouhých 35 tisíc. Ruští demografové a odborníci na rusko-čínské vztahy však takové číslo považují s ohledem na špatnou metodologii cenzu za naprosto nereálné. Respektovaný sinolog Vilja Gelbras dospěl na konci 90. let po důkladných analýzách dostupných regionálních dat k závěru, že se na území Ruska nachází 200 až 450 tisíc Číňanů. Své původní odhady poté v roce 2002 podrobil novému přezkoumání a s pomocí údajů pohraniční služby a ministerstva vnitra konstatoval, že počet migrantů mohl oproti předchozímu stavu stoupnout v krajním případě o několik málo desítek tisíc: „Zatím není žádný důvod pro revizi našich odhadů o množství čínských migrantů na ruském území. Jejich maximální počet nepřesahuje 400 až 500 tisíc. Nárůst od roku 1989 je obrovský, ale nijak katastrofální.“³⁹ V podobném duchu se Gelbras vyjadřuje i k situaci na Dálném východě: „Neexistují žádné reálné důvody pro tvrzení, že na Dálném východě probíhá čínská migrace závratných rozměrů. Množství čínských migrantů na území okruhu nemůže po zvážení všech dat, která máme k dispozici, převyšovat 100 tisíc, a je tedy minimálně desetkrát nižší než oficiální odhady.“⁴⁰

Viktor Larin odhaduje počet Číňanů, kteří se v každý daný moment nacházejí na Dálném východě, na 30 až 35 tisíc, v krajním případě 40 až 45 tisíc díky silícímu trendu najímání sezónní pracovní síly. Jen přibližně polovina z tohoto počtu přitom v Rusku žije natrvalo. Druhou polovinu tvoří smluvní dělníci, trhovci, studenti a pár set podnikatelů.⁴¹ Jak potvrzují i další odhady, na Dálném východě žije pravděpodobně pouhá desetina všech Číňanů pobývajících v Ruské federaci. Mnohem více – okolo 70 tisíc – jich koneckonců obývá i samotnou Moskvu. Za předpokladu, že

³⁸ Lukin, *The bear watches the dragon*, 170.

³⁹ Gel'bras, *Rossija v uslovijach*, 36.

⁴⁰ *Ibid.*, 40.

⁴¹ Viktor L. Larin, *V teni prosnuvšegosja drakona: rossijsko-kitajskije otnošenija na rubeže XX–XXI vekov* (Vladivostok: Dal'nauka, 2006), 396.

velikost čínské komunity v regionu skutečně odpovídá odhadům ruských demografů, její podíl na celkové populaci okruhu se pohybuje v rozmezí 0,4 až 1,5 %. Pravděpodobnost, že překračuje jedno procento, je nicméně velmi nízká. Tvrzení, že na Dálném východě nikdy nebylo více Číňanů než dnes,⁴² jsou neudržitelná jak z hlediska procentuálního poměru ke zbytku populace, tak z hlediska absolutních čísel.

Stejně nepřesvědčivě působí také varování před zvyšující se dynamikou čínské migrace a jejím často nelegálním charakterem. Tyto obavy mají svůj původ v chaotické situaci na rusko-čínské hranici v první polovině 90. let a v menší míře také ve výkyvech, které charakterizovaly počet překročení hranice zhruba do roku 2000. Vrchol přeshraniční mobility připadl na rok 1993, kdy do Ruska podle oficiálních údajů dorazilo více než tři čtvrtě milionu občanů ČLR. Počet překročení hranice v následujícím roce poklesl vlivem obnovy vízové povinnosti a snížené poptávky po čínském zboží na zhruba 100 tisíc, ale v dalších šesti letech zaznamenal i přes krátkodobé zakolísání v krizovém roce 1998 opětovný vzestup, a to na téměř půl milionu. Po roce 2000 došlo na rusko-čínské hranici k nápadnému snížení a hlavně postupné stabilizaci čínské mobility, což je možné interpretovat jako důsledek nasycení ruského trhu spotřebním zbožím, zpřísnění migrační politiky ze strany Federální migrační služby a v neposlední řadě také nedávných omezení pro stánkový prodej na venkovních tržištích.

O rozměrech nelegální migrace nejen na Dálném východě, ale i v Rusku jako celku je možné jen spekulovat. Dvojnásob to platí o první polovině 90. let, kdy federální i regionální úřady ztratily téměř jakoukoliv kontrolu nad množstvím, mobilitou a osobními údaji cizinců, kteří se nacházeli na území státu. Hlavním kanálem nelegální migrace Číňanů na ruský Dálný východ se po roce 1994 staly skupinové turistické zájezdy – jediná výjimka v režimu obnovené vízové povinnosti. Odhaduje se, že třetina až polovina takzvaných turistů v letech 1994 a 1995 nebyla ve skutečnosti turisty, ale zájezdy využívala jen jako prostředek k překonání hranice bez nutnosti žádat o drahé vízum. Podle ruských statistik se zpět do Číny vracelo jen okolo 70 % návštěvníků. Ve druhé polovině dekády však regionální migrační služby ve spolupráci s policií zavedly přísnější pravidla pro udělování licencí cestovním kancelářím, přistoupily k rozsáhlým kontrolám cizinců na tržištích a v ubytovnách a v případě narušení pravidel k okamžitým deportacím. Jen do roku 1999 bylo například z Přímořského kraje deportováno 24 tisíc cizinců, z nichž nejméně čtyři pětiny přijely do Ruska v rámci turistických skupin.⁴³

⁴² Ja. Ju. Sin'kevič, *Sovremennaja trudovaja immigracija na Dal'nem Vostoke* (Moskva: RIC ISPI RAN, 2003), 22. Autor rovněž tvrdí, že ruský Dálný východ je v současnosti zcela ovládnut čínským kapitálem. Varuje také před údajně rostoucím množstvím čínských komunit (obščin) v Přímořském kraji.

⁴³ Larin, *V teni prosnuvšegosja drakona*, 398.

S tím, jak úřady získávaly nad pohybem cizinců kontrolu, začal počet překročení povolené délky pobytu rychle klesat a ruské území začalo opouštět v podstatě stejné množství lidí, které na něj vstupovalo. Gelbras uvádí, že v roce 2000 se pro setrvání v Rusku rozhodlo už jen 0,17 % čínských turistů (úřadům nakonec uniklo jen 82 z nich, tedy 0,03 %). Za další dva roky opustilo hranice Přímořského kraje 99,87 % cizinců registrovaných při cestě z Číny. Jinými slovy, pokud nedošlo k ohromnému zvýšení počtu nelegálních překročení státní hranice (což se zdá s ohledem na zlepšení práce pohraniční služby silně nepravděpodobné), nemohlo od druhé poloviny 90. let do dnešní doby dojít k žádnému významnému posílení čínské přítomnosti na Dálném východě zásluhou nelegální migrace. Jediným hypotetickým zdrojem nelegálních migrantů v regionu je sílící čínská komunita v Kazachstánu. Téměř sedm tisíc kilometrů dlouhá hranice s Kazachstánem dlouhodobě patří k nejméně strážným okrajům Ruska a její využívání nelegálními migranty je z tohoto pohledu představitelné. Opět ale platí, že pro potvrzení této hypotézy nejsou k dispozici žádné věrohodné důkazy.⁴⁴

Velmi podstatným rysem procesu, který bývá rutinně označován jako čínská migrace na Dálný východ, je fakt, že se z velké části nejedná o migraci (natož imigraci) v pravém slova smyslu. Velká většina čínských občanů, kteří do Ruska přijíždějí, se vrací dříve, než aby se vešla do mezinárodních definic pracovní či ekonomické migrace. Nezanedbatelnou část skutečných imigrantů z Číny, tedy lidí, kteří se v Rusku s pomocí povolení k trvalému pobytu nebo ruského občanství usazují natrvalo, navíc ve skutečnosti tvoří etnickí Číňané (respektive příslušníci dominantního etnika Chan), ale zástupci asi dvoumilionové korejské menšiny ze severovýchodní Číny. Právě čínští Korejci pomohli v průběhu 90. let zformovat jádro trvalé „čínské“ komunity Dálného východu, protože stáli o sloučení se svými rodinnými příslušníky, kteří se do regionu vrátili z vyhnanství ve Střední Asii.⁴⁵

Podobně nepřesné je označování čínské komunity v příhraničních regionech za diasporu. Většinu Číňanů v Přímoří, Amurské oblasti a Chabarovském kraji nelze klasifikovat jako imigranty a tvoří ani etnickou menšinu. Zároveň neprojevují žádné tendence ke sdružování a vytváření monoetnických městských čtvrtí nebo vesnic. Ačkoliv je snadné narazit ve výrocih ruských politiků a dalších osobností veřejného života na opačný názor, na Dálném východě neexistuje jediná

⁴⁴ Gel'bras, *Rossija v uslovijach*, 36.

⁴⁵ O problematice etnických Korejců na území ruského Dálného východu podrobně pojednává Jeanyoung Lee, „Korean-Chinese Migration into the Russian Far East: A Human Security Perspective“, in *Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the "Community of Asia"*. 1, *Crossroads in Northeast Asia*, ed. Akihiro Iwashita (Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2005), 67–93.

obec, ve které by Číňané tvořili většinu obyvatelstva. Místem s nejvyšší koncentrací Asiátů je pravděpodobně proslulé tržiště ve městě Ussurijsk nedaleko Vladivostoku, ovšem ani zde ani nikde jinde zatím nevznikla žádná čínská čtvrť po vzoru severoamerických velkoměst.⁴⁶ Mnohem pokročilejšího stupně organizace v posledních letech dosáhla – také díky nesrovnatelně vyššímu přísunu zahraničního kapitálu – čínská komunita v Moskvě a v Petrohradu. Bez ohledu na skutečnost, že čínská populace představuje pro místní Rusy uzavřený svět s vlastními zvyky, tradicemi, zákonitostmi a hierarchií a že je značně uzavřená, i pokud jde o ekonomické aktivity, neprojevuje jako celek žádnou skupinovou solidaritu, a vymyká se tedy i volnějším definicím pojmu diaspora.⁴⁷

Jako nejsilnější *push* faktory, tedy síly, které vedou Číňany k opuštění vlasti a přesunu do Ruska, bývají nejčastěji uváděny přelidněnost a nedostatek pracovních příležitostí. Oba tyto faktory jsou při bližším zkoumání dosti sporné. Přelidněnost určitého teritoria sama o sobě nikdy nezpůsobuje migraci. Tvrzení o demografickém či „etnodemografickém“ tlaku, se kterými vystupují někteří ruští autoři, jsou z pohledu migračních teorií naprosto scestná a přežitá.⁴⁸ Hustota obyvatel v příhraničních regionech severovýchodní Číny je navíc spíše podprůměrná a v posledních letech díky slábnoucímu přirozenému přírůstku a masivní urbanizaci dokonce klesá. Drtivá většina lidí, kteří opouštějí venkovské oblasti čínského vnitrozemí, nemíří do zahraničí, ale do velkých měst ve východních provinciích země.

Argument, podle kterého je primárním motivem odchodu Číňanů do Ruska vysoká míra nezaměstnanosti ve výchozích oblastech, je sice pravdě o něco blíže, ale zaslouží si jistou revizi. Severovýchodní čínská provincie Chej-lung-ťiang, ze které pochází asi 80 % Číňanů žijících na ruském Dálném východě, tradičně vykazuje rekordní míru nezaměstnanosti.⁴⁹ Nejnovější průzkumy provedené institutem VCIOM mezi čínskými občany ve Vladivostoku, Chabarovsku a Blagověščensku prokázaly, že asi 40 % migrantů do regionu přišlo poté, co se neuplatnili na domá-

⁴⁶ Většinu prodejců na tržištích v centrech Ussurijsku, Vladivostoku, Chabarovsku i Birobidžanu navíc tvoří etničtí Rusové. „Čínskost“ tržišť spočívá spíše v původu prodávaného zboží. Účast čínských obchodníků na příhraničním obchodu s potravinami a spotřebním zbožím podle všeho končí jejich distribucí ruským a středoasijským stánkařům. Terénní výzkum autora, Ussurijsk, červen 2011.

⁴⁷ Larin, *Kitajskaja migracija na Dal'nem Vostoke*, 109.

⁴⁸ Douglas Massey například uvádí: „[Ideu demografického tlaku] můžeme kategoricky odmítnout. Demografické nerovnosti *per se* jsou irelevantní; lidé nemigrují proto, že by pocítovali demografické rozdíly.“ Douglas S. Massey et al., *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millenium* (Oxford: Clarendon Press, 2005), 11.

⁴⁹ Podle oficiálních čínských údajů se míra nezaměstnanosti v severovýchodních provinciích pohybuje mezi 4 a 6 procenty. Neoficiální zdroje ale uvádí, že bez práce je až 20 procent obyvatel. Viz například Susan L. Shirk, *China: Fragile Superpower* (New York: Oxford University Press, 2007), 29.

cím trhu práce.⁵⁰ Tento výsledek je nicméně v příkrém rozporu s údaji z předcházejících průzkumů, z nichž vyplynulo, že nezaměstnanost přivedla do Ruska jen desetinu migrantů.⁵¹ Ať už o skutečné situaci lépe vypovídá kterýkoliv z těchto údajů, je jisté, že s cílem uniknout nezaměstnanosti přichází na ruský Dálný východ méně než polovina přítomných Číňanů. Pomocí jednoduchého výpočtu na základě dat z nových průzkumů a neoficiálních údajů o míře nezaměstnanosti v sousedních čínských provinciích lze zjistit, že pro odchod do Ruska se rozhoduje maximálně půl procenta lidí bez práce.

Výrazná většina respondentů uvádí, že plánuje brzký návrat domů a nemá zájem o povolení k trvalému pobytu ani o ruské občanství. Navzdory široce rozšířenému mýtu, podle kterého Číňané běžně legalizují svůj pobyt v Rusku falešnými sňatky, bylo například v Přímořském kraji mezi lety 1998 a 2003 uzavřeno pouhých 132 smíšených manželství.⁵² Nejsilnější motivací Číňanů pro cesty na ruský Dálný východ zkrátka není trvalé usazení, ale jen snaha nalézt zde lepší práci než ve výchozí oblasti a za pomoci kyvadlového přeshraničního obchodu nebo krátkodobých, nejčastěji sezónních kontraktů zvýšit svůj životní standard ve vlasti. Na ruském trhu práce Číňané domácímu obyvatelstvu nekonkurují a nezvyšují regionální míru nezaměstnanosti, ale naopak přijímají práce, o které Rusové nejeví zájem, a sehrávají tedy ekonomicky důležitou komplementární roli. V poslední době tímto způsobem odpověděli na poptávku po pracovní síle pro výstavbu ropovodu z Východní Sibíře k Tichému oceánu a tradičně tvoří podstatnou část stavebních dělníků ve Vladivostoku.⁵³

Ani přes všechny výhody, které čínská migrace příhraničním regionům přináší, není postsovětské Rusko schopné potenciál asijské pracovní síly a ekonomické spolupráce jako takové využít. V postojích veřejnosti i regionálních politiků k čínské přítomnosti na Dálném východě převažují nad pragmatismem stále emoce a předsudky. Zatímco na čínské straně hranice vyrostly od 90. let celé průmyslové zóny orientované na vývoz do Ruska a některé hraniční přechody zredukovaly proceduru vydávání víz ruským občanům na předložení cestovního pasu, ruská strana zavádí nahodile stanovené roční kvóty pro čínské dělníky a provádí na

⁵⁰ Aleksandr Larin, „Žizn' v Rossii glazami kitajskich migrantov“, *Demoskop Weekly*, č. 347–348 (29. září až 12. října 2008), <http://demoscope.ru/weekly/2008/0347/tema01.php> (staženo 2. 3. 2009).

⁵¹ Larin, *V teni prosnuvšegosja drakona*, 405.

⁵² *Ibid.*, 394.

⁵³ Nezanedbatelnou část stavebních dělníků ve Vladivostoku stejně jako dělníků zaměstnaných při těžbě dřeva ale tvoří také občané Korejské lidové demokratické republiky. Severní Korea tímto způsobem splácí svůj zahraniční dluh vůči Rusku. Přesný počet severokorejských dělníků na Sibíři a Dálném východě není znám, ale odhaduje se na několik tisíc. Alain Devalpo, „North Korean Slaves“, *Le Monde diplomatique* (duben 2006), <http://mondediplo.com/2006/04/08koreanworkers>.

otevřených tržištích mediálně vděčné razie. Přestože se ruským úřadům podařilo nelegální čínskou migraci vymýtiti už před více než deseti lety a všechny relevantní průzkumy i oficiální údaje ukazují dočasný a mimořádně spořádaný charakter čínské migrace, veřejnost nepřestává věřit mýtu o demografické expanzi a čínské rozpínavosti.

Jestliže lze dnes vůbec hovořit o jakékoliv expanzi na rusko-čínské hranici, jsou za ni paradoxně odpovědní spíše Rusové. Jak potvrzuje Andrej Ostrovskij, zástupce ředitele Institutu Dálného východu Ruské akademie věd, v posledních letech výrazně stoupá zájem ruských občanů o nákup nemovitostí v čínských městech. Ceny bydlení ve Vladivostoku jen mezi lety 2007 a 2008 stouply až o 40 %. Třípokojový byt tam dnes vyjde přibližně na stejné peníze jako kvalitní bydlení v prestižní části Pekingu.⁵⁴ Právě v čínské metropoli, asi tři kilometry východně od náměstí Nebeského klidu, se koneckonců nachází čtvrť Japaolu, díky své několikatisícové ruskojazyčné komunitě také nazývaná „Malé Rusko“. Motivy ruských obchodníků, rodin s dětmi nebo třeba penzistů pro dočasný či trvalý přesun do Číny jsou jednoznačné: nižší ceny, lepší infrastruktura, menší korupce, větší poptávka po kvalifikované pracovní síle a v neposlední řadě o poznání příznivější klima.

Závěr

Přeložený text se snažil alespoň částečně zachytit dva ostře kontrastující obrazy čínské migrace na ruský Dálný východ: na jedné straně obraz formovaný spíše předsudky, stereotypy a iracionálními obavami, na straně druhé obraz podložený daty a vycházející z nezbytných historických souvislostí. Esenciální argumenty příslušníků alarmistického tábora, tedy rozličných zastánců teze o „čínské hrozbě“, jsou poměrně přímočaré: na ruském Dálném východě se už nyní nachází přinejmenším několik set tisíc čínských imigrantů. Zrychlující se migrace Číňanů do jižních, příhraničních oblastí Dálného východu představuje akutní ohrožení jejich tradičního etnický ruského charakteru. Jestliže Rusko nebude schopné tomuto trendu aktivně čelit, hrozí regionu nejen postupné počínštění, ale nakonec i přímá anexe ze strany Pekingu, který má v plánu využít migranty pro realizaci svých údajných historických nároků na ruské území a zmocnit se zdejších surovinových zdrojů.

Demografové a sinologové, kteří se při svém bádání opírají o relevantní primární zdroje (statistická data pohraniční služby, místní cenzy) a o vlastní terénní výzkum, docházejí nicméně ke zcela odlišnému závěru: zvěsti o čínské expanzi

---

⁵⁴ „Ekspansija kitajcev na Dal'nij Vostok Rossii otmenjajetsja. Russkije idut v Kitaj“, *Newsinfo* (15. května 2008), <http://www.newsinfo.ru/articles/2008-05-15/kitaj/37697> (staženo 4. 4. 2009).

nemají reálnou oporu. V každý daný okamžik se na ruském Dálném východě nachází nanejvýš několik málo desítek tisíc lidí čínského původu. Jen malá část z nich navíc region obývá trvale. Místní čínská komunita je již řadu let početně stabilní, geograficky roztráštěná a projevuje jen slabé známky skupinové solidarity. Skupinu čínských občanů, kteří na Dálném východě pobývají pouze přechodně, tvoří zejména klasičtí pracovní migranti, trhovci, obchodníci a studenti. Množství nelegálních migrantů na území okruhu je díky důsledným restriktivním opatřením ruských orgánů zanedbatelné. Vše nasvědčuje tomu, že východní periferie Ruska představují pro čínské migranty cílovou oblast druhé kategorie. Pokud se již odhodlají k trvalému anebo dočasnému přesunu do Ruska, dávají přednost velkým městům v jeho evropské části, především Moskvě a Petrohradu.

Jak je možné, že mýtus o čínské demografické expanzi odolává všem snahám o jeho vyvrácení? Podstatná část odpovědi na tuto otázku zřejmě spočívá ve skutečnosti, že do sebe jednotlivé komponenty mýtu na první pohled perfektně zapadají. Jinými slovy, mýtus o čínské hrozbě představuje zdánlivě dokonalý, „logický“ narativ. Nechybí vysvětlení historické (domnělé nároky Číny na území ztracená takzvanými nerovnými smlouvami v 19. století), ekonomické (údajný zájem Číny o sibiřské nerostné suroviny) ani demografické (čínský populační růst a z něj odvozovaná potřeba rozšíření „životního prostoru“).

Určitou roli při udržování stereotypů o čínské migraci patrně sehrává také složení jejich stoupců nebo přesněji tvůrců a aktivních „nositelů“. Mýtus o čínské hrozbě je v první řadě společným výtvozem médií (především bulvárního tisku) a místních politických elit, které neváhají využít iracionální strach obyvatel k vlastnímu prospěchu. Zdánlivou důvěryhodnost dodávají mýtu i sporadické hlasy z vědecké komunity. Právě jejich validita je ale při bližším pohledu přinejmenším problematická.

Na podporu alarmistických argumentů vystupují převážně odborníci na geopolitiku a mezinárodní vztahy.⁵⁵ Pokud mají tito specialisté něco společného, pak je to vyhocené velmocenské, antagonistické vidění světa přejaté z dob studené války. Charakteristickým rysem a současně závažným nedostatkem řady studií, které k ruskému Dálnému východu přistupují z pozic geopolitiky a mezinárodních vztahů, je jejich nápadná ahistoričnost či přesněji řečeno nedůsledné, eklektické a nežádka až manipulativní zacházení s relevantními historickými poznatky.

⁵⁵ Viz zejména Larisa S. Ruban, Jelena G. Katejeva a Vladimír K. Chegaj, *Geostrategičeskije interesy Rossijskoj Federacii na Dal'nem Vostoke* (Moskva: Nauka, 2006); Zinaida I. Sidorkina, *Immigracija v demografičeskom razvitii Dal'nego Vostoka* (Vladivostok: Dal'nauka, 2007); Gleb S. Smidovič, *Sovremennyyje osobennosti social'no-demografičeskoj situacii na Rossijskom Dal'nem Vostoke v geopolitičeskich koordinatach* (Moskva: Institut social'no-političeskich issledovanij RAN, 2006).

Pochybná práce se zdroji se ovšem nevztahuje pouze na historická, ale také ekonomická a demografická data. Tvrzení o čínské rozpínavosti a údajných plánech na anexi ruského území tak ve výsledku nebývají ničím jiným než apriorními, nápadně ideologickými soudy. Při jistém zjednodušení je tedy možné konstatovat, že dělicí linie mezi oběma obrazy čínské imigrace nevede *napříč* vědou, ale téměř dokonale koreluje s linií oddělující vědu od pseudovědy.

Odmítnutí teze o čínské demografické expanzi v žádném případě neznamená, že by ruský Dálný východ nečelil demografické hrozbě, respektive hrozbám. Podstata těchto hrozeb však s čínskou rozpínavostí nemá nic společného.

První reálné nebezpečí představuje pokračující odliv kvalifikovaných specialistů. Do této kategorie patří jak dosavadní zaměstnanci obranného nebo například energetického průmyslu s dlouholetou praxí, tak čerství absolventi dálnovýchodních univerzit. Pokud regionální a lokální vlády nedokáží odliv mozků zastavit nebo alespoň zpomalit, jakékoliv snahy o hlubší ekonomickou transformaci a diverzifikaci regionu budou marné.

Druhý z hlediska demografie nebezpečný trend je třeba hledat na jiné kvalitativní úrovni migrantského kontingentu, a to v jeho věkové struktuře. Migrace obecně, jak mezinárodní, tak vnitřní, je především záležitostí mladých lidí, nejčastěji ve věku mezi 20 a 35 lety.⁵⁶ Ruský Dálný východ v tomto ohledu není žádnou výjimkou. Dvě desetiletí trvající odliv obyvatelstva (spolu s nepříznivým přirozeným vývojem) způsobil, že Dálný východ „zestárá“ a začíná popírat dlouho platný vzorec, podle něž má Rusko staré jádro a mladé periferie. Depopulace vede ke zvyšování tzv. indexu závislosti, tedy poměru ekonomicky závislého obyvatelstva vůči obyvatelstvu v ekonomicky produktivním věku. Vyšší index závislosti má na individuální úrovni za následek zvýšené výdaje na rodinu a nižší úspory. V makroekonomické rovině se pak projevuje zvýšeným dotováním potravin a sociální infrastruktury na úkor investic do průmyslu nebo dopravních a energetických sítí.⁵⁷

Třetí, zatím jen potenciální hrozba spočívá v restriktivní migrační politice státu, případně vybraných regionů, vůči zahraničním nekvalifikovaným dělníkům. Bez jejich přísunu je rozvoj Dálného východu nepředstavitelný. Jako jasný doklad tohoto faktu lze uvést přípravu jižní části Přímořského kraje, zejména Vladivostoku a přilehlého ostrova Russkij, na pořádání summitu organizace APEC v roce 2012. Gigantický projekt, který měl za cíl v průběhu několika málo let přebudovat

⁵⁶ Viz například W.A.V. Clark, *Human Migration* (London: Sage, 1986), 21.

⁵⁷ Viz například John R. Weeks, *Population: An Introduction to Concepts and Issues* (Belmont, CA: Wadsworth, 1999), 281.

a zdokonalit prakticky celou místní dopravní infrastrukturu, by byl bez zahraniční pracovní síly zcela nerealizovatelný.⁵⁸

Ruský Dálný východ má ve srovnání s většinou dalších ruských regionů několik zásadních výhod. Disponuje ohromnými zásobami nerostných surovin i obnovitelných zdrojů, jeho populační jádro se nachází uprostřed ekonomicky perspektivního asijsko-tichooceánského regionu a v neposlední řadě skrývá značný turistický potenciál. Nutným předpokladem pro využití všech těchto výhod je systematické vylepšení dálnévýchodní dopravní a energetické infrastruktury. Úkolem federální vlády je v součinnosti s regionálními administrativami dosáhnout nejen adekvátního přísunu investic, ale také pracovní síly. V tomto případě nezbyvá než definitivně opustit imaginární čínskou hrozbu a pokusit se přesvědčit dálnévýchodní elektorát o mnohem reálnějších výhodách zahraniční pracovní migrace. Jen s její pomocí má ruský Dálný východ naději, že se nestane pouhým surovinovým přívěskem evropské části země.

---

⁵⁸ Pro účely této studie je vhodné doplnit, že naprostá většinu dělníků, s nimiž se autor setkal v době vrcholících příprav na summit APEC, pocházela ze zemí Střední Asie. Terénní výzkum autora, Vladivostok, červen 2011.

DŮSLEDKY DIVERZITY A IMIGRACE: PŘÍPAD PHOENIXU*

KRYŠTOF KOZÁK

Abstract

The Consequences of Diversity and Immigration: The Case of Phoenix

The city of Phoenix, Arizona is an example of a modern metropolis where the white population ceased to be the majority and which is one of the first destinations for migrants coming from Mexico. The city is thus forced to address pressing issues related to the integration of immigrants. This study of the socioeconomic situation of Phoenix and of the public policies implemented by the city's government is a contribution to a more general debate over the future of U.S. immigration policy. Despite fears voiced by conservative commentators, most social indicators suggest that Phoenix is not an example of disastrous or out-of-control problems related to its high levels of immigration.

Keywords: USA, Phoenix, migration, Hispanics, illegal immigrants, education, crime

Úvod

Charakter a forma soužití obyvatel hispánského původu s bělošskou většinou patří k nejzávažnějším determinantám budoucího vývoje v USA. Kvůli vyšší natalitě a pokračujícímu legálnímu i ilegálnímu přistěhovalectví představují Hispánci nejrychleji rostoucí skupinu obyvatel a v řadě metropolitních oblastí již dnes tvoří většinu obyvatel. Rychlý nárůst počtu Hispánců, kteří podle demografických prognóz mohou počtem převyšovat bělochy v USA již kolem roku 2050, vyvolává v části většinové bílé společnosti obavy, a to zejména vzhledem k charakteru této hispanizované společnosti. Řada politiků, komentátorů i akademiků se proto snaží co nejvíce zpomalovat postupující hispanizaci, a to jak důrazem na zpříšňování a ráznější vynucování imigračních zákonů, tak prosazováním iniciativ

---

* Studie vznikla v rámci projektu SVV č. 2010-261503.

upevňujících postavení dominantní anglofonní kultury, jako například úřední styk výhradně v angličtině.

Na druhé straně pomyslné barikády stojí všichni ti, kteří nemají s rostoucími počty a vlivem Hispánců ve Spojených státech závažnější problémy. Jedná se o pestrou koalici, ve které najdeme kromě samotných Hispánců i velké zaměstnavatele v odvětvích vyžadujících levnou pracovní sílu či zastánce koncepce Spojených států jako multikulturní a multietnické země otevřené přistěhovalcům.

Tento zásadní koncepční spor se vede na mnoha rovinách a má mnoho podob. Jsou v něm využívány argumenty kulturní, sociologické, ekonomické, historické i etické. V mediálním diskursu je patrný i důraz na emotivní stránku, například zdůrazňování dichotomie my versus oni v případech odpůrců imigrace, či naopak poukazování na tragické lidské osudy konkrétních migrantů v případech jejich zastánců.

Širší rámec tohoto článku odráží výše popsanou obecnější debatu. Snaží se do ní ovšem přispět tím, že problém analyzuje v jedné konkrétní geografické lokalitě, městě Phoenixu v Arizoně. Tato změna měřítka nám umožňuje podívat se na daný problém novými očima, neboť je najednou možné zaměřit se na specifické projevy zvýšené diverzity v jasně vymezeném prostoru. Můžeme tak podrobně sledovat, k jakým nejdůležitějším změnám v jakých oblastech dochází. Závěrečná zjištění pak lze konfrontovat s obdobnými studiemi z dalších měst či lokalit a vytvořit tak mnohem solidnější a konkrétnější základ pro obecnější diskuse na dané téma.

Z metodologického hlediska je na začátek vhodné vymezit, proč je zrovna Phoenix vhodným městem pro tento typ výzkumu. I když bychom k zajímavým závěrům ohledně důsledků zvýšení podílu hispánského obyvatelstva jistě došli i v případě dalších měst, Phoenix je v mnoha ohledech pro toto téma obzvlášť vhodný. Především se jedná o velkoměsto, které za posledních dvacet let zažilo dramatický nárůst počtu obyvatel hispánského původu, a to z odhadovaných 20 % obyvatel v roce 1990 až na 48 % obyvatel v roce 2010.¹ Poloha v blízkosti hranice Mexika též hraje roli, ať už z hlediska tras ilegálních migrantů či pro udržování vazeb Hispánců s Mexikem.

Tento článek si klade za cíl zhodnotit, jakým způsobem se ve Phoenixu projevily rychlý nárůst hispánské populace. Tento problém bude zkoumán z různých hledisek důležitých pro vývoj města, například z hlediska distribuce politického vlivu, kvality školství, míry kriminality, růstu ekonomiky i změn sociálních vazeb uvnitř města. Relevantní jsou též důsledky zkoumaného procesu na postoje obyvatel ve městě.

---

¹ „2007 Population Estimates“, oficiální stránka U.S. Census Bureau, http://factfinder.census.gov/home/en/official_estimates_2007.html (staženo 28. 9. 2010).

Z hlediska systematickosti postupu je nejprve nutné podrobněji rozebrat historický a socioekonomický kontext, v jehož rámci došlo ve městě v posledních letech ke zvýšení podílu Hispánců. To nám umožní nejen lépe uchopit a vysvětlit jednotlivá dílčí zjištění, ale i přesněji interpretovat závěry relevantní pro širší souvislosti tématu. Poté následuje sekce věnovaná specifickým důsledkům zvyšující se diversity ve městě, které vycházejí z dostupných kvantitativních dat. Na tuto část naváže pasáž interpretující nejzávažnější problémy a jejich navrhovaná řešení. Závěr pak zasadí zjištěné výsledky do širšího kontextu a vytyčí další směry možného výzkumu.

Jedním z problémů je vytyčení hranic města. Samotné město Phoenix má podle odhadů z roku 2008 1,6 milionu obyvatel, nicméně je zároveň jádrem širší metropolitní oblasti Phoenix-Scottsdale-Mesa, se kterou pracuje Federální úřad pro sčítání lidu (*U.S. Census Bureau*). Ta čítá již 4 282 000 obyvatel a je neformálně označována jako Valley of the Sun (Údolí slunce). Vzhledem k tomu, že celý stát Arizona měl v roce 2009 pouze 6 595 000 obyvatel, je například v politickém životě státu rozhodující právě postoj obyvatel širšího metropolitního Phoenixu. Aby byla situace ještě složitější, tak se některé statistické údaje a politické funkce vztahují k okresu Maricopa. Ten zahrnuje město Phoenix a část jeho širšího okolí a patří k největším okresům ve Spojených státech (3 954 590 obyvatel).² Tato práce se věnuje převážně samotnému městu Phoenix, ale obsahuje i přesahy do jeho širšího okolí, které jsou vždy zdůrazněny.

Historický a socioekonomický kontext

Název města Phoenix je opravdu odvozen od bájného ptáka Fénixe, protože město bylo postaveno na ruinách starého sídliště kmene Hohokamů, který vybudoval i první zavlažovací kanály v oblasti. Phoenix byl sice založen na území, které dříve patřilo Mexiku, ale na rozdíl od dalších měst na americkém jihozápadě nebylo v jeho centru původní hispánské osídlení. Oproti sousednímu Tucsonu si tedy město dlouhou dobu udržovalo převahu bělošských obyvatel. Přesto nelze zapomenout, že už od založení města bylo vždy zhruba 14 % obyvatel hispánského původu, dobře zdokumentovaná je čtvrt v centru města, která byla srdcem této komunity. Po roce 1913 však byla v rámci modernizační přestavby města postupně zbourána a tamní Hispánci byli přesídleni do *de facto* segregovaného jižního Phoenixu.³

Rozvoj města byl původně postaven na zemědělství, které těžilo z příznivých klimatických podmínek, zejména z dostatku světla a tepla. Limitujícím faktorem

² „State and County Quick Facts“, oficiální stránka U.S. Census Bureau, <http://quickfacts.census.gov/qfd/states/04/0455000.html> (staženo 28. 9. 2010).

³ Alex Oberle a Daniel Arreola, „Resurgent Mexican Phoenix“, *Geographical Review* 98, č. 2 (duben 2008): 3.

však byl přísun vody, který byl pro zemědělství v této velmi suché oblasti vždy klíčový. Zavlažovací kanály z řeky Gila a z řeky Salt přestávaly stačit, a pokud chtělo město růst, muselo zajistit další zdroje vody. To se podařilo jednak vybudováním přehrad na horních tocích řek, jednak díky rozsáhlému projektu Arizonského kanálu, který přiváděl do údolí Phoenixu vodu z řeky Colorado. Závislost města na zajištění vody způsobovala, že vedení města muselo být od počátku schopné efektivně realizovat a administrovat veřejné prospěšné stavby velkého rozsahu.⁴ Tato skutečnost napomohla i tomu, že z hlediska řízení města má Phoenix ojedinělou strukturu – starosta a volení zástupci jmenují administrátora města, kterému sice zadávají úkoly v souvislosti s politickými prioritami, nicméně už pak přímo nezasahují do toho, jakým způsobem jsou tyto úkoly prováděny. Dodnes je Phoenix hodnocen jako město s vysokou efektivitou a otevřeností správě.⁵

Kromě zemědělství byl v první fázi rozvoje města důležitý i turismus. Příjemné klima v zimních měsících a přírodní krásy okolní pouště lákaly do Phoenixu movité osobnosti z východního pobřeží. Omezujícím faktorem rozvoje turismu byla nesnesitelná vedra v letních měsících. Z tohoto hlediska se stal přelomem rozvoj klimatizace, který začal v 50. letech 20. století. Sice se v letních měsících zvýšila spotřeba energie, nicméně se dařilo průběžně pokrývat zvyšující se poptávku. Od zprovoznění jedné z největších jaderných elektráren v USA v Palo Verde nedaleko Phoenixu v roce 1986 je Arizona naopak čistým vývozcem elektrické energie do okolních států.

Se zajištěním zásob vody i chlazení se Phoenix mohl začít rozrůstat do šířky, pozemky na okraji města byly zpravidla levnější než u ostatních metropolí. Růst obyvatelstva byl z velké míry způsobován přistěhovalectvím z jiných oblastí Spojených států. Phoenix vyhledávali jak staří lidé, kteří se na důchod stěhovali za sluncem a teplem a vytvářeli celé sousedské komunity speciálně určené pro starší, tak mladí lidé, které lákalo příznivé klima, exotické okolní prostředí s nedotčenou přírodou i pracovními příležitostmi.⁶

Vedení města tradičně prosazovalo expanzivní politiku zaměřenou na lákání nových přistěhovalců. Původní zemědělská půda v okolí města se tak postupně proměňovala na rezidenční čtvrti. V rámci celkového nárůstu obyvatel se až do

---

⁴ Kellie Larson, Annie Gustafson a Paul Hirt, „Insatiable Thirst and a Finite Supply: An Assessment of Municipal Water-Conservation Policy in Greater Phoenix, Arizona, 1980–2007“, *Journal of Policy History* 2, č. 1 (2009): 107–137.

⁵ Zhiyong Lan, „Phoenix Is a Benchmark for Excellence“, *PA Time. American Society for Public Administration* 3, č. 21 (březen 2001): 1–5.

⁶ Bruce Luckingham, *Phoenix: The History of a Southwestern Metropolis* (Tucson: University of Arizona Press, 1989).

roku 1980 poměr Hispánců ve městě příliš neměnil a byli koncentrováni v jižní části města. Phoenix byl v té době v porovnání s ostatními městy amerického jihozápadu výjimečný právě vysokým podílem bílých obyvatel, což se projevovalo i zdůrazňováním anglofonních tradic při propagaci města.

Od 80. let 20. století se rychlost růstu města dále zvyšovala.⁷ Přispěl k tomu trend přemísťování firem i lidí z Kalifornie, zejména z Los Angeles. Vysoké ceny pozemků i domů, permanentní dopravní zácpy, všudypřítomný smog i kriminalita výrazně snižovaly kvalitu života v Los Angeles. Oproti tomu mohl Phoenix zpočátku nabídnout výrazně nižší životní náklady, průjezdnější silnice i čistší vzduch.⁸ Nižší náklady nelákaly pouze fyzické osoby, ale do Phoenixu se přesouvaly i velké korporace. Například firma Intel ve městě zaměstnává zhruba 10 000 lidí ve svém supermoderním technologickém a výrobním centru. Výrazná přítomnost amerického letectva v okolí města již od druhé světové války (*Luke Air Force Base*) podpořila letecký průmysl. Dostatek pracovních příležitostí pak působil jako další lákadlo pro přistěhovalce.⁹ Mezi lety 1990 až 2000 vzrostl počet obyvatel v širší metropolitní oblasti Phoenixu o 45 %. Celostátní průměr v tomtéž období činil pouze 15 %. V období 2000–2008 se počet obyvatel Phoenixu zvýšil o dalších 24 %. Z velkých metropolitních oblastí rostlo rychleji pouze Las Vegas s nárůstem obyvatel o 29 %.¹⁰ Graf 1 ukazuje strukturu přírůstu obyvatel podle věkové skupiny a místa narození.

Při takto výrazném růstu není divu, že závratně stouply i ceny nemovitostí. V roce 2008 byl proto Phoenix jednou z oblastí, která byla nejvíce postižena hypoteční krizí. Průměrná cena domu, která činila v roce 2008 až 252 000 USD, v průběhu jednoho roku poklesla o závratných 150 000 USD, mezi lety 2006 a 2009 klesla cena průměrně o 53 %.¹¹ Majitelům tak zůstaly vysoké splátky úvěrů, které už navíc nebyly kryty cenou koupených nemovitostí. Phoenix zažil velké množství tzv. nucených odkupů pro neschopnost dlužníků splácet. Výrazně postiženo bylo odvětví výstavby nových bytů, které zaměstnávalo hodně hispánských dělníků, ať už legálních či nelegálních.¹²

⁷ Patricia Gober, Kevin McHugh a Neil Reid, „Phoenix in Flux: Household Instability, Residential Mobility, and Neighborhood Change“, *Annals of the Association of American Geographers* 81, č. 1 (březen 1991): 80–88.

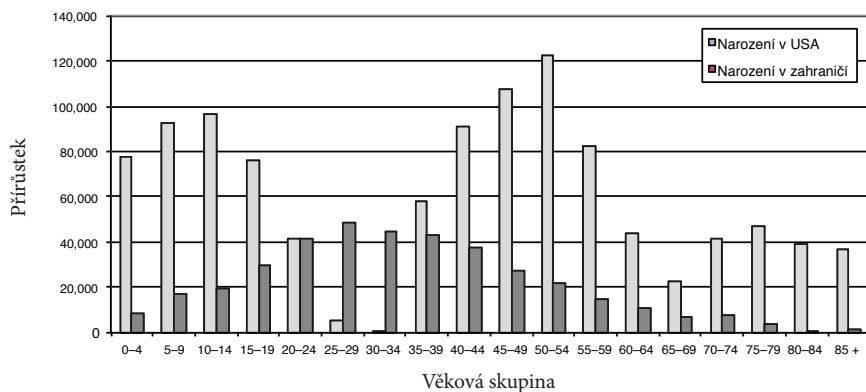
⁸ William H. Carlile, „All anglo no more, a Latin Phoenix rises“, *Christian Science Monitor*, 6. srpna 1997.

⁹ Judith Gans, *Immigrants in Arizona: Fiscal and Economic Impacts* (Tucson: University of Arizona, Udall Center for Studies in Public Policy, 2007), http://udallcenter.arizona.edu/programs/immigration/publications/impact_judy.pdf (staženo 28. 9. 2010).

¹⁰ Viz materiál *Phoenix in Focus, A Profile from Census 2000* (Washington, D.C.: Brookings Institution Center on Urban and Metropolitan Policy, 2003).

¹¹ David Whitford, „What Happened In Phoenix“, *Fortune*, 22. června 2009.

¹² Howard Wial a Richard Shearer, *MetroMonitor. Tracking Economic Recession and Recovery in America's 100 Largest Metropolitan Areas* (Washington, D.C.: Brookings Institution, September 2010).

Graf 1: Změny v počtu obyvatel Arizony mezi rokem 1990 a 2000 (narození v USA vs. narození v zahraničí)

Zdroj: „Arizona: Population by County and Metropolitan Area“, oficiální stránka U.S. Census Bureau, <http://factfinder2.census.gov/faces/tableservices/jsf/pages/productview.xhtml?src=bkml> (staženo 28. 9. 2010).

Celkově je tedy Phoenix jedním z nejdynamičtějších amerických velkoměst, ve kterém převažují lidé, kteří se ve městě původně nenarodili. Proto je užitečné podrobněji rozebrat, jaké důsledky má v takovém kontextu vysoká míra diversity.

Hlavní důsledky diversity ve městě

V průběhu 80. a 90. let 20. století se ve Phoenixu pomalu zvyšoval podíl obyvatel hispánského původu. Při sčítání lidu v roce 2000 bylo bělochů 54 %, Hispánců 34 %, černochů 4 % a Asiatů 2 %. Od roku 1990 do roku 2000 se podíl Hispánců zvýšil z jedné pětiny na jednu třetinu. Statistiky ukazují, že většina Hispánců se přestěhovala do centrálních oblastí města, kdežto většina bělochů přesídlila na jeho okraje. Podle odhadů demografů však v roce 2010 klesl počet bělošských obyvatel města poprvé pod padesát procent.¹³

Zvýšení podílu hispánského obyvatelstva souvisí s celkovými demografickými trendy, kdy Hispánci mají v průměru více dětí. Legální i ilegální migrace z Mexika tomuto trendu dále napomáhá. Politika federální vlády, která se rozhodla opevnovat hranice nejprve ve větších městech v Kalifornii a Texasu (operace *Hold the Line*

¹³ Anushka Asthana, „Changing Face of Western Cities. Migration Within U.S. Makes Whites a Minority in 3 More Areas“, *Washington Post*, 21. srpna 2006.

a operace *Gatekeeper*) nepřímo vedla k tomu, že se nelegální migrace soustředila na méně hlídané pouštní oblasti v Arizoně. Migranti tedy zpravidla přinejmenším přes Phoenix projížděli, a stále častěji zde i zůstávali.¹⁴ Expanze ve stavitelství zajišťovala dostatek volných pracovních míst i pro nelegální pracovníky. V současnosti se tedy odhaduje, že v celé Arizoně je přibližně 500 000 nelegálních pracovníků, což tvoří téměř 8 % všech obyvatel státu. Z hlediska ekonomicky produktivního obyvatelstva je toto procento ještě vyšší.¹⁵ V samotném Phoenixu je ilegálních imigrantů více než v širší metropolitní oblasti, neboť se usazují především v centrální oblasti, kdežto běloši se soustřeďují spíše v okrajových částech, které jsou často až za administrativními hranicemi Phoenixu.¹⁶

Dramatický nárůst podílu hispánského obyvatelstva se projevil ve veřejném školství, které je značně podfinancováno. V Arizoně připadá na jednoho učitele 19 žáků (více je to pouze v Kalifornii a Utahu), přičemž celonárodní průměr činí 15 žáků na učitele a například ve Vermontu pouze 10. Údaje o celkových financích vynakládaných na jednoho žáka ve veřejném školství tomu odpovídají, v Arizoně to bylo 8 600 USD v roce 2008, celonárodní průměr činil 11 681 USD a například ve státě New York dosahoval až 17 742 USD. Statistiky ohledně dalších finančních ukazatelů shodně ukazují na nedostatek finančních prostředků ve srovnání s okolními státy.¹⁷ I když jsou data agregována za celou Arizonu, lze předpokládat, že v samotném Phoenixu je situace ještě horší než v okolních bohatších předměstských částech.

Data z arizonského ministerstva školství pak jasně demonstrují propastné rozdíly mezi školami v různých částech státu i samotného Phoenixu. V některých školách dosahuje nadprůměrných výsledků ve všech předmětech přes 70 % žáků, v jiných ani ne 2 %.¹⁸ Vzhledem k tomu, že kvalita škol je pro většinu amerických rodičů klíčovou hodnotou, když zvažují přestěhování na nové místo, ukazuje se, že právě nepřipravenost školského systému zahrnout i děti imigrantů sehrává důležitou roli v negativních postojích většinové společnosti k nově příchozím. Podfinancované školy totiž musí řešit nejen vyšší počet dětí ve třídách, ale i zvýšené nároky na výuku angličtiny. V pětině rodin ve Phoenixu se totiž doma hovoří převážně španělsky.

---

¹⁴ Joseph Nevins, *Operation Gatekeeper: The Rise of the „Illegal Alien“ and the Making of the U.S.-Mexico Boundary* (New York: Routledge, 2002).

¹⁵ Jeffrey S. Passel, *Estimates of the Size and Characteristics of the Undocumented Population* (Washington, D.C.: Pew Hispanic Center, 2005).

¹⁶ Viz materiál *Arizona: Population and Labor Force Characteristics, 2000–2006* (Washington, D.C.: Pew Hispanic Center, 2008).

¹⁷ „Rankings of the States 2009 and Estimates of School Statistics 2010“, oficiální stránka National Education Association Research, www.nea.org/assets/docs/010rankings.pdf (staženo 28. 9. 2010).

¹⁸ „School Report Cards, 2008“, oficiální stránka Arizona Department of Education, <http://www10.ade.az.gov/ReportCard> (staženo 28. 9. 2010).

Neochota státu Arizona přispívat ve větší míře na speciální programy pro děti učící se anglicky skončila složitým soudním případem *Flores v. Arizona*, kde se rodiče španělsky mluvících dětí domáhali navýšení částek z rozpočtu pro tento účel. I když Nejvyšší soud jejich požadavky nakonec v roce 2009 odmítl, medializace případu přispěla k bouřlivé veřejné debatě ohledně výdajů na vzdělávání.

Americká konzervativní média i političtí komentátoři často spojují zejména ilegální imigranty s kriminalitou. Phoenix, přes který velká část ilegálních imigrantů přechází, by tedy měl podle této logiky čelit zvýšené kriminalitě. Obavy ještě zhoršuje válka proti drogovým gangům, kterou vyhlásil mexický prezident Felipe Calderón a která rozpoutala v sousedním Mexiku nebývalou vlnu násilí (podle odhadů bylo od roku 2006 do roku 2011 zabito v této souvislosti přes 50 000 lidí). Vzhledem k úzkým vazbám hispánské komunity ve Phoenixu na Mexiko existovalo nebezpečí, že se vyřizování účtů a únosy snadno přenesou i přes hranice. I když zejména v jižním Phoenixu začaly více operovat gangy, podařilo se kriminalitu ve městě udržet na stabilní úrovni. Nejvíce násilných zločinů se odehrává ve specifických problémových lokalitách v centrálním městě.¹⁹ Dochází však i k únosům, které probíhají podle scénáře známého z Mexika. Oběti jsou často sami Hispánci, kteří mají nějaké napojení na prostředí pašování drog či migrantů. Kromě tohoto znepokojivého trendu však nelze říci, že by míra kriminality byla ve Phoenixu vyšší než v ostatních metropolitách. Od roku 1999 do roku 2009 navíc klesl celkový počet násilných a majetkových trestných činů z 94 312 ročně na 74 838, ačkoliv celková populace města výrazně narostla.²⁰ Sami migranti oceňují, že přístup policie ve Phoenixu je mnohem lepší, než na který jsou zvyklí ze své domovské země.²¹

Rychlý nárůst hispánské populace ve Phoenixu se výrazně odrazil i v politice. Zejména postoj k ilegálním imigrantům je velmi citlivé téma, které arizonskou společnost rozděluje. Požadavky na zpřísnění ochrany hranic se objevují od doby, kdy opevňování hranic v jiných oblastech USA přinutilo ilegální imigranty přecházet přes méně chráněnou hranici do Arizony. Mediálně známá je zejména organizace Jima Gilchrista *Minuteman Project*, která působila především v Arizoně a organizovala dobrovolnické ozbrojené hlídky na podporu ochrany hranic.²² I přes podporu

¹⁹ Viz zprávu „City of Phoenix Police Department Uniform Crime Reporting (UCR)“, červenec 2010, http://phoenix.gov/police/cristat_maps.html (staženo 28. 9. 2010).

²⁰ „UCR Historical Part 1 Violent Crimes“, oficiální stránka Phoenix Police Department, <http://phoenix.gov/police/ucrhistpart1v.pdf> (staženo 28. 9. 2010).

²¹ Cecilia Menjivar a Cynthia Bejarano, „Latino immigrants' perceptions of crime and police authorities in the United States: A case study from the Phoenix Metropolitan area“, *Ethnic and Racial Studies* 27, č. 1 (2004): 120–148.

²² Základní údaje o organizaci jsou k dispozici na <http://www.minutemanproject.com> (staženo 28. 9. 2010).

části obyvatel Arizony, kteří byli frustrováni neschopností federální vlády kontrolovat hranici z Mexikem, tato iniciativa nebezpečně podkopávala monopol státu na legitimní užití síly, a byla proto obecně spíše odsuzována jako příliš radikální.

Svou politickou kariéru na tvrdém postupu vůči ilegálním imigrantům úspěšně založil šerif okresu Maricopa Joe Arpaio, který byl od roku 1992 každé čtyři roky opakovaně zvolen. V posledních letech se proslavil zejména organizováním masivních zátahů na imigranty, ke kterým pravidelně zval i nadšené dobrovolníky bez policejních zkušeností. Tyto medializované akce měly za cíl ilegální imigranty vyděsit (terorizovat), a to za pomoci legálních prostředků. Akce šerifa Arpaia však vyvolávaly rozporuplné reakce, neboť i když byly údajně namířeny pouze proti ilegálním imigrantům, byly jednoznačně zacíleny na hispánskou komunitu ve městě a projevoval se v nich přinejmenším nepřímý rasismus.²³ Často docházelo také k lidským tragédiím, kdy rodiče byli na dlouhé měsíce odděleni od dětí, které samy měly americké občanství. Šerif Arpaio rychle zaplnil věznice, a nechal proto vystavět speciální stanové město, kde nechával v arizonském horku obviněné čekat na projednání jejich případu. Autoritativní metody populárního šerifa se nakonec dostaly do sporu s federálními předpisy a v současné době je Joe Arpaio vyšetřován federálními orgány pro překračování pravomoci, maření spravedlnosti, porušování základních práv a dalších zločinů. Jeho popularita v reakci na tato závažná obvinění výrazně poklesla.

Popularitu radikálních postojů proti ilegální migraci dokresluje široká podpora arizonskému zákonu SB-1070, který zmocňoval místní policii, aby prováděla kontrolu imigračních dokumentů v podstatě pouze na základě etnicity kontrolovaného člověka. Zákon by postihoval také všechny ty, kteří by ilegálním imigrantům jakkoliv napomáhali. I když byla aplikace nejtvrdsších ustanovení zákona odložena předběžným opatřením federálního soudu, vyvolal zákon bouři nevole po Spojených státech i v Mexiku právě pro svůj potenciálně rasový podtón.²⁴ V samotné Arizoně však byl populární, stejně jako jsou stále populární snahy překonat odpor federálních soudů a prosadit ho v původním znění.

Na druhou stranu si politici v Arizoně i Phoenixu uvědomují, že ilegální imigranti podstatně přispívají k ekonomické produktivitě. Oblíbený starosta Phoenixu Phil Gordon (Demokratická strana) vystupuje na podporu práv imigrantů a účastnil se i demonstrací pořádaných proti zákonu SB-1070. Starosta Gordon nakonec vystoupil i proti tvrdým a diskriminačním metodám šerifa Joe Arpaia a omluvil se, že mu trvalo tak dlouho se proti nim postavit. Fakt, že jeho prarodiče

---

²³ „Still going after them“, *The Economist*, 24. října 2009.

²⁴ Viz publikaci *Hispanics and Arizona's New Immigration Law* (Washington, D.C.: Pew Hispanic Center, duben 2010).

byli židovští přistěhovalci z Litvy, podpořil jeho rozhodnutí kritizovat razantní policejní zásahy proti imigrantům.²⁵ I přes tento postoj zůstává Gordonova popularita na vysoké úrovni. Z hlediska volební geografie ale hraje roli, že v samotném Phoenixu, ve kterém je Gordon volen, je vyšší procento Hispánců než v rozlehlejších okrese Maricopa, který je volebním obvodem šerifa Arpaia. Podobně jako Phil Gordon i bývalá guvernérka státu Arizona Janet Napolitano (Demokratická strana) aktivně vystupovala proti opatřením, která měla za cíl represe vůči ilegálním imigrantům. Přesto zůstala v Arizoně populární a v roce 2006 byla znovu zvolena.

Nejednoznačnost postojů arizonských politiků dokresluje případ republikána Johna McCaina, dlouholetého senátora za Arizonu a neúspěšného prezidentského kandidáta ve volbách v roce 2008. Ještě v letech 2006 a 2007 spolupracoval se svým demokratickým kolegou Edwardem Kennedym na reformě imigračních zákonů, která by umožňovala legalizovat pobyt v USA těm, kteří ve Spojených státech dlouhodobě pracují či zde mají rodinné příslušníky. Po neúspěchu tohoto pokusu o reformu přistěhovaleckého zákonodárství byl McCainovi jeho kompromisní postoj vyčítán ze strany výrazně protiimigračních republikánů. Obavy o znovuzvolení v roce 2010 pak senátora přiměly k posunu, kdy začal zastávat mnohem tvrdší linii než dříve (včetně nepřímé podpory zákona SB-1070).

Komplexnost situace ve Phoenixu dokládají i případy, kdy vznikají konflikty mezi bilingvními Hispánci žijícími ve městě již delší dobu a čerstvě příchozími imigranty. Ti si udržují mnohem užší kulturní i sociální vazby na Mexiko a jejich životní styl se značně liší. Termín Hispánc je tedy leckdy zavádějící, neboť mezi těmito dvěma skupinami jsou značné rozdíly.²⁶

Nárůst diverzity je jasně patrný na vývoji mediální scény ve Phoenixu. Růst hispánské populace zapříčinil dynamický rozvoj médií zaměřených na tuto skupinu, a to jak na úrovni kabelové televize (KTVW jako pobočka *Univisión*), tak rádia (pro hispánskou komunitu vysílá 13 stanic, například KHOT, KQMR, *Recuerdo* a KLNZ-FM). Zadavatelé reklamy si dobře uvědomují potenciál médií orientovaných na Hispánce, kteří tvoří nejrychleji rostoucí demografickou skupinu ve městě.²⁷ Z hlediska integrace přistěhovalců však široké spektrum médií, z nichž některá jsou výhradně ve španělštině, spíše zdůrazňuje rozdíly mezi jednotlivými skupinami. Z tohoto pohledu je naopak nadějná existence populárních bilingvních stanic, které jsou zaměřeny na Hispánce žijící ve Phoenixu již delší dobu.

²⁵ Rebecca Spence, „Phoenix Mayor Challenges Popular Sheriff’s Anti-Immigration Tactics“, *Forward*, 24. července 2008, <http://www.forward.com/articles/13849/#ixzz10pR6n7Xj> (staženo 28. 9. 2010).

²⁶ Yvonne Wingett, „Latinos, Migrants Face Clash of Cultures“, *Arizona Republic* [Phoenix], 7. října 2004, příloha B, 1 a 2.

²⁷ Kevin Downey, „Phoenix“, *Media Week*, 22. října 2007.

Závěr: problémy diverzity a jejich řešení ve specifickém kontextu

Prudká změna poměru mezi Hispánci a bělochy, blízkost mexické hranice, poloha na hlavní trase ilegální imigrace, to všechno by podle některých komentátorů mělo z Phoenixu vytvořit odstrašující příklad lokality, která je přímo zasažena důsledky příliš liberální imigrační politiky. Pokud se však podíváme na situaci ve Phoenixu podrobněji, vidíme, že se jedná o moderní fungující metropoli, která má obdobné problémy jako jiná velká města v USA.

Znepokojivé jsou však ve Phoenixu především dva trendy. Zaprvé je to podfinancování vzdělávacího systému, který nedokáže zachytit rostoucí množství hispánských přistěhovalců a poskytnout jim kvalitní vzdělání. Takový stav má pak i dlouhodobé negativní důsledky, neboť tuto skupinu sociálně marginalizuje a prohlubuje existující socioekonomické rozdíly. V situaci, kdy jsou školy z velké části financovány z místních zdrojů, je situace zvláště špatná v chudších čtvrtích, kam přichází i nejvyšší počet imigrantů. Neznalost anglického jazyka ze strany žáků pak vyžaduje další zdroje, které na školách chybí. Pokud se nepodaří zlepšit poskytování základního vzdělání všem, hrozí ještě hlubší rozdělení společnosti, které bude nepřímo kopírovat etnický původ. Přeplněné školy poskytující nekvalitní vzdělání dávají obyvatelům argument, proč je třeba postupovat proti ilegální imigraci co nejtvrdějším způsobem.

Druhým znepokojivým faktorem je naopak agresivní postup místních orgánů proti ilegálním imigrantům. Zejména snaha o to, aby represe a diskriminace migrantů měla legální a institucionalizovaný základ, není do budoucna dobrým znamením, neboť potenciálně umožní složkám státu zcela legálně vytvořit odlišný právní režim pro jednu nadřazenou a jednu podřazenou skupinu obyvatel. Protesty proti takovému přístupu jak v Arizoně, tak v USA však ukazují, že ani ve Phoenixu není tento přístup přijímán jednoznačně kladně.

Z hlediska diverzity je v případě Phoenixu třeba určit, nakolik je důvodem rasové intolerance samotná koexistence různých etnických skupin na jednom místě a jakou roli v ní hraje právě pokračující zvýšená míra imigrace. Z hlediska fungování města se zdá, že samotná diverzita není nepřekonatelným problémem, i když stále dochází k vysoké míře více méně dobrovolné segregace jednotlivých skupin.²⁸ Zvýšená imigrace hispánských přistěhovalců ale vytváří situaci, kdy je možné legálně vytvořit diskriminační prostředí, které postihuje pouze ilegální imigranty (a nepřímo všechny jejich rodinné příslušníky), nicméně prakticky je

---

²⁸ Bob Bolin, Sara Grineski a Timothy Collins, „The Geography of Despair: Environmental Racism and the Making of South Phoenix, Arizona, USA“, *Human Ecology Review* 12, č. 2 (2005): 156–168.

zaměřeno pouze proti jednomu etniku. Zejména příslušníci americké krajní pravice pak automaticky spojují obranu země proti imigraci s udržení dominantního postavení bělošského etnika. Hranice mezi ostrou protiimigrační rétorikou a nepřímým rasismem je v těchto případech velmi tenká.

Při hodnocení arizonských protiimigračních opatření nesmíme zapomínat na to, že Phoenix byl výrazně postižen hypoteční krizí a zejména stavebnictví zaměstnávající ilegální pracovníky zažilo dramatický propad. Existuje velké množství historických precedentů ukazujících, že ke zostření protiimigračních nálad dochází v přímé souvislosti s ekonomickou krizí. Zaměření na ilegální imigranty odvede pozornost od pochybení politiků i ekonomů a nabídne jednoduché vysvětlení problémů založené na psychologicky atraktivním rozdělení my versus oni. Paradoxně právě imigranti patřili ke skupině, která byla krizí reálně postížena nejvíce – část se jich kvůli nemožnosti sehnat práci vrátila zpět do Mexika. Lze tedy předpokládat, že pokud lokální ekonomika opět poroste a bude potřebovat levnou pracovní sílu, protiimigrační nálady se opět otupí.

I přes výše zmíněné problémy se tedy ukazuje, že efektivní soužití bělochů s Hispánci v jednom městě není pouhou nerealistickou utopií, a to i v situaci, kdy Hispánci budou tvořit ve městě většinu. V případě Phoenixu může být výhodou, že se větší část obyvatel přistěhovala do města nedávno (ať už z jiných míst USA nebo z Mexika) a že starousedlíků je pouze menšina. Zaměření na řešení konkrétních lokálních problémů může takovému výsledku pomoci. Nebezpečím je kromě dlouhodobých strukturálních problémů ve vzdělávání i nepřímý bílý rasismus, který se projevuje radikálními protiimigračními postoji a společnost ve Phoenixu zbytečně polarizuje.

NA CESTĚ Z FINANČNÍ KRIZE. VÝVOJ FINANČNÍ SITUACE SPOLKOVÉHO HLAVNÍHO MĚSTA A SPOLKOVÉ ZEMĚ BERLÍN*

ROMANA MYNAŘÍKOVÁ

Abstract

On the Way out of the Financial Crisis: The Development of the Financial Situation of Berlin

This study examines the financial development of Berlin from the German reunification in 1990 to the last Berlin state election in 2011. It chronologically prioritizes the major events which significantly influenced the financial situation of Berlin, including the cancellation of the federal financial aid (introduced in 1950 and composing almost two thirds of the budget of Berlin), the incorporation of Berlin into the system of financial equalization of the German federal states, the declaration of a financial emergency, and its discussion before the Federal Constitutional Court. The article explores if the city's financial crisis is to be blamed on external factors or on the city government itself.

Keywords: Germany, Berlin, financial policy, financial crisis, federal financial aid, budgetary emergency

Berlín má v rámci Spolkové republiky Německo specifické postavení. Za prvé je to největší město z hlediska počtu obyvatel. Za druhé je hlavním městem, majícím navíc status samostatné spolkové země. Jedinečný je také historický vývoj Berlína – nejdříve jeho rozdělení do čtyř sektorů spravovaných jednotlivými vítěznými mocnostmi, roku 1961 jeho rozdělení berlínskou zdí do dvou částí na Západní a Východní Berlín, a s tím související odlišný ekonomický vývoj obou částí v následujících 30 letech. Ojedinělé je však i jeho postavení z pohledu finančního. Berlín patří již řadu let mezi příjemce finančního vyrovnání, které probíhá mezi spolkovými zeměmi a jehož cílem je vyrovnat životní úroveň ve všech částech SRN. Berlín je dokonce příjemcem největším.

---

* Studie vznikla v rámci projektu SVV č. 2011-263503.

Novodobá finanční historie Berlína je tématem nesmírně zajímavým a významnou roli v ní hraje faktor proměn, které budou v této studii reflektovány pro období posledních 20 let. Sjednocení Německa, k němuž došlo v roce 1990 po více než 40 letech rozdělení, způsobilo Berlínu obzvláště závažné problémy – stav zemského rozpočtu Berlína se natrvalo zhoršil. Jako jediná spolková země musel Berlín integrovat jak západní, tak východní část. Během krátké doby bylo třeba překonat obrovské problémy a vyrovnat se s finanční zátěží, kterou s sebou přineslo sjednocení, především sloučení správních orgánů obou částí města a rozvoj a modernizace infrastruktury ve východní části Berlína.

Je třeba si uvědomit, že se politika v Berlíně odehrává na třech úrovních – spolkové, zemské a lokální. Vzhledem k tomu, že Berlín je v rámci federativního uspořádání Spolkové republiky Německo nejen městem, ale především městským státem, vztahuje se v jeho případě zemská politika na město jako na celek. Naopak lokální politika se odehrává převážně v jednotlivých správních obvodech. Po sjednocení Německa v říjnu 1990 se Berlín navíc opět stal hlavním městem Německa. Dne 20. června 1991 rozhodl Německý spolkový sněm v tzv. Usnesení o hlavním městě (*Hauptstadtbeschluss*), že se z Berlína stane rovněž sídlo německého parlamentu a vlády. V důsledku toho se většina spolkových orgánů přesunula do Berlína. O finančních důsledcích tohoto kroku bude pojednáno později. Berlín je proto rovněž sídlem spolkové vlády, Spolkového sněmu a Spolkové rady, která zastupuje zájmy spolkových zemí na spolkové úrovni. Řada ministerstev a dalších úřadů však částečně zůstala v Bonnu, což bylo jedním z bodů výše zmíněného usnesení o přesunu hlavního města.

Hlavní aktéři berlínské zemské politiky

Vzhledem k tomu, že se tento text zabývá finančním vývojem Berlína především z pohledu zemské politiky, je třeba představit také její hlavní aktéry. Spolkové zemi a městu vládne Senát města Berlína (*Senat von Berlin*), v němž vedle starosty (tzv. úřadujícího starosty) zasedá až osm senátorů. Starosta zastává v Berlíně stejnou funkci, jakou v ostatních spolkových zemích vykonávají ministerští předsedové. Legislativním orgánem Berlína jakožto spolkové země je Poslanecká sněmovna (*Abgeordnetenhaus*), která zasedá v budově bývalého Pruského zemského sněmu.

Významnou roli při správě města dále hrají i jednotlivé městské obvody. Když bylo po druhé světové válce rozhodnuto o rozdělení Berlína, měly se hranice čtyř nově vzniklých sektorů orientovat právě podle hranic stávajících obvodů. Ačkoli měl být Berlín spravován společně všemi čtyřmi vítěznými mocnostmi, jejich ideologické rozpory vedly brzy k rozdělení města na dvě části. To se odrazilo

i v budoucí struktuře obvodů – především ve východní polovině města vzniklo několik nových a došlo také ke změně rozlohy a hranic původních obvodů. Po sjednocení Německa bylo administrativní členění Berlína nejprve zachováno, a to až do roku 2001, kdy byla provedena správní reforma,¹ která přinesla sloučení původních obvodů (většinou dvou sousedních obvodů) do dvanácti obvodů nových. Obvody, resp. jejich správní orgány, které se nazývají shromáždění radních, mají kromě jiného také kompetence v oblasti tvorby obvodního rozpočtu.

V Berlíně se volí poměrným volebním systémem a podobně jako při volbách do Spolkového sněmu mohou obyvatelé Berlína udělit dva hlasy. Prvním hlasem volí přímé kandidáty v 78 volebních okrscích, druhým hlasem rozhodují o přidělení 52 mandátů podle zemských kandidátek politických stran. Rozhodujícím je přitom právě tento druhý hlas, protože rozhoduje o konečném procentuálním zastoupení jednotlivých stran v berlínském parlamentu.

Prozatím poslední volby se v Berlíně uskutečnily 18. září 2011. Nejsilnější stranou po nich zůstala Sociálnědemokratická strana Německa (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, SPD) s 28,3 %, která však oproti volbám v roce 2006 ztratila 2,5 procentního bodu. Na druhém místě skončila Křesťansko-demokratická unie (*Christlich-demokratische Union*, CDU) s 23,4 % (2006: 21,3 procenta), následovaná stranou Zelených (*Bündnis 90/Die Grünen*) se 17,6 % (2006: 13,1 %) a postkomunistickou levicovou stranou *Die Linke* s 11,7 % (2006: 13,4 %). Největší ztráty se dočkala Svobodná demokratická strana (*Freie demokratische Partei*, FDP), která oproti posledním volbám přišla téměř o 6 % hlasů a se ziskem pouhých 1,8 % se do zemského sněmu neprobojovala. Naopak vůbec poprvé si křesla ve sněmu zajistila Pirátská strana (*Piratenpartei*), která dosáhla překvapivého úspěchu ziskem 8,9 procenta (2006: 2,5 %).²

Ústředním tématem předvolebního boje se stala v roce 2011, stejně jako v předchozích volbách finanční situace města, protože stav berlínského rozpočtu se již řadu let vyznačuje enormně vysokým zadlužením: Berlín má dluh přesahující 62 miliard eur, z nichž navíc musí platit 2,2 miliardy eur ročně na úrocích.³ Dalšími tématy volební kampaně, která se ovšem velmi úzce dotýkala oblasti financování města, byly rostoucí nájmy, integrace přistěhovalců, boj s kriminalitou, dostavba dálnice A100 a nezaměstnanost. Míra nezaměstnanosti dosáhla v srpnu

¹ Na základě tzv. Zákona o snížení počtu obvodů, známého také jako Zákon o územní reformě (*Gebietsreformgesetz*) z 10. června 1998. „Gesetz über die Verringerung der Zahl der Bezirke“, *Beck Online - Datenbank*, <http://beck-online.beck.de/?bcid=Y-100-G-BlnGebRefG> (staženo 11. 9. 2011).

² „Berlin hat gewählt“, *Hintergrund aktuell*, 15. září 2011, http://www.bpb.de/themen/DG6W84,0,0,Berlin_hat_gew%E4hlt.html (staženo 19. 9. 2011).

³ *Ibid.*

2011 13,3 %, tj. téměř dvojnásobku celospolkového průměru (7,0 %). Berlín se tak řadí mezi spolkové země s nejvyšší nezaměstnaností.⁴

Koaliční jednání o nové berlínské vládě byla poměrně zdlouhavá. Zpočátku se jako nejpravděpodobnější jevil vznik rudozelené koalice (SPD a Zelení), která by pro Berlín nebyla žádnou novinkou. Před rokem 2011 dosáhli Zelení svého nejlepšího výsledku již v lednu 1989, kdy při volbách do západoberlínské Poslanecké sněmovny získali 11,8 % hlasů. SPD tehdy v čele s Walterem Momperem ztratila pouhého půl procentního bodu na nejsilnější stranu CDU a získala 37,3 % hlasů. Dne 16. března 1989 byl Momper zvolen do čela Senátu, složeného z SPD a Alternativního seznamu (*Alternative Liste*, AL, předchůdce Zelených), a stal se vládnoucím starostou Západního Berlína. To bylo poprvé, kdy v Berlíně vládla rudozelená koalice.⁵ Smír v koalici však nevydržel dlouho. Asi dva týdny před prvními celoberlínskými volbami v prosinci 1990 se AL rozhodla koalici opustit po sporu o vyklizení obsazených domů. Z nových voleb vzešla jako vítěz CDU, která následně vytvořila velkou koalici s SPD.⁶

Poslední rudozelený Senát byl vytvořen v říjnu 2001 poté, co SPD vypověděla velkou koalici kvůli tzv. bankovní aféře.⁷ Až do nových voleb 21. října 2001 vládl starosta Klaus Wowereit s menšinovým Senátem složeným z SPD a *Bündnis 90/Die Grünen*, který byl tolerován Stranou demokratického socialismu (*Partei des demokratischen Sozialismus*, PDS), předchůdkyní strany *Die Linke*. Poté, co ztroskotala jednání o vytvoření nové rudozelené koalice, vytvořil Wowereit koalici pouze s PDS.⁸ Ta vládla v hlavním městě posledních deset let; PDS se mezitím v roce 2007 sloučila se stranou WASG (*Arbeit & soziale Gerechtigkeit – Die Wahlalternative*) a vznikla tak strana *Die Linke*. Jednání o možné rudozelené koalici z 5. října 2011 nakonec po pouhé hodině ztroskotala, dosavadní berlínský starosta

⁴ „Berlin hat gewählt“.

⁵ „Zwei Vorgänger. Rot-grüne Koalitionen in Berlin“, *Berliner Kurier*, 26. září 2011, <http://www.berliner-kurier.de/wahl-2011/zwei-vorgaenger-rot-gruene-koalitionen-in-berlin,9568914,10904444.html> (staženo 26. 9. 2011).

⁶ Ibid.

⁷ Jako „bankovní aféra“ či „bankovní skandál“ se označují události kolem zemské *Bankgesellschaft Berlin*, jejíž bankrot zadlužil Berlín ve výši miliard eur a v roce 2001 měl za následek pád vládnoucího starosty Eberharda Diepgena. Více k tématu např. „Stadt der Schulden“, *Süddeutsche Zeitung*, 15. února 2011, <http://www.sueddeutsche.de/geld/berlin-bankenskandal-stadt-der-schulden-1.1060073> (staženo 26. 9. 2011); „10 Jahre Berliner Bankenskandal: Eine Chronologie“, *Bündnis 90/Die Grünen Berlin*, http://www.gruene-fraktion-berlin.de/cms/bankenskandal/dok/373/373715.10_jahre_berliner_bankenskandal_eine_chr.html (staženo 26. 9. 2011); Michael Sontheimer, „Rundum-sorglos-Fonds vor Gericht“, *Spiegel Online*, 28. února 2009, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/0,1518,609065,00.html> (staženo 26. 9. 2011).

⁸ „Zwei Vorgänger“.

Klaus Wowereit (SPD) to odůvodňoval nepřekonatelnými rozdíly v názorech na dostavbu dálnice A100. „Obě strany se skutečně snažily najít společnou základnu. Bez výčitek říkám, že pozice SPD a Zelených o dostavbě A100 není možné sladit,“ řekl Wowereit hned po jednání.⁹ Zelení naopak za viníka označili dosavadního berlínského starostu. „Rudozelená koalice ztroskotala na Wowereitovi. Zelení šli se svými kompromisy až na hranici možného,“ řekli předsedové strany Zelených, Bettina Jaraschová a Daniel Wesener.¹⁰

SPD poté zahájila koaliční jednání s CDU. Zatímco rudozelená koalice by v Poslanecké sněmovně měla většinu pouhých dvou hlasů, velká koalice má dohromady 87 z celkem 152 hlasů. V koaliční smlouvě, kterou SPD a CDU uzavřely, je poměrně velký prostor věnován otázkám rozvoje hospodářství, infrastruktury a bytové politiky města. Ve třetí kapitole nazvané Výkonný Berlín je za nejvyšší prioritu nové koalice označena konsolidace rozpočtu města, která by měla být dosažena nástroji finanční a rozpočtové politiky.¹¹ Koalice se shodla, že od roku 2016 nebude přijímat nové úvěry a bude dodržovat tzv. dluhovou brzdu, což znamená konec nového zadlužování. Důraz je kladen také na modernizaci státní správy, snížení počtu zaměstnanců a získávání kvalifikovaných pracovníků. Zvýšení příjmů do státního rozpočtu by mělo být důsledkem přiměřeného zvýšení živnostenské daně.¹²

Jak již bylo řečeno výše, byla špatná finanční situace Berlína jedním z hlavních témat předvolebního boje téměř ve všech dosavadních berlínských volbách. Na následujících stranách se pokusím představit, proč tomu tak je, a to na základě hlavních mezníků finančního vývoje města v prvních zhruba 15 letech po sjednocení. Mezi ně jistě patří přesun vládních institucí z Bonnu do Berlína, zahrnutí Berlína (a ostatních nových spolkových zemí) do systému finančního vyrovnání spolkových zemí, vyhlášení stavu extrémní rozpočtové nouze Berlínem, ale především zrušení dosavadní spolkové finanční pomoci, kterou Berlín získával v letech 1952 až 1994. Je tíživá finanční situace města způsobena vnějšími faktory nebo si ji město zavinilo samo?

⁹ „Kein Rot-Grün in Berlin. SPD will mit CDU verhandeln“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 5. října 2011, <http://www.faz.net/aktuell/politik/kein-rot-gruen-in-berlin-spd-will-mit-cdu-verhandeln-11482861.html> (staženo 5. 10. 2011).

¹⁰ Ibid.

¹¹ „Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands, Landesverband Berlin und der Christlich Demokratischen Union, Landesverband Berlin“, 40, *SPD Berlin*, http://www.spd-berlin.de/w/files/spd-parteitage/koalitionsvereinbarung-2011-16_final_mit-deckblatt-spd.pdf (staženo 12. 1. 2012).

¹² Více k problematice živnostenské daně v Berlíně viz pozn. 61.

Finanční vývoj Berlína od sjednocení

Po pádu berlínské zdi se finanční situace Berlína natrvalo zhoršila, což se jasně odrazilo i v zemském rozpočtu. Během krátké doby bylo potřeba překonat obrovské problémy a vyrovnat se s finanční zátěží, kterou s sebou přineslo sjednocení – sloučení správních orgánů obou částí města, rozvoj a modernizace infrastruktury ve východní části Berlína. Všechny tyto problémy s sebou nesly zvýšení finanční zátěže pro město, jehož situace se v roce 1990 diametrálně změnila, nejen politicky, ale i finančně.¹³

Zpočátku se zdálo, že se situace bude vyvíjet příznivě. Došlo ke snížení daňového zvýhodnění pro berlínské hospodářství a dozvuky hospodářského boomu po sjednocení Německa (1990–1992) nejprve překryly těžkou hospodářskou krizí ve východní části města, vyvolanou přechodem na nový hospodářský systém. Obojí přineslo berlínské pokladně podstatné daňové zisky. V roce 1990 disponoval rozpočet Západního Berlína daňovým příjmem ve výši 6,3 miliardy DM, v roce 1994 to bylo v celém městě 16,7 miliardy DM. Expandovaly výnosy z daně z příjmu fyzických a právnických osob. Byl zrušen další z instrumentů finanční podpory Berlína, tzv. „podpora podnikání“, který znamenal daňové zvýhodnění podnikatelských subjektů s cílem jejich udržení v Berlíně. Odbourání tohoto daňového zvýhodnění přineslo v letech 1992–1995 3,2 miliardy DM. Silně vzrostly příjmy z živnostenské daně, v roce 1994 byly třikrát vyšší než v roce 1990 (jak z důvodu navýšení daňové sazby, tak v důsledku hospodářského boomu po sjednocení).¹⁴

Již brzy se ale zemský rozpočet vychýlil z rovnováhy. Roční deficit rozpočtu skokově narostl, především proto, že se ve východní části města rozevírala obrovská mezera mezi finanční potřebou a daňovou silou (v roce 1991 dosáhla daň z příjmu ve východním Berlíně pouze asi 40 % již tak nízké západoberlínské úrovně). Tento rozdíl nepokryly ani prostředky z Fondu německé jednoty (*Fonds „Deutsche Einheit“*), ani nadprůměrné zisky západní část Berlína z boomu po sjednocení, který se odrazil i ve vyšší daňové síle. Poté, co v roce 1989 dosáhl deficit financování pouze 1 miliardy DM (*Deutsche Mark*, DM), vystřelil v roce 1992 již na 3,7 miliardy DM a v roce 1994 dokonce na 7,3 miliardy DM. Tomu odpovídal i růst zadlužení. Pakliže v roce 1989 představovaly dluhy Berlína v přepočtu na obyvatele 5207 DM, na konci roku 1994 to bylo již 9059 DM.¹⁵

¹³ Dieter Vesper, „Riesige Fehlbeträge im Berliner Landeshaushalt – Bisherige Sparbemühungen reichen nicht aus“, *DIW Wochenbericht*, č. 45 (1995): 771.

¹⁴ *Ibid.*, 772.

¹⁵ *Ibid.*

Německý ústav pro výzkum hospodářství (*Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung*, DIW) napsal v jedné ze svých týdenních zpráv v roce 1997, že finanční problémy Berlína je v podstatě možné vysvětlit čtyřmi příčinami. Jako jednu z nich je možno chápat zátěž způsobenou sjednocením Německa i města samotného. Jednak byly sloučeny správní orgány obou částí města, jednak bylo nutné nákladně vybudovat a modernizovat infrastrukturu ve východní části města. Značné prostředky byly vynaloženy také na další urbanistický rozvoj a obnovu města.¹⁶

Druhým důvodem jsou nápadné strukturální slabiny berlínského rozpočtu, které je možné pozorovat jak na straně příjmů, tak na straně výdajů. K finančním problémům zde výrazně přispívá předimenzovaná veřejná správa, k tomu Berlín disponuje – z důvodů historických i politických – finančně nákladnou infrastrukturou. Naproti tomu je však jeho daňová síla extrémně slabá.¹⁷

Nejdůležitější položku berlínského zemského rozpočtu tvoří mzdové výdaje. V roce 1994 bylo 35 % všech výdajů určeno na mzdy. Jestliže bylo již před pádem berlínské zdi personální zabezpečení správy Berlína poněkud přehnané, protože zaměstnání ve veřejné službě bylo považováno za nástroj politiky pracovního trhu, pak po sjednocení Německa počet zaměstnanců státní správy (v přepočtu na počet obyvatel) ještě vzrostl: v západní části města připadlo v roce 1992 na 1000 obyvatel 80 zaměstnanců v zemské službě (včetně nemocnic), ve východním Berlíně 85 zaměstnanců na 1000 obyvatel. Od té doby sice počet zaměstnanců ve státní správě klesl – v letech 1992 až 1994 skoro o 15 000 –, avšak i přes tento trend vykazuje berlínská správa značnou přezaměstnanost. Vezmeme-li jako měřítko poměry v Hamburku (a ani zde není rozsah státní správy optimální), existuje v Berlíně personální převis ve výši 25 000 pracovních míst. K rušení pracovních míst však nedocházelo tam, kde to bylo nejvíce potřeba, tedy přímo ve státní byrokracii, ale právě naopak: v oblasti všeobecných služeb byl počet pracovních míst dokonce navýšen (o 3300 míst oproti roku 1992). Krátilo se především v oblasti zdravotnictví, sociálních věcí, vzdělávání, vědy a kultury.

Jestliže hovoříme o významných položkách na straně výdajů berlínského rozpočtu, nelze pominout ani sociální dávky, jejichž výše ve stejném období výrazně vzrostla (z 2,2 miliardy DM na 3,5 miliardy DM). Důvodem byl jak vyšší počet osob oprávněných pobírat sociální dávky, tak rostoucí náklady na zdravotní péči starých lidí.¹⁸

---

¹⁶ „Berliner Finanzpolitik in einem fast ausweglosen Dilemma“, *DIW Wochenbericht*, č. 39 (1997): 698–699.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*, 775–776.

Zatřetí, stejně jako v jiných veřejných rozpočtech je třeba i v případě Berlína počítat s daňovými ztrátami podmíněnými konjunkturou neboli hospodářskou situací země. Například v roce 1996 dosáhly tyto ztráty 2 miliard DM.¹⁹

Čtvrtou, a patrně hlavní příčinou jsou ekonomické nešvary desítky let trvající izolace Západního Berlína. Až do pádu berlínské zdi byla více než polovina západoberlínské finanční potřeby pokrývána spolkovými finančními prostředky. Spolková pomoc byla Berlínu poskytována na základě § 16 Převáděcího zákona (*Überleitungsgesetz*)²⁰ a v letech 1952 až 1995 to byla především ona, kdo umožnil finanční přežití západní části města.²¹ Poměrně brzy po zavedení tvořily finanční prostředky plynoucí ze „spolkové pomoci“ již polovinu příjmů zemského rozpočtu. K nim přibýly ještě další finanční příspěvky určené na rozvoj hospodářství v rámci tzv. podpory Berlína (*Berlinförderung* na základě Zákona o podpoře berlínského hospodářství, zkráceně označovaného jako *Berlinförderungsgesetz*),²² která ve své podstatě znamenala daňové zvýhodnění berlínského hospodářství, převážně podnikatelských subjektů, a mnohé další. V roce 1990 tvořila tato pomoc dokonce 60 % příjmů města a byla s odstupem nejdůležitějším zdrojem financování v berlínském rozpočtu.²³ Tyto příspěvky měly v první řadě za úkol vyrovnat chronickou daňovou slabost Berlína, která nevyplývala jen z geopoliticky

¹⁹ „Berliner Finanzpolitik in einem fast ausgeweglosen Dilemma“, 699.

²⁰ V paragrafu 16 je uvedeno: (1) Dokud se Berlín nebude účastnit finančního vyrovnání spolu s ostatními zeměmi, bude dostávat od spolku příspěvky na pokrytí chybějících prostředků v rozpočtu, které není možné nahradit jiným způsobem. Spolková vláda poskytne městu půjčky na pokrytí mimořádné finanční potřeby v důsledku obnovy Berlína, pokud jiná instituce Berlínu nepůjčí nebo to z jiných důvodů nebude možné. (2) Spolková pomoc (spolkový příspěvek a spolková půjčka) má být stanovena tak, aby spolkové zemi Berlín umožnila dovolit si zvláštní situací podmíněně výdaje na hospodářské a sociální zajištění jejích obyvatel a plnit úkoly vyplývající z její pozice hlavního města sjednoceného Německa. (3) Výše spolkové pomoci bude každoročně stanovena Zákonem o stanovení spolkového rozpočtového plánu [...]. Viz „Gesetz über die Stellung des Landes Berlin im Finanzsystem des Bundes (Drittes Überleitungsgesetz)“, původní znění z 4. 1. 1952, novelizace z 20. 12. 1991, portál provozovaný Spolkovým ministerstvem spravedlnosti a firmou juris, http://www.gesetze-im-internet.de/_blg_3/BJNR000010952.html (staženo 14. 9. 2011).

²¹ Hans Willi Weizen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen und Hauptstadtfinanzierungsvertrag“, in *Hauptstadtfinanzierung in Deutschland. Von der Reichsgründung bis zur Gegenwart*, ed. Wolfgang Ribbe (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2004), 184.

²² „Gesetz zur Förderung der Berliner Wirtschaft“, původní znění z 7. 3. 1950, novelizace z 2. 2. 1990 a 5. 12. 2006, portál provozovaný Spolkovým ministerstvem spravedlnosti a firmou juris, <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/berlinfg/gesamt.pdf> (staženo 14. 9. 2011).

²³ První právní úpravy finanční pomoci berlínskému hospodářství vstoupily v platnost již brzy po blokadě západních sektorů Berlína. Např. Zákon o podpoře hospodářství Velkého Berlína (Západního) ze 7. 3. 1950 předpokládal státní garance až do výše 50 miliard DM. Konečnou strukturu podpory Západního Berlína spolkem stanovil Zákon o pomoci Berlínu (*Berlin-Hilfegesetz*, BHG 1964) z 19. 8. 1964. Zákon o podpoře hospodářství Berlína byl novelizován 25. července 1988 a 27. června 1989. Ještě před přistoupením NDR k SRN byl novelizován Zákon o podpoře Berlína

nevýhodné polohy města a jejího vlivu na hospodářskou sílu, a také daňové ztráty vzniklé v souvislosti s výše zmíněnou finanční „podporou Berlína“.²⁴

Západní Berlín by bez subvencí a dalších finančních transferů nebyl nikdy životaschopný. Subvence pro hospodářství se na konci 80. let vyšplhaly na více než 10 miliard DM. Pokud k této sumě připočteme i příspěvky spolku do západoberlínského rozpočtu, které na konci 80. let dosáhly rovněž více než 10 miliard DM, a zohledníme-li také další finanční pomoc jako například úvěry s výhodnými úroky z Programu evropské obnovy (tzv. *European Recovery Program*, známý spíše jako Marshallův plán), příspěvky na dopravu nebo i zvýhodněné ceny letenek, patřil Berlín k nejsubvencovanějším hospodářským regionům na světě.²⁵ Enormní státní výdaje měly udržet a upevnit napojení Západního Berlína na hospodářský a společenský systém SRN. Prakticky každá transakce mezi Západním Berlínem a SRN proto byla subvencována.

Politicky je možné toto západní napojení Západního Berlína hodnotit různě, ekonomicky z něj však vyplývalo dalekosáhlé přetřhání hospodářských spojů uvnitř města, téměř úplný zánik hospodářských vztahů se střední a východní Evropou a rostoucí omezování dovozu i vývozu směrem do západní Evropy. Město ztratilo značnou část své ekonomické substance.²⁶ Západoberlínské podniky a jejich západoněmečtí odběratelé byli zvýhodněni při odvodu daně z obrátu (podle výše zisku si ji mohli snížit o dvě až deset procent). Výnosy berlínských podniků dále narůstaly díky zvýhodněným daňovým odpisům a dalším daňovým výhodám. Investice bylo například možné odpisovat již během pěti let. Byly podporovány investice k modernizaci produkce. Daň z příjmu byla snížena o 30 % a daň z příjmu právnických osob o 22,5 %.²⁷

Spolková pomoc, zavedená již v roce 1952, dosáhla v prvním roce částky 0,5 miliardy DM a představovala 35,7 % rozpočtu Západního Berlína. V roce 1962 to bylo 1,152 miliardy DM a 39,5 %. V roce 1972 činila spolková pomoc 4,026 miliardy DM a 44 %. V roce 1980 9,251 miliardy DM a 53,2 %. Po pádu zdi v roce 1989 dosáhl příspěvek výše 12,448 miliardy DM, spolkové půjčky se pohybovaly ve výši 80 milionů DM. Dohromady tvořily 49,9 % všech příjmů Berlína. I přes finanční zátěž vyplývající ze sjednocení města byla tato finanční pomoc

---

(*Berlin-Förderungsgesetz*) kvůli daňové reformě z 2. února 1990. Srov. Weinzen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen“, 185–186 a Vesper, „Riesige Fehlbeträge“, 773.

²⁴ Srov. „Berliner Finanzpolitik in einem fast ausweglosen Dilemma“, 697 a Vesper, „Riesige Fehlbeträge“, 773.

²⁵ Günter Seiler, „Von Subventionsmentalität und Metropolenträumen. Wirtschaftspolitik in Berlin“, *Prokla. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaften* 28, č. 1 (březen 1998): 26.

²⁶ *Ibid.*, 27.

²⁷ Weinzen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen“, 186.

v následujících letech jen lehce navýšena, a poté velmi rychle zcela ukončena. Z 12,528 miliardy DM v roce 1989 stoupla v následujícím roce na 13,207 miliardy DM, vrcholu dosáhla v roce 1991, kdy činila 14,469 miliardy DM. Od té chvíle byla již jen snižována, roku 1992 zahrnovala 13,182 miliardy DM, v roce 1993 jen 10,082 miliardy DM a roku 1994 již jen 6,182 miliardy DM. Tato částka byla posléze ještě zkrácena na pouhých 5,540 miliardy DM. Od roku 1952 bylo takto v rámci spolkové pomoci Berlínu vyplaceno celkem 248,5 miliardy DM.²⁸

Po sjednocení již nikdo v Bonnu ani ve zbylých spolkových zemích neviděl důvod pro pokračující finanční podporu Západního Berlína. Jak silné ztráty to pro berlínský rozpočet představovalo, lze ukázat na vývoji příjmů v přepočtu na hlavu. V roce 1990 dostal Západní Berlín v rámci spolkové pomoci 6625 DM na obyvatele, v roce 1994 to bylo – teď již pro obě části města – necelých 3000 DM. Daňová síla obyvatelstva na hlavu se ve stejné době zvýšila o více než 1950 DM. Zbývající mezeru se však nepodařilo pokrýt z jiných zdrojů. Příjmy na obyvatele tak byly v roce 1994 nižší než v roce 1990 (9580 DM oproti 10 800 DM).²⁹

Zrušení tzv. *Berlinförderung* pak mnohem zřetelněji odhalilo slabiny západoberlínského hospodářství – slabé hospodářské spojnice uvnitř města, převažující zaměření na Západní Německo, dominance klasické produkce a nedostatek výrobních, na budoucí vývoj orientovaných odvětví a konkurenceschopných podniků nadále snižovaly růstový potenciál města, umožnily růst nezaměstnanosti a oslabilily atraktivitu Berlína pro investory.³⁰ Ustanovení zavedená Zákonem o podpoře Berlína vedla v roce 1990 k daňovým ztrátám ve výši asi 9,245 miliardy DM. Poté, co byla daňová zvýhodnění na konci roku 1994 seškrtnána na nulu, mohla spolková vláda v Berlíně vybrat podstatně více na daních: 0,512 miliardy DM v roce 1991, 2,305 miliardy DM (1992), 3,423 miliardy DM (1993), 4,836 miliardy DM (1994) a 5,037 miliardy DM v roce 1995. Celkem tak bylo spolkovému rozpočtu v letech 1991 až 1994 ulehčeno odhadem o 11,076 miliardy DM.³¹

Po pádu zdi byla finanční potřeba východní části města pokrývána nejprve prostředky z Fondu německé jednoty. V letech 1992 až 1994 byla poté pozastavena větší část finanční pomoci Berlínu. Západní Berlín si do té doby mohl díky spolkové pomoci dovolit dvakrát tolik, kolik by si mohl dovolit pouze na základě vlastních příjmů. Východní Berlín byl až do pádu berlínské zdi podobně financován zvláštními mechanismy. Sjednocením Německa odpadlo zvláštní postavení Východního Berlína jakožto hlavního města NDR, během čtyř let od sjednocení

²⁸ Ibid., 184.

²⁹ Vesper, „Riesige Fehlbeiträge“, 773.

³⁰ Seiler, „Von Subventionsmentalität und Metropolenträumen“, 27.

³¹ Weizen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen“, 187.

byla zastavena také spolková pomoc pro západní části Berlína. Přechodná řešení, jakými byly Fond německé jednoty, *Gemeinschaftswerk Aufschwung Ost* nebo komunální investiční paušály (*Kommunale Investitionspauschale*), pád jen lehce utlumily – tyto příspěvky však byly omezené a škrty v jiných příspěvcích nemohly zdaleka vyrovnat. Město ve skutečnosti kvůli tomuto překotnému ústupu spolku zaznamenalo značnou ztrátu příjmů – asi 8 miliard DM ročně.³² Berlín jakožto stará spolková země navíc musel po 1. lednu 1995 u některých nejdůležitějších plateb z Fondu německé jednoty částečně vrátit to, co jako nová spolková země získal do 31. prosince 1994. V prosinci 1998 vykázal tento fond dluh ve výši 80,474 miliardy DM. V roce 1990 měl Berlín podíl na tomto dluhu ve výši 2,170 miliardy DM. Zůstal také jedinou zemí východního Německa, která musela přispívat do Fondu německé jednoty.³³

Zároveň se Berlín musel potýkat i s dluhy z minulosti. Značná část dluhů, které vznikly ještě v době rozdělení Německa a v prvních letech po jeho sjednocení, byla přesunuta do Umořovacího fondu (*Erblastentilgungsfonds*). Netýkalo se to ovšem dluhů Západního Berlína z doby před sjednocením – ty musely být splaceny.³⁴

Berlín hlavním městem sjednoceného Německa

V roce 1949 nebylo pochyb o tom, že hlavním městem jednotného Německa by měl nadále zůstat Berlín. Protože však Německo bylo rozděleno na dva státy a Berlín do čtyř sektorů, nemohlo město tuto úlohu naplnit. Proto bylo určeno prozatímní sídlo parlamentu a vlády. Volba padla na město, které nikdy nehrálo významnou roli v dějinách Německa, avšak tím spíše se hodilo jako symbol onoho provizoria – Bonn. Stal se sídlem parlamentu a vlády a v tomto smyslu hlavním městem. Funkci hlavního města jakožto místa, které by sjednocovalo národ, však Bonn nikdy nepřevzal. V otázce hlavního města nemohlo Německo od roku 1949 sbírat žádné zkušenosti. Proto bylo třeba roli hlavního města znovu objevit a nově definovat.³⁵

Rozhodnutí přesunout veškeré vládní orgány z jejich provizorního, avšak téměř padesátiletého působiště v Bonnu zpět do Berlína odsouhlasil německý Spolkový sněm na svém zasedání dne 20. června 1991³⁶ po dlouhé, téměř 600 minut trvajícím

³² „Berliner Finanzpolitik in einem fast ausweglosen Dilemma“, 697.

³³ Weizen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen“, 189.

³⁴ *Ibid.*, 190.

³⁵ Kurt Biedenkopf a Philipp-Christian Wachs, „Die neue Berlin-Frage – Welche Rolle spielt eine Hauptstadt in einem föderalen Staat?“, *Recht und Politik. Vierteljahreshefte für Rechts- und Verwaltungspolitik* 40, č. 2 (2004): 195.

³⁶ Tzv. Beschluss vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands.

debatě v plénu, během níž se ke slovu dostalo celkem 107 poslanců.³⁷ Jedním z nejdůležitějších zastánců přesunu hlavního města do Berlína byl současný ministr financí Wolfgang Schäuble, který ve svém proslovu na obhajobu Berlína mimo jiné řekl: „Pro mne to není boj mezi dvěma městy, mezi Bonnem a Berlínem. A nejde ani tak o pracovní místa, náklady na přesun a cestovné, o regionální politiku nebo strukturální politiku. To vše je sice důležité, ale ve skutečnosti tu jde především o budoucnost Německa. Jde o naši budoucnost, o naši budoucnost ve sjednoceném Německu, které musí teprve nalézt svou vnitřní jednotu. [...] Proto vás prosím: hlasujte pro Berlín.“³⁸

Z přítomných 660 poslanců hlasovalo nakonec 320 pro Bonn a 338 pro Berlín (jeden poslanec se zdržel hlasování, jeden hlas byl neplatný).³⁹ To byl však jen počátek dlouhé cesty, zbývalo dořešit řadu otázek. Dne 7. května 1994 nabyl účinnosti tzv. Zákon Berlín/Bonn (v plném znění Zákon o provedení usnesení Německého spolkového sněmu z 20. června 1991 o dokončení jednoty Německa),⁴⁰ který měl vyřešit některé ze sporných bodů. Tento zákon stanovil, že již podle Smlouvy o sjednocení Německa je hlavním městem Berlín, a jeho cílem bylo zajištění trvalého a férového rozdělení úkolů mezi hlavní město Berlín a spolkové město Bonn. Do Berlína měly být přesunuty centrální vládní orgány, v Bonnu měly být zachovány „pobočky“ následujících ministerstev: vzdělávání a věda, kultura, výzkum a technologie, telekomunikace (zaniklo v roce 1998), životní prostřední a zdravotnictví, zemědělství, rozvojová politika, obrana.⁴¹

Dne 25. srpna 1992 byl podepsán tzv. *Hauptstadtvertrag* neboli Smlouva o spolupráci spolkové vlády a Senátu města Berlína při budování Berlína jakožto hlavního města Spolkové republiky Německo a při plnění jeho funkce jakožto sídla Německého spolkového sněmu a spolkové vlády.⁴² V této smlouvě se SRN

³⁷ „20 Jahre Hauptstadtbeschluss. Bonn – war da was?“, *Focus*, 20. června 2011, http://www.focus.de/politik/deutschland/tid-22695/20-jahre-hauptstadtbeschluss-bonn-war-da-was_aid_637854.html (staženo 11. 9. 2011).

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Z poslanců CDU hlasovalo pro Berlín 54,1 %, CSU 16,7 %, SPD 46,6 %, FDP 67,1 %, PDS/Linke 94,5 %, Bündnis 90/GRÜNE 66,7 %. Z poslanců původem ze starých spolkových zemí hlasovalo pro Berlín 42,4 %, mezi poslanci z nových spolkových zemí včetně Berlína se vyslovilo pro Berlín 81,1 %, spolkový kancléř a spolkoví ministři dali Berlínu 72,2 % hlasů. „Abstimmung über den Parlaments- und Regierungssitz, 20. Juni 1991“, Bundeszentrale für politische Bildung, http://www.bpb.de/themen/5GWJSN,0,Infografik%3A_Abstimmung_vom_20_Juni_1991.html (staženo 11. 9. 2011).

⁴⁰ „Gesetz zur Umsetzung des Beschlusses des Deutschen Bundestages vom 20. Juni 1991 zur Vollendung der Einheit Deutschlands“, portál provozovaný Spolkovým ministerstvem spravedlnosti a firmou juris, http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/berlin_bonng/gesamt.pdf (staženo 11. 9. 2011).

⁴¹ *Ibid.*, § 1, odst. 1, věta 1–3.

⁴² „Vertrag über die Zusammenarbeit der Bundesregierung und des Senats von Berlin zum Ausbau Berlins als Hauptstadt der Bundesrepublik Deutschland und zur Erfüllung seiner Funktion als Sitz des Deutschen Bundestages und der Bundesregierung“, oficiální portál spolkové země Berlín, <http://www.berlin.de>

a spolková země Berlín dohodly na spolupráci a spolková vláda přislíbila svou spoluúčast při plánování města a vytváření všech věcných a personálních předpokladů k tomu, aby bylo město dlouhodobě a přiměřeně schopno plnit všechny úkoly vyplývající z jeho funkce jakožto hlavního města.⁴³

Ve dnech 30. června 1994 a 30. listopadu 2007 pak byly uzavřeny dvě smlouvy mezi spolkem a spolkovou zemí Berlín, které se týkaly financování kultury a investic do infrastruktury v hlavním městě. Obě tyto smlouvy jsou známé pod názvem Smlouva o financování hlavního města (*Hauptstadtfinanzierungsvertrag*). V první z nich přislíbila spolková vláda, že Berlínu vyplatí celkem 1,3 miliardy DM v období od 1. ledna 1995 do 31. prosince 2004. Tyto prostředky měly být využity na financování investičních záměrů vyplývajících z úlohy Berlína jakožto hlavního města, a to především v oblasti dopravní infrastruktury a dále na financování kulturních zařízení a akcí.⁴⁴ Druhá smlouva, nesoucí název Smlouva o financování kultury vyplývající z funkce Berlína jakožto hlavního města a o náhradě zvláštní zátěže spolkového hlavního města, se dotýká konkrétních berlínských kulturních institucí, jejichž financování částečně nebo i zcela převzal spolkový rozpočet. Mezi výše zmíněnou zvláštní zátěž poté smlouva zahrnuje financování bezpečnostních opatření v hlavním městě (spolková vláda Berlínu přispívá 60 milionů eur ročně) a dobudování linky metra U5.⁴⁵

V době, kdy se Smlouva o financování Berlína uzavírala, se mnoho politiků domnívalo, že by mohla nahradit tzv. spolkovou pomoc zrušenou v roce 1994. To se však nestalo. V první fázi „financování hlavního města“ byly spolkové prostředky využívány velmi intenzivně, Berlín použil během pěti let více než jednu

---

www.berlin.de/imperia/md/content/rbm-skzl/hauptstadtvertraege/2.pdf?start&ts=1102349286&file=2.pdf (staženo 11. 9. 2011).

⁴³ Ibid.

⁴⁴ „Hauptstadtfinanzierungsvertrag vom 30. Juni 1994“, čl. 2, odst. 1–2, oficiální portál spolkové země Berlín, http://www.berlin.de/imperia/md/content/rbm-skzl/hauptstadtvertraege/hauptstadtfinanzierungsvertrag_940630.pdf?start&ts=1108638354&file=hauptstadtfinanzierungsvertrag_940630.pdf (staženo 11. 9. 2011).

⁴⁵ Srov. „Vertrag über die aus der Hauptstadtfunktion Berlins abgeleitete Kulturfinanzierung und die Abgeltung von Sonderbelastungen der Bundeshauptstadt (Hauptstadtfinanzierungsvertrag 2007)“, oficiální portál spolkové země Berlín, http://www.berlin.de/imperia/md/content/rbm-skzl/hauptstadtvertraege/hauptstadtfinanzierungsvertrag_2007.pdf?start&ts=1205248784&file=hauptstadtfinanzierungsvertrag_2007.pdf (staženo 11. 9. 2011); Nicholas Zimmer, „Berlin: Hauptstadt und Hauptstadtförderung“, *Recht und Politik. Vierteljahreshefte für Rechts- und Verwaltungspolitik* 40, č. 2, (2004): 108. Linka metra U5 zatím existuje pouze ve východní části města a končí na stanici Alexanderplatz. V současné době byly vybudovány již tři stanice metra linky U55, která bude po dokončení spojena s linkou U5. Protože se jedna z těchto tří stanic, nesoucí název Bundestag, nachází v těsné blízkosti budovy kancléřství, přezdívat se celé lince často Kanzlerbahn. Spolková vláda se zavázala přispět na tuto stavbu již v předchozí smlouvě, nová smlouva tento závazek opětovně potvrdila.

miliardu eur na vybudování silničního tunelu a další linky městských rychlovlaků (*S-Bahn*). 240 milionů eur vydalo město na kulturu a využilo i oněch dalších 60 milionů na financování zvláštní zátěže. Strukturálně však „financování hlavního města“ ještě nedosáhlo úrovně, která byla samozřejmostí v Bonnu. Někteří autoři, kteří se problematikou financování Berlína zabývají, tvrdí, že ujednání spolku s Berlínem je mnohem méně výhodné, než bylo jeho ujednání s Bonnem. Tam bylo ze spolkového rozpočtu hrazeno příležitostně 10 % správního rozpočtu města, existoval dlouhý seznam institucí města Bonnu, které byly financovány přímo ze spolkového rozpočtu, příspěvek rostl automaticky o 3 % ročně. Bonn platil jen 4,95 % všech nákladů na urbanistický rozvoj parlamentní a vládní čtvrti, zatímco Berlín musí výstavbu své vládní čtvrti (*Regierungsviertel*) financovat z 36 %.⁴⁶

I přes horentní sumy, kterými Berlín sám musí financovat své etablování jakožto hlavní město SRN, je dodnes jak na západě, tak na východě Spolkové republiky rozšířena představa, že je Berlín jakožto hlavní město Německa příliš drahý. Západní Německo dlouhou dobu chápalo finanční příspěvky Západnímu Berlínu jako oběť. Do jaké míry se však jednalo o nutnou oběť, zůstává otázkou. Již v období studené války nebyla odpověď povětšinou zcela pozitivní a po jejím skončení se proměnila ve vyložené negativní. Berlín byl stále méně vnímán jako symbol naděje na sjednocení Německa a národní citění už nebylo dále schopno mírnit finanční zátěž, kterou podpora Berlína znamenala pro celou republiku. Výstižně tuto situaci charakterizuje následující citát: „Zátěž zůstane zátěží, i když je chápána jako samozřejmá povinnost. Spolková republika by však tímto těžkým obdobím prošla snáze, kdyby neměla na krku Berlín.“⁴⁷

Berlín součástí finančního vyrovnání zemí

Berlín byl v roce 1995 integrován do systému finančního vyrovnání zemí (*Länderfinanzausgleich*, LFA), přičemž se předpokládalo, že příspěvky, které se mu touto formou dostanou, vyrovnají příspěvky, které dříve získával v rámci spolkové pomoci. Systém finančního vyrovnání zemí fungoval ve staré Spolkové republice již od počátku 50. let, během své existence prošel několika reformami a bylo jasné, že se sjednocením Německa do něj bude třeba začlenit také všechny nové spolkové země včetně Berlína. Pokud by však nové země byly do (předem nezměněného)

⁴⁶ Hans Willi Weizen, „Hauptstadt, Mauerstadt, Stadtstaat – wie Berlin finanzieren? Neun Thesen“, *Recht und Politik. Vierteljahreshefte für Rechts- und Verwaltungspolitik* 40, č. 2 (2004): 219.

⁴⁷ Hans Willi Weizen: „Die Hauptstadt Berlin zu teuer? Daten, Fakten und Positionen zum Streit“, in *Berlin. Die Hauptstadt. Vergangenheit und Zukunft einer europäischen Metropole*, ed. Werner Süß a Ralf Rytlewski (Berlin: Nicolai, 1999), 415.

systému finančního vyrovnávání pouze začleněny, všechny by – vzhledem ke svému slabému hospodářskému výkonu a minimálním daňovým příjmům zaviněným špatnou hospodářskou situací – získaly status příjemců prostředků finančního vyrovnání. S ohledem na vysoké náklady německého sjednocení se staré země postavily proti začlenění nových zemí do finančního vyrovnání a žádaly řešení, které by jejich příspěvky do systému zachovalo ve snesitelné výši.

Smlouva o sjednocení mezi Spolkovou republikou Německo a Německou demokratickou republikou podepsaná 31. srpna 1990 (konkrétně článek 7 odstavec 3 věta 1) vyloučila až do 31. prosince 1994 území bývalé NDR z aplikování pravidel pro přerozdělování podílu na dani z obratu, pro LFA a pro tzv. zvláštní příspěvky spolku (*Bundesergänzungszuweisungen*, BEZ). Horizontální finanční vyrovnání zde mělo být nahrazeno interním rozdělováním daně z obratu a transfery v rámci Fondu německé jednoty. Až do roku 1994 byly nové spolkové země vyloučeny z celoněmeckého finančního vyrovnání zemí. Místo toho bylo na přechodnou dobu prováděno – s výjimkou Berlína – ve dvou oddělených skupinách, tedy mezi západoněmeckými zeměmi na jedné straně a mezi východoněmeckými zeměmi na straně druhé.⁴⁸

Novelizací Zákona o finančním vyrovnání (*Gesetz über den Finanzausgleich*) a schválením Federálního konsolidačního programu (*Föderaler Konsolidierungsprogramm*, FKPG) v roce 1993 byly nové spolkové země k 1. lednu 1995 plnohodnotně zahrnuty do spolkového systému finančního vyrovnání, a to včetně vyrovnání horizontálního.⁴⁹ Ve spolkovém rozpočtu byla kapitola Spolková pomoc nahrazena kapitolou Finanční vyrovnání, která pro rok 1995 předpokládala příjmy ve výši 8,641 miliardy DM. Z toho měly 3,614 miliardy DM přispět ostatní spolkové země v rámci finančního vyrovnání zemí, zbývající větší část měla pocházet ze tří tzv. doplňkových příspěvků spolku.⁵⁰ Zatímco finanční vyrovnání je čistým vyrovnáním daňové síly, při němž zůstanou možné rozdíly v potřebě na straně výdajů nezohledněny – výjimku zde tvoří tzv. privilegium městských států – jsou doplňkové příspěvky spolku poskytovány finančně slabým zemím k pokrytí politicky definovaných zvláštních potřeb (viz tabulku 1).⁵¹ V případě Berlína se jedná o příspěvky na vyrovnání finanční zátěže způsobené sjednocením Německa a na vyrovnání nákladů způsobených malou velikostí města, které má ovšem podobné náklady na státní správu jako větší spolkové země.

⁴⁸ Byoung-Hyo Moon, *Reform des Finanzausgleichs in der Bundesrepublik Deutschland* (Tübingen: Rhombus, 2005), 34.

⁴⁹ Ulrike Kirste, *Die Finanzhilfen des Bundes an die neuen Länder nach Artikel 104a Absatz 4 Grundgesetz* (Sinzheim: Pro Universitate Verlag, 1995), 38.

⁵⁰ Weizen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen“, 190.

⁵¹ Vesper, „Riesige Fehlbeträge“, 776. Privilegium městských států spočívá v tom, že se ještě před provedením finančního vyrovnání vynásobí počet jejich obyvatel koeficientem 1,35, čímž se uměle navýší a umožní tak získat v rámci vyrovnání vyšší příspěvky.

Tab. 1: Dopady spolkové finanční reformy na berlínský rozpočet

	1995 (v mil. DM)	1996 (v mil. DM)
Navýšení podílu zemí na výnosu daně z obrátu	490	590
Doplňkové příspěvky spolku	3720	3760
– navýšení chybějících obnosů v LFA	840	880
– vyrovnání zátěže podmíněné rozdělením Německa	2660	2660
– vyrovnání „nákladů plynoucích z malé velikosti“	220	220
Příspěvky spolku pro „Investice Východ“	1250	1250
Předběžné vyrovnání výnosů z daně z obrátu	–700	–740
Finanční vyrovnání zemí ve vlastním slova smyslu (LFA)	3660	3780
Celkem	8420	8640

Zdroj: Dieter Vesper: „Riesige Fehlbeträge im Berliner Landeshaushalt – Bisherige Sparbemühungen reichen nicht aus“, *DIW Wochenbericht*, č. 45 (1995): 776.

Zatímco do roku 1989 nepřesáhl objem finančního vyrovnání nikdy 3,5 miliardy DM ročně, činil v roce 1995 11,2 miliardy DM, v roce 1996 12,3 miliardy DM a v roce 1997 11,9 miliardy DM.⁵² Polovina této sumy přitom směřovala do nových spolkových zemí kromě Berlína, kterému připadla další více než třetina, a o zbytek se podělily finančně slabé země na území staré Spolkové republiky.⁵³

Začlenění do celoněmeckého finančního vyrovnání v roce 1995 přineslo Berlínu miliardy prostřednictvím finančního vyrovnání zemí a tzv. doplňkových příspěvků spolku. V roce 1995 byl podíl těchto příspěvků na celkových příjmech (podle údajů uvedených v rozpočtu města) dohromady 8 miliard DM z celkem 43 miliard DM příjmů, v roce 2005 to bylo 5,4 miliardy eur z 21,1 miliardy eur příjmů. To znamená jednu pětinu, resp. jednu čtvrtinu příjmů. Jednoduše řečeno: Berlín si dříve díky financím z LFA mohl dovolit dvakrát tolik, co by si mohl

⁵² Ute Wachendorfer-Schmidt, *Politikverflechtung im vereinigten Deutschland* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2005), 228.

⁵³ Ulrich Busch, „Solidarischer Finanzausgleich. Wie hoch ist der Solidaritätsbeitrag der alten für die neuen Länder?“, *Utopie kreativ*, č. 100 (únor 1999): 21. Konkrétní podíl na finančním vyrovnání vypadal následovně – nové spolkové země (bez Berlína): 49,6 % (1995), 50,9 % (1996), 51,5 % (1997); Berlín: 37,7 % (1995), 35,4 % (1996), 35,4 % (1997); staré spolkové země: 12,7 % (1995), 13,7 % (1996), 13,1 % (1997).

dovolit pouze z vlastních prostředků. V roce 2005 si však mohl dovolit již jen maximálně o jednu čtvrtinu více. Tehdejší černorudá koalice však výdaje o čtvrtinu nesnížila a ani nebrala v potaz včasná varování ohledně zhoršující se finanční situace Berlína. Město se stále více zadlužovalo a nakonec muselo přistoupit k prodeji vlastního majetku, v roce 2001 tak získalo 8,8 miliardy eur. Jeho dluhy však v roce 2005 přesáhly 50 miliard eur. Úvěry a výnosy z prodeje jsou však pouze jednorázovým příjmem. Navíc úvěry mají pro rozpočet města negativní důsledky v podobě dodatečných (a nemalých) výdajů na úroky.⁵⁴

Budoucnost finančního vyrovnání je nejistá, již několik desetiletí se o něm přou bohaté, finančně silné spolkové země se zeměmi chudými a finančně slabými. Spor se několikrát dostal až před Spolkový ústavní soud v Karlsruhe. Bohaté země, které jsou zároveň plátcí do systému, často argumentují tím, že pokud by nemusely každoročně odvádět miliardy eur chudším zemím, mohly se již dávno zbavit všech svých dluhů. Stejně tak se rozčilují nad tím, že finanční vyrovnání není z velké části ničím jiným než formou subvencí pro hlavní město. Podíl Berlína na celkovém objemu finančního vyrovnání totiž činí rovných 42 % a město z něj výrazně profituje. Při porovnání daňové síly se Berlín před provedením finančního vyrovnání nachází na jedenácté příčce seznamu spolkových zemí a dosahuje stěží 75 % spolkového průměru. Po provedení všech stupňů vyrovnání se Berlín s celkem 119 % spolkového průměru vyšplhá na třetí místo. Když k tomu připočteme ještě doplňkové příspěvky spolku pro finančně slabé země, dostane se Berlín najednou na první místo a na 139 % průměrné finanční síly všech spolkových zemí.⁵⁵

V případě všech tří městských států (tedy Berlína, Hamburku a Brém) je počet jejich obyvatel ještě před provedením vyrovnání vynásoben koeficientem 1,35, a tím uměle navýšen (dostanou tak více finančních prostředků, protože přerozdělení daní probíhá většinou v přepočtu na počet obyvatel). Toto tzv. privilegium městských států bylo zavedeno s přihlédnutím ke skutečnosti, že městské státy mají vyšší náklady na státní správu než klasické spolkové země. Tato skutečnost je však velmi často zpochybňována a je dost možné, že při projednávání nové podoby finančního vyrovnání, která má začít platit od roku 2019, bude toto pravidlo zrušeno. Do té doby má však Berlín svůj podíl na vyrovnání finanční síly jistý.

---

⁵⁴ Weinzen, „Hauptstadt, Mauerstadt, Stadtstaat“, 218.

⁵⁵ „Länderfinanzausgleich. Der Wechsel beginnt“, *Der Tagesspiegel*, 15. května 2011, <http://www.tagesspiegel.de/politik/der-wechsel-beginnt/4174736.html> (staženo 15. 9. 2011).

Berlín na cestě z rozpočtové krize do stavu extrémní rozpočtové nouze

Hospodaření v Berlíně nebylo v prvních letech po sjednocení příliš úspěšné. Deficit rozpočtu narostl z 5,9 miliardy DM v roce 1991 na 14,7 miliardy DM v roce 1995.⁵⁶ Finanční krize v Berlíně vypukla již dlouho před volbami do Poslanecké sněmovny na podzim 1995, z nichž vítězně vzešla černorudá koalice (CDU a SPD). Sociální demokraté, kteří ve volbách utrpěli značnou porážku, si ihned vyžádali audit rozpočtu. Již první finanční plán velké koalice po volbách v roce 1995 byl o poznání realističtější než optimistické plány těsně po sjednocení. Vládnoucí strany jasně uznaly, že Berlín již nemůže očekávat finanční pomoc od spolku a zemí a že se z finanční krize musí dostat vlastními silami.⁵⁷ Od tohoto prohlášení k činům však byla ještě dlouhá cesta.⁵⁸

Pro rok 1996 se vycházelo z daňových příjmů ve výši 17,02 miliardy DM, do roku 2000 měly stoupnout na 20,06 miliardy DM. Celkové příjmy ve výši 36,06 miliardy DM v roce 1996 stály proti celkovým výdajům ve výši 41,99 miliardy DM. Zatímco v roce 2000 měly celkové příjmy dosáhnout 36,55 miliardy DM, počítalo se s celkovými výdaji ve výši 44,05 miliardy DM. Deficit rozpočtu tak pro rok 1996 dosáhl 5,82 miliardy DM a pro rok 2000 7,5 miliardy DM. Senát také ve finančním plánu pro roky 1997–2001 detailně popsal konkrétní podobu finanční krize, ve které se Berlín ocitl. V novém finančním plánu byly rovněž přehodnoceny představy o konkrétních příjmech a výdajích města. Deficit rozpočtu dosáhl v roce 1997 9,12 miliardy DM při výdajích ve výši 42,62 miliardy. Do roku 2001 měl být snížen na 2,81 miliardy DM při výdajích zredukovaných až na 39,69 miliardy DM. Snížení měly být jak mzdové výdaje (z 14,17 miliardy DM v roce 1997 na 13,69 miliardy DM v roce 2001), tak investice (z 6,09 miliardy DM na asi jen 5,1 miliardy DM).⁵⁹

Sociálnědemokratická senátorka pro finance Annette Fugmannová-Heesingová nastolila konsolidační kurz, který měl snížit strukturální deficit berlínského rozpočtu. Zároveň se Senát shodl na podstatných škrtech ve výdajích. V kategorii personálních výdajů bylo třeba do roku 1999 škrtnout minimálně 17 300 pracovních míst: minimálně 2000 u policie, 700 v oblasti justice, 3500 na školách – z toho 3000 míst učitelů a ve východních obvodech 500 míst vychovatelů –, 600 na finančních úřadech, 2500 ve zvláštních nadřizovaných zařízeních hlavní správy, 2000 na zemských ministerstvech a 6000 ve správě obvodů. Senát

⁵⁶ *Finanzplanung von Berlin für die Jahre 1991 bis 1995* (Berlin: Senatsverwaltung für Finanzen, 1991), 4.

⁵⁷ *Finanzplanung von Berlin für die Jahre 1996 bis 2000* (Berlin: Senatsverwaltung für Finanzen, 1996), 49.

⁵⁸ Weinzen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen“, 193.

⁵⁹ *Ibid.*, 194.

také sáhl k prodeji městského majetku, zisky z těchto prodejů měly městu získat čas potřebný na strukturální konsolidaci. V letech 1996 až 1999 tak byly prodány podíly a pozemky v hodnotě asi 17,5 miliardy DM.⁶⁰

Berlín se mohl jen velmi omezeně vydat cestou, kde by konsolidaci rozpočtu urychlily navýšené příjmy. Necelá polovina příjmů města pochází z daní, daňová politika je však v kompetenci spolku. Městský stát má pouze možnost navýšit sazbu u živnostenské a pozemkové daně. Pokud jde o živnostenskou daň, má Berlín ještě co dohánět, její sazba je tu ve srovnání s ostatními spolkovými zeměmi poměrně nízká.⁶¹

Konsolidace přinesla určité výsledky v podobě mírného snížení výdajů. I přesto však Berlín vydal v roce 1999 na hlavu o 40 % víc než ostatní spolkové země (včetně jejich obcí), tj. 11 980 DM oproti 8 070 DM spolkového průměru. Na personál vydal Berlín v roce 1999 asi 3 920 DM na hlavu, průměr spolkových zemí byl přitom 3 140 DM. Současně s růstem dluhů, které během prvního funkčního období navršila velká koalice, vzrostly také úroky, které město muselo splatit. Výdaje na úroky v Berlíně dosáhly závratné výše, ačkoli se nové zadlužení v druhém funkčním období velké koalice ztlačilo. Zatímco v roce 1995 připadlo na každého obyvatele Berlína 660 DM úrokových výdajů, bylo to v roce 1999 již 1 120 DM, tedy téměř dvojnásobek. Spolkový průměr přitom byl pouze 610 DM.⁶²

Po několikaletém úsilí však bylo jasné, že se snahy Berlína o konsolidaci rozpočtu ne zcela zdařily. Berlín se rozhodl závažnou finanční situaci řešit podobně jako spolkové země Sársko a Brémy, které se v roce 1992 obrátily na Spolkový ústavní soud s žádostí o pomoc při řešení své rozpočtové nouze. Spolkový ústavní soud pak ve svém rozsudku z 27. května 1992 (BVerfGE 86, 148) zavázal spolkovou vládu k zajištění doplňkových příspěvků určených k sanování rozpočtu obou států. Z ekonomického hlediska je možné tento rozsudek označit za velmi problematický – soud totiž neobjasnil, co přesně lze pod pojmem „rozpočtová nouze“ chápat. Zůstalo nejasné, za jakých podmínek mohou spolkové země v budoucnu stav rozpočtové nouze vyhlásit. Vzhledem k tomu, že by spolková vláda byla

⁶⁰ Ibid., 195.

⁶¹ Vesper, „Riesige Fehlbrträge“, 778. Aktuální sazba živnostenské daně v Berlíně je 410 procent. Ze srovnání s dalšími hlavními městy jednotlivých spolkových zemí tak Berlín vychází nejhůře (podle výše daně: Mnichov = 490, Kolín = 475, Hamburk = 470, Frankfurt nad Mohanem = 460, Hannover = 460, Lipsko = 460, Magdeburk = 450, Postupim = 450, Rostock = 450, Saarbrücken = 450, Brémy = 440, Mohuč = 440, Kiel = 430, Erfurt = 420, Stuttgart = 420). Přehled sazeb živnostenské daně pro všechna města nad 50 000 obyvatel např. „Realsteuer-Hebesätze“, Deutscher Industrie- und Handelskammertag, <http://www.dihk.de/themenfelder/recht-steuern/steuern/finanz-und-haushaltspolitik/realsteuer-hebesaetze> (staženo 18. 9. 2011).

⁶² Weinzen, „Berlin – Hauptstadtfinanzen“, 196.

povinna finančně řešit každou takovou situaci, mohl tento rozsudek představovat popud k nadměrnému zadlužování spolkových zemí, které by se spoléhaly, že ze spolkového rozpočtu budou uhrazeny jakékoli finanční nedostatky, které se objeví v jejich rozpočtu.⁶³

Dne 5. listopadu 2002 vydala senátní správa zodpovědná za finance tiskové prohlášení, v němž stálo: „Na návrh senátora Dr. Thila Sarrazina konstatoval Senát města Berlína na svém dnešním zasedání, že se spolková země Berlín nachází ve stavu extrémní rozpočtové nouze. Senát proto považuje sanační pomoc spolku jakožto příspěvek ke konsolidaci zemského rozpočtu za nevyhnutelnou. Kritéria stanovená Spolkovým ústavním soudem pro ústavněprávní nárok na sanační pomoc jsou jednoznačně splněna, jak vyplývá z posudku Prof. Dr. Joachima Wielanda z Univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem, který byl dnes Senátu předložen. Prof. Wieland zdůraznil, že se Berlín nachází ve stavu extrémní rozpočtové nouze, ze které se nemůže vlastními silami vymanit. Bez pomoci zvenčí bude Berlín upadat do stále hlubší dluhové krize a současně nebude v krátké době schopen plnit své povinnosti, které jsou mu dány zákonem. Z toho je možné vyvodit dva důsledky. Zaprvé má země nárok na sanační pomoc spolku. Tato pomoc slouží výhradně k umoření dluhů, nikoli k pokrytí stávajících výdajů. Zadruhé nese země zodpovědnost za to, že vynaloží dostatečné vlastní úsilí, aby se pokud možno sama vymanila ze stavu nouze. Pakliže země neučiní proveditelné kroky, ohrožuje svůj nárok na sanační pomoc.“⁶⁴

Rozpočtový plán spolkové země Berlín počítal pro rok 2002 s novým zadlužením ve výši 6,3 miliardy eur a strukturálním deficitem financování ve výši 4,3 miliardy eur. Podle rozpočtového plánu měla výše dluhu dosáhnout na konci roku 2002 46 miliard eur, úroky měly zatížit rozpočet celkem 2,2 miliardami eur. K tomu bylo třeba připočítat výdaje podobné úrokům na podporu bytové výstavby ve výši kolem 1,2 miliardy eur.⁶⁵ Finanční plán odsouhlasený Senátem 14. května 2002 pro období let 2002 až 2006 předpokládal v oblasti výdajů radikální konsolidační kurz. Tím mělo být zajištěno odbourání primárního deficitu ve výši 2,1 miliardy eur, a to především redukcí personálních výdajů a konzumních

⁶³ Fritz Söllner, „Ein Weg aus der Krise des deutschen Länderfinanzausgleichs“, in *Die Zukunft des Sozial- und Steuerstaates*, ed. Fritz Söllner a Arno Wilfert (Heidelberg: Physica-Verlag, 2001), 191.

⁶⁴ „Presseerklärung 05. 11. 2002: Senat stellt extreme Haushaltsnotlage fest. Hilfe vom Bund setzt deutliche Eigenanstrengungen Berlins voraus“, oficiální portál spolkové země Berlín, http://www.berlin.de/imperia/md/content/senatsverwaltungen/finanzen/haushalt/021105_haushaltsnotlage.pdf?start&ts=1121267384&file=021105_haushaltsnotlage.pdf (staženo 17. 9. 2011).

⁶⁵ „Extreme Haushaltsnotlage des Landes Berlin“, oficiální portál spolkové země Berlín, http://www.berlin.de/imperia/md/content/senatsverwaltungen/finanzen/haushalt/021105_notlagenerkl_rung.pdf?start&ts=1121267516&file=021105_notlagenerkl_rung.pdf (staženo 19. 9. 2011).

věcných výdajů. Navzdory těmto snahám rostly dluhy a výdaje na úroky kvůli již překročené úrovni zadlužení. Podle finančního plánu mělo zadlužení země dosáhnout v roce 2006 57,6 miliardy eur a objem úrokových výdajů 3,1 miliardy eur.⁶⁶

Berlín se nejprve snažil dosáhnout dohody o sanační pomoci cestou vyjednávání. Spolková vláda i zástupci zemí-plátců v systému finančního vyrovnání vytýkali Berlínu, že jeho Senát dlouho nedělal dostatek pro vyrovnání deficitu rozpočtu a utrácel příliš mnoho peněz. Město například nevybíralo poplatky za vysokoškolské studium nebo schválilo poměrně velkorysé příspěvky na bydlení pro příjemce sociálních dávek v rámci *Hartz IV*. Pokud šlo o počet zaměstnanců ve státní službě, měl Berlín dosáhnout úrovně Hamburku teprve v roce 2014. Podobně rozčílilo ministerské předsedy ostatních spolkových zemí prohlášení berlínského starosty Wowereita o zavedení bezplatných školek. Podle nich měl Berlín ještě dostatek možností, jak získat dodatečné příjmy, například z prodeje šesti zemských stavebních společností, jejichž hodnota byla odhadována na zhruba 5 miliard eur.⁶⁷

Někdejší vláda SPD a PDS doufala, že by během jednání se spolkem mohla dosáhnout snížení dluhu ve výši 30 miliard eur – tedy zmenšení dluhu města na polovinu. Druhou polovinu by poté město odbouralo vlastními silami. Senátor pro finance Thilo Sarrazin k tomu řekl: „Doba, kdy jsme lamentovali nad špatnou [finanční] situací města, pak bude definitivně pryč. Pak budeme konečně stát na vlastních nohou. Tímto rozhodnutím se uzavírá historická kapitola, která pro město začala pádem berlínské zdi.“⁶⁸ Poté, co spolková vláda dohodu odmítla, podal Berlín v roce 2003 stížnost ke Spolkovému ústavnímu soudu. Ten však žalobu Berlína v roce 2006 zamítl.

Místopředseda ústavního soudu Winfried Hassemer v rozsudku potvrdil, že stav berlínského rozpočtu je napjatý, odmítl jej ale označit za „extrémní rozpočtovou nouzi“.⁶⁹ Hlavní město podle něj bylo s velkou pravděpodobností s to zvládnout vzniklou finanční situaci vlastními silami.⁷⁰ Spolková vláda by měla zasáhnout jen tehdy, pokud by nebylo možné odvrátit existenční ohrožení jinými

---

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ „Abenteuerliche Finanzpolitik und strikter Sparkurs“, *Süddeutsche Zeitung*, 19. října 2006, <http://www.sueddeutsche.de/politik/berlin-abenteuerliche-finanzpolitik-und-strikter-sparkurs-1.885821> (staženo 19. 9. 2011).

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Srov. „Leitsätze zum Urteil des Zweiten Senats des Bundesverfassungsgerichts vom 19. Oktober 2006, 2 BvF 3/03“, Bundesverfassungsgericht, http://www.bverfg.de/entscheidungen/fs20061019_2bvfg000303.html (staženo 26. 9. 2011) a „Pressemitteilung Nr. 96/2006 vom 19. Oktober 2006 zum Urteil vom 19. Oktober 2006, 2 BvF 3/03“, Bundesverfassungsgericht, <http://www.bundesverfassungsgericht.de/pressemitteilungen/bvg06-096> (staženo 26. 9. 2011).

⁷⁰ „Berlin hat keinen Anspruch auf Milliardenhilfe des Bundes“, *Spiegel Online*, 19. října 2006, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,443444,00.html> (staženo 19. 9. 2011).

prostředky. Rozpočtové problémy Berlína vyplývaly podle soudce – i přes mnohá úsporná opatření v uplynulých deseti letech – z příliš vysokých výdajů, „úsporný potenciál“ ještě nebyl zcela vyčerpán. Jak stálo dále v rozsudku, ve srovnání s městským státem Hamburk investoval Berlín především do vysokého školství, vědy a kultury mnohem více než Hamburk.⁷¹

Pro Berlín znamenal tento rozsudek nečekanou porážku.⁷² Úřadující starosta Klaus Wowereit a senátor pro finance Thilo Sarrazin (oba SPD) do té doby zdůrazňovali, že si Berlín finanční nerovnováhu nezavinil sám. Do roku 1994 nesla spolková vláda odpovědnost za polovinu berlínského rozpočtu.⁷³ Od té doby dluhy města nepřetržitě rostly: jestliže v roce 1990 dosahovaly deseti miliard eur, činily v roce 1995 již 23 miliard eur, v roce 2001 dokonce 47 miliard a v roce 2011 přesáhly 62 miliard eur. Hlavní město muselo ve stejném roce zaplatit úrok ve výši zhruba 2,4 miliardy eur, což bylo možné pouze za cenu opětovného zadlužení.

V reakci na rozsudek ohlásil v roce 2006 berlínský starosta Klaus Wowereit nastolení přísných úsporných opatření, která mají podpořit důsledný konsolidační kurs, na nějž Berlín nastoupil již před lety. Také předsedkyně frakce koaliční *Linkspartei* (původní PDS) potvrdila, že Senát plánuje pokračovat ve svých snahách o konsolidaci rozpočtu. Poukázala však také na to, že úsporná opatření, která by byla ještě výraznější než ta dosavadní, nejsou vhodným řešením problému, ba právě naopak. Berlín se nesmí stát v důsledku úspor ještě chudším, ale naopak musí dále posilovat své silné stránky.⁷⁴

Závěr

Významným rysem rozpočtu spolkové země Berlín je vysoké zadlužení, které má za následek neobyčejně vysoké úroky ve srovnání s ostatními spolkovými zeměmi; v letech 2007–2011 zaplatilo město ročně jen na úrocích kolem 2,5 miliardy eur. Podle vlastního prohlášení se berlínský Senát této situaci snaží čelit přísnou

---

⁷¹ „Keine Finanzhilfe für Berlin“, *Hintergrund aktuell*, 19. října 2006, http://www.bpb.de/themen/E924EE,0,0,Keine_Finanzhilfe_f%FCr_Berlin.html (staženo 19. 9. 2011).

⁷² Více k tématu viz „Nicht arm genug“, *TAZ*, 20. října 2006, <http://www.taz.de/1/archiv/archiv/?dig=2006/10/20/a0165>, „Alle gegen die Hauptstadt“, *TAZ*, 20. října 2006, <http://www.taz.de/1/archiv/archiv/?dig=2006/10/20/a0164>, „Bitteres Urteil für Berlin“, *TAZ*, 20. října 2006, <http://www.taz.de/1/archiv/archiv/?dig=2006/10/20/a0166> (vše staženo 19. 9. 2011).

⁷³ „Berlin hat keinen Anspruch auf Milliardenhilfe des Bundes“.

⁷⁴ Benjamin-Immanuel Hoff, „Das 2. Haushaltsnotlage-Urteil des Bundesverfassungsgerichts – Perspektiven der Finanzverfassung und des Solidar föderalismus“, osobní stránka Bejamina Hoffa, <http://www.benjamin-hoff.de/article/2768.zum-umgang-mit-dem-bverfg-urteil-zur-haushaltsnotlage-berlins.html> (staženo 20. 9. 2011).

politikou konsolidace rozpočtu a snížením výdajů. Tato politika vedla (také ve spojení s pozitivním vývojem příjmové stránky rozpočtu) k tomu, že Berlín nemusel v letech 2007–2008 vůbec poprvé (ale také naposledy) ve své finanční historii vytvořit nové dluhy.⁷⁵

Výdaje jsou důsledně snižovány prakticky ve všech oblastech. Důležitým východiskem jsou přitom strukturální úsporná opatření, například zřeknutí se určitých státních výdajů nebo jejich efektivnější organizace. Obzvláště důležité jsou také personální výdaje: vedle značného snížení platů úředníků a zaměstnanců ve službách spolkové země přispívá ke konsolidaci rozpočtu především rozsáhlé snížení pracovních míst, které vede k tomu, že se počet zaměstnanců ve veřejné službě v Berlíně postupně přibližuje úrovni obvyklé v jiných spolkových zemích.⁷⁶

Celkově se díky novému sanačnímu kurzu berlínské finanční politiky podařilo odbourat dosavadní výdaje, jež se v porovnání s jinými spolkovými zeměmi jeví jako nadbytečné. Již z důvodu nadměrných výdajů, které způsobují úroky ze starých dluhů, bude muset Berlín své výdaje ještě dále snižovat. Další výzvou pro berlínskou finanční politiku je zajisté i plánované ukončení zvláštní finanční pomoci, tzv. výstavby východu (*Aufbau Ost*), v roce 2019, které bude pro berlínský rozpočet znamenat ztrátu více než desetiny příjmů.⁷⁷

Je velmi těžké jednoznačně určit viníka současné katastrofální situace berlínského rozpočtu. Na jedné straně lze objektivně přičíst vinu zrušení státních subvencí, k němuž došlo na konci roku 1994, aniž by bylo důkladně prověřeno, zda finanční vyrovnání, které nastoupilo místo nich, je skutečně může nahradit. Na druhé straně je zřejmé, že Berlín (především jeho západní část) si během 50 let existence těchto subvencí zvykl na určitý standard a své hospodaření po roce 1994 změně situace přiměřeně neuzpůsobil – snad v naději, že spolková vláda zasáhne v případě jakýchkoli finančních potíží, do nichž se město dostane. Tak se ovšem nestalo. Stejně objektivně lze přičíst vinu vládám spolkové země Berlín a především prvním zemským koalicím po sjednocení Německa. Během posledních 20 let nebyly (s výjimkou konsolidačních snah sociálnědemokratické senátorky Fugmannové-Heesingové v druhém černorudém Senátu a podobných snah poslední rudorudé berlínské vlády) zemské vlády schopny snížit své výdaje (především personální) tak, aby je město bylo schopno pokrýt svými příjmy a nemuselo neustále sahat po nových úvěrech, neboť úroky z nich plynoucí zatěžují městský rozpočet enormním způsobem.

⁷⁵ *Finanzplanung von Berlin 2011 bis 2015* (Berlin: Senatsverwaltung für Finanzen, 2011), 36, http://www.berlin.de/imperia/md/content/senatsverwaltungen/finanzen/haushalt/finanzplanung_11_15_internet.pdf?start&ts=1313748307&file=finanzplanung_11_15_internet.pdf (staženo 12. 9. 2011).

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ibid.

Je jasné, že těžiště konsolidace rozpočtu musí ležet na straně výdajů. Velký význam by v takovém případě mělo propouštění ve veřejné správě. Plánované zmenšení státní správy ale samo nemůže vyřešit problémy, se kterými se potýká berlínská finanční politika. Může je však zmírnit. Berlín by se v žádném případě neměl spoléhat na pomoc „zvenčí“, ale pokusit se z finančních problémů dostat vlastní silou.⁷⁸

Do roku 2019, kdy bude spolková vláda nucena přehodnotit systém finančního vyrovnání v souvislosti s ukončením finanční pomoci v rámci programu *Aufbau Ost*, má Berlín ještě dostatek času pokusit se zlepšit svou vlastní finanční situaci. Zásadní omezení výdajů, dojednané mezi vládními stranami SPD a CDU v koaliční smlouvě z listopadu 2011, vedlo ke snížení strukturálního deficitu rozpočtu o jednu miliardu eur v roce 2012.⁷⁹ Za předpokladu, že příjmy města budou nadále stabilně růst, lze očekávat, že Berlín v roce 2016 dosáhne vyrovnaného rozpočtu, čímž by se mohlo zlepšit i jeho postavení v rámci finančního vyrovnání spolkových zemí. Berlín by se mohl konečně zbavit nálepky nejsubvencovanější spolkové země. Ukazatele finančního vývoje za poslední rok ukazují, že se Berlín vydal správnou cestou.

---

⁷⁸ Vesper, „Riesige Fehlbeträge“, 779.

⁷⁹ Více k tématu viz „Finanzplanung 2012 bis 2016“, Senatsverwaltung für Finanzen Berlin, <http://www.berlin.de/sen/finanzen/haushalt/mifrifri/index.html> (staženo 10. 12. 2012) a „Stabilitätsbericht 2012 des Landes Berlin“, Senatsverwaltung für Finanzen Berlin, http://www.berlin.de/imperia/md/content/senatsverwaltungen/finanzen/haushalt/stabiliit__tsbericht_2012.pdf?start&ts=1347615259&file=stabiliit__tsbericht_2012.pdf (staženo 10. 12. 2012).

RECENZE

Georgij Kas'janov, **Ukrajna 1991–2007: očerki novejšej istorii**. Kijev: Naš čas, 2008, 480 s. ISBN 978-966-1530-04-0

Priznám se, že se mi už dlouho nepoštětilo, abych narazil na pojednání, které by bylo tak skvěle a poutavě napsáno, že bych je doslova zhltnul na jeden zátah. Přesně taková je monumentální práce *Ukrajina 1991–2007: nástin nejnovější historie z pera v zahraničí* asi nejuznávanějšího ukrajinského historika současnosti Georgije Kasjanova.

Georgij Kasjanov je vedoucí ústavu moderní historie a politiky Institutu historie Ukrajiny Národní akademie věd a profesor Národní univerzity Kyjevsko-mohyljanské akademie. Současně působí jako ředitel vzdělávacích programů Sorosova fondu *Vidrodžennja* v Kyjevě. Předsedal rovněž komisi pro tvorbu učebnic dějepisu při ukrajinském ministerstvu školství a vědy. Pole jeho odborných zájmů, jak již vyplývá z předchozího a jak dokládá i bohatá publikační činnost, je dosti obšírné; sahá od moderních, zejména duchovních dějin Ukrajiny, přes teorie nacionalismu, až po utváření kolektivní paměti ve východní Evropě. Pozornost mezinárodní obce historiků z poslední doby si získaly zejména jeho kritické studie k historiografii tzv. velkého hladomoru na Ukrajině let 1932–1933. Recenzovaný nástin reaguje na potřebu podání uceleného, systemizovaného výkladu nejnovějších ukrajinských dějin po roce 1991. Podnět ke vzniku projektu, jak autor uvádí ve vstupním slově, dalo jeho působení na Harvardu v roce 2005 a samotné jádro knihy mohl dokončit díky navazujícímu ročnímu stipendijnímu pobytu v Centru slovanských studií Hokkaidské univerzity v Sapporu.

Recenzovaný výstup představuje, nakoľik je nám známo, vůbec první pokus o předložení souhrnné historické práce, která by pokrývala celé období existence nezávislé Ukrajiny po roce 1991, úkol již sám o sobě dosti ambiciózní, rovnou pro celý autorový tým. Psaní soudobých dějin v sobě skrývá úskalí, že vyobrazované události jsou nadále příliš čerstvé, ještě se nestaly výdobytkem minulosti v pravém smyslu slova, což klade na autora, svým způsobem účastníka dění, mimořádné nároky na kritický odstup. Vytěžované informace a data jsou navíc doposud neusazené, často protichůdné a narážejí na nedostupnost archivních fondů. I proto má práce výrazně interdisciplinární záběr. Uplatňuje metody a poznatky z příbuzných společenskovědních oborů, jako jsou politologie, sociologie, politická ekonomie, právo, sociální psychologie. Prolínají se v ní rovněž obrazy z dějin všedního dne, jež dodávají autorovu líčení nádech syrové autenticity. Čerpá přitom z rozsáhlé, výborně volené heuristické základny, zahrnující stěžejní díla domácích i zahraničních autorů (mezi jinými Roman Szporluk, Taras Kuzio, Andrew Wilson, Paul D'Anieri). Vedle toho našly využití i analytické svodky mezinárodních organizací, materiály příslušně zaměřených badatelských center, z primárních zdrojů pak hlavně domácí a zahraniční denní tisk, oficiální statistiky, průzkumy veřejného mínění, jakož i projevy a memoáry vybraných osobností veřejného života.

Co se týče členění, základní výstavba knihy je logická a velice přehledná a v tomto ohledu nijak nevybočuje. Těžiště práce tvoří čtyři velké oddíly, zachycující každý jednu vymezenou chronologickou etapu vývoje, dělené dále vždy na tři až deset kapitol. Zatímco první a čtvrtý oddíl jsou koncipovány převážně chronologicky, druhý a třetí oddíl co do

uchopení látky šikovně kombinují problémový a chronologický přístup. Tematické okruhy a dějové linie, jejich uspořádání, řazení jednotlivých složek, od vnitropolitického dění a chodu sociálně ekonomických přeměn, přes otázky budování státu a národní identity, až po hledání místa nezávislé Ukrajiny v současném světě, byly voleny tak, aby co nejméně napomohly ujasnění hlavních problémů a tendencí společenského vývoje na Ukrajině po roce 1991. Naznačený postup se jeví zcela v souladu s deklarovaným záměrem co do žánrového pojetí knihy (jako přehledová syntéza) a velice zdařile jej naplňuje. Publikaci uzavírá autorský doslov; doplňuje ji rovněž výběrová bibliografie, jmenný rejstřík, jakož i průběžně prokládané ilustrační fotografie.

Samotný výklad, po stručné předmluvě, otevírá oddíl nazvaný „Ukrajina a rozpad SSSR“, přibližující stav ukrajinské společnosti na prahu nezávislosti v roce 1991. Autor v ní naplno rozvíjí jednu z ústředních tezí celé knihy o podmíněnosti vývoje postsovětské Ukrajiny dědictvím komunistického systému, jehož rozpadu je mutující ukrajinská společnost nadále nezavršeným produktem. To se týká nejenom zděděných institucí a struktur, ale i vzorců chování obyvatelstva včetně politických elit. Autor v některém ohledu tak vůbec relativizuje rok 1991 coby historický mezník ve smyslu počátku období kardinálních přeměn, neboť nejvyšší moc ve státě zůstala i nadále soustředěna pevně v rukou někdejší stranické nomenklatury. Je příznačné, že k vyhlášení nezávislosti se ukrajinský parlament – v něm měli tou dobou navrch představitelé nacionalizujícího se křídla strany, označovaní v dobovém slovníku jen trochu pejorativně za „suveren-komunisty“ – odhodlal až pod tíhou ztroskotání převratu ultrareakčních sil v Moskvě; hlava Nejvyšší rady Ukrajiny Leonid Kravčuk přitom jen pár dní před tím osobně jednal s pučisty o vyhlášení výjimečného stavu. Imperativ doby metaforicky vystihoval výrok, jež měl během kritického zasedání pléna pronést Stanislav Gurenko, tehdejší první tajemník republikové komunistické strany: „Dnes musíme hlasovat pro nezávislost, protože jestli to neuděláme, skončíme ve s*áčkách až po uši.“ (s. 35) Jak trefně poznamenává autor, právě přičiněním stranické nomenklatury, jež se díky úspěšnému přisvojení nacionalistické agendy nakonec udržela u vesla, zabředla do této nevábné, nevoňavé hmoty na další roky celá země.

Druhý oddíl knihy, nesoucí název „První kroky, první ponaučení“, sleduje vývoj nezávislé Ukrajiny v letech 1991 až 1994. Jako ústřední motiv zde vystupuje budování státu, které, jak již naznačeno, naráželo na řadu problémů, vyplývajících ze skutečnosti, že osamostatnivší se politické elity sice dobře zvládaly řízení státu ve smyslu plnění příkazů z Moskvy, ale jinak se ukazovaly jako zcela nesamostatné, zvláště když ty nejaktivnější a nejschopnější segmenty záhy upřednostnily seberealizaci ve velkém businessu. Vládnoucí nomenklaturu, vedle byrokracie, tvořili zejména tzv. ideokraté, rekrutující se z prostředí ideologického aparátu mezitím zakázané komunistické strany (nejlépe ztělesňovaní asi první hlavou státu Leonidem Kravčukem), a technokraté, pocházející nejčastěji z řídicích funkcí v průmyslu (typickým představitelem této vrstvy byl předseda vlády a později druhý prezident Ukrajiny Leonid Kučma). Celý oddíl vyznívá jako brutální obžaloba přehmatů Kravčukovy éry. Přesto autor neopomíná zmínit ani domnělé úspěchy, kam řadí široký politický kompromis o vypsání předčasných prezidentských a parlamentních voleb z podzimu 1993, který Ukrajině umožnil, aby se vyhnula opakování krvavého scénáře, k němuž došlo touž dobou v Jelcinově Rusku.

Rozsáhlý prostor zaujímá rozbor výchozích podmínek uvažované a zatím stále spíše jen diskutované než koherentně prosazované hospodářské transformace Ukrajiny jako země, jež mezi hlavními instrumenty makroekonomického řízení zdědila instituty centrálního plánu. Kasjanov načrtává převládající iracionální víru ve světlé zítřky (panující i na straně vybraných mezinárodních institucí) ve smyslu perspektiv hospodářského rozvoje nově nezávislého státu, při absolutním opomíjení některých strukturálních daností, jež realizaci podobného scénáře prakticky vzato vylučovaly. (Sem patří především enormní podíl vojensko-průmyslového komplexu, vyznačujícího se vysokou investiční náročností a vázaného na ostatní země bývalého Sovětského svazu, procházející v té době složitým obdobím postkomunistické transformace a nacházející se minimálně ve stejném svrabu jako Ukrajina, dále silná jednostranná závislost na dodávkách strategických energetických surovin ze zahraničí spolu s ohromnou energetickou náročností průmyslových podniků nebo zaostalost zemědělských forem hospodaření, jakož i nedostatek kompetentních řídicích kádrů, schopných fungovat v novém prostředí, či obyvatelstvo navyklé na státní paternalismus a pohrdající soukromým vlastnictvím, zejm. s. 72–73.) Seběmenší reformní snahy vlády – a že jimi zrovna neoplývala – narážely v Nejvyšší radě na tuhý odpor tzv. rudých ředitelů, navyklých na nevysychající přísun státních úvěrů a subvencí. V nejnýsnějších odvětvích ekonomiky, jako je obchod s energetickými surovinami, se postupně ustavují neprůhledné zprostředkovatelské struktury, realizující dodavatelsko-odběratelské vztahy se státem a s jeho posvěcením cestou mnohastupňových výměnných schémat (barteru), což znemožňuje efektivní fiskální dohled.

V sociální sféře byla situace charakterizována především katastrofálním úpadkem životní úrovně nejširších vrstev obyvatelstva. Právě v tomto období dochází k degradaci systému sociálního zabezpečení, rozevírání nůžek na straně příjmů a tomu odpovídající polarizaci společnosti. Ve stále dominantním veřejném sektoru se stává běžným zadržování výplat mezd a dávek, pozbývajících v podmínkách hyperinlace prakticky v mžiku na hodnotě, čímž právě kritické segmenty lidského kapitálu – lékaři, učitelé, stejně jako třeba starobní důchodci –, byly odsouzeny k tomu nést hlavní břímě doposud pořádně ani nezapočaté postkomunistické transformace. Objevují se zcela nové společenské jevy jako „čelnoci“ (masy drobných „obchodníků“, zpravidla nezaměstnaných, hledajících obživu v přeprodeji zboží, za nímž nejprve cestovali na opačný konec země, popř. do druhých končin bývalého Sovětského svazu). Stadiony, ulice, podchody se postupně přeměňují v neorganizovaná tržiště, zatímco na pořádek místo policie dohlížejí gangy nepříjemně vyhlížejících hochů vybírajících, mnohdy nevybíravým způsobem, výpalné. Městská populace se opětovně spoléhá na dovoz potravin od příbuzných a známých z venkova.

Osobitým problémem, který představoval kritickou výzvu ukrajinské státnosti, se ukázal být regionalismus, demonstrováný autorem na příkladu vývoje poloostrova Krym, jemuž je věnována samostatná kapitola. Odstředivé síly byly – a zůstávají dodnes – přítomny samozřejmě ve více regionech Ukrajiny naráz, ačkoli motivace, potažmo konkrétní podmínky pro jejich nárůst se případ od případu různí (autonomistické tendence maďarské menšiny a latentní rusínský separatismus v Zakarpatí, haličský federalismus, vymezování průmyslového Donbasu zaobalené do požadavků po rozšíření práv ruštiny, emancipace

Novoruska a Besarábie na jihu země). Přesto právě „ostrov“ Krym, představující složitý propletenec zájmů nejrůznějších avanturistů, velkopodnikatelských skupin, mafií, repatriantů z řad původního obyvatelstva, jakož i armády a tajných služeb cizího státu, kde je tato situace nejpestřejší, se měl nadlouho stát vůbec nejoblavějším místem Ukrajiny, nastolujícím otázku jejího budoucího státoprávního uspořádání, jež byla v hlavních konturách vyřešena až přijetím ústavy a urovnáním vztahů s Ruskou federací v letech 1996 a 1997.

Samostatně jsou pojednány problémy spojené s utvářením národní identity, jež se stalo naplno možné teprve díky ustavení Ukrajiny jako nezávislého státu v roce 1991 a jež mělo v prvních letech též prioritu před zaváděním transformačních přeměn. Úroveň národního vědomí na Ukrajině k momentu vyhlášení nezávislosti byla, s výjimkou západních oblastí Haliče, obecně nízká, jak autor výmluvně dokládá na roli ukrajinštiny ve veřejném životě, jež byla vlivem desetiletí rusifikace považována spíše jen za „mluvu venkova“. Prvořadým úkolem tak byla „ukrajinizace samotných Ukrajinců“, což nutně znamenalo připravit ruskou menšinu, užívající výlučně ruštinu, o dřívější privilegia. Kasjanov přibližuje nejdůležitější momenty tohoto procesu ve sférách, jako jsou hromadné sdělovací prostředky, školství, zvláště pak výuka dějepisu, debata o nové národní symbolice, monumentální umění, nakladatelská a vydavatelská činnost. Pozornost věnuje rovněž proměnám konfesijního života, jež našly svůj institucionální výraz mimo jiné v rozštěpení a pokračujícím rozkolu uvnitř ukrajinské pravoslavné církve. Pomocí statistických dat o demografické situaci na Ukrajině nakonec formuluje závěr, že identifikace obyvatel s titulárním národem – přes všechno řečené – pomalu roste (konečně aspoň nějaká pozitiva!), třebaže, jak ukazují výsledky sčítání lidu, nekoreluje ani zdaleka s jazykovou identifikací a v řadě oblastí převládá v lepším případě funkční dvojjazyčnost.

Třetí, vůbec nejrozsáhlejší oddíl knihy je nazván „Přechodné období: odkud a kam?“, zahrnující v Kasjanovově pojetí časový úsek od poloviny 90. let do roku 2004, a tedy spadající v jedno s érou vládnutí Leonida Kučmy. Jedná se o období ohromujících kontrastů. Vyznačuje se jednak postupnou makroekonomickou stabilizací (o její specifické podobě bude ještě řeč), jež vytvořila podmínky pro pozdější, jakkoli nerovnoměrný růst, jednak permanentními konflikty mezi jednotlivými orgány a větvemi státní moci a nejsilnějšími vlivovými strukturami. V sociální sféře zapustily mezitím pevně kořeny všudypřítomná korupce, sociální nespravedlnost a cynismus. Ve vztahu k zahraničí převažovalo lavírování mezi Ruskem a Západem. Vynikajícím ztělesněním této rozporuplné epochy je osoba samotného prezidenta Kučmy. Ten zde vystupuje nejenom jako tvůrce systému, ale současně je i jeho produktem.

Z bloku ekonomických syžetů vyniká analýza ukrajinské cesty pri(ch)vatizace, jež v podmínkách právního vakuu nabrala i na východoevropské poměry docela divokých forem. Gigantické přesuny státního majetku doprovázely zpravidla těžko uvěřitelné machinace, fiktivní bankroty, výprodej průmyslových podniků pod cenou, což v očích občanů dále pouze podkopává zbytky důvěry ve stát. Jestliže kuponová privatizace, v důsledku nedostatečné ochrany malých akcionářů, jakož i masového skupování voucherů subjekty s nejasnou vlastnickou strukturou, deklarovaného cíle (tj. vytvořit vrstvu malých vlastníků) příliš nedosáhla, byly největší podniky, jak autor ukazuje na osudu ocelárny *Krivorožstal*

(„privatizované“ do rukou prezidentova zetě), prodávány již přímo do rukou jednoho předem vytipovaného zájemce. (Po oranžové revoluci v roce 2005 dokázala vláda premiérky Timošenkové tento největší metalurgický koncern v Evropě reprivatizovat formou veřejné aukce za téměř šestinásobek původně „vysoutěžené“ ceny.) Za deset let, bilancuje autor, tak privatizace, pokrývající, vyjádřeno podílem na tvorbě HDP, více než polovinu národní ekonomiky, přinesla do státního rozpočtu ani ne 1,2 miliardy USD, což asi nejlépe odhaluje její nečestný charakter.

Vedle již uvedených negativních sociálních dopadů, kde kritickým problémem zůstává zejména chudoba, se všemi doprovodnými jevy, které se na ni nabalují (1,3 milionu Ukrajinců vycestovávších po roce 1991 natrvalo za prací do zahraničí, 400 tisíc žen obětí obchodu s „bílým masem“, 100 až 200 tisíc bezprizorních dětí žijících na ulici aj.), lze tak pozorovat další odcizování státu od společnosti a občana. Stát, i pod tlakem vypadnuvších příjmů z rozkradené privatizace, postupně nejenom ztrácí schopnost plnit vůči občanům svoje závazky, ale je i čím dál tím více namočen do pošlapávání občanských práv. V oficiálních strukturách všech úrovní dochází k prorůstání organizovaného zločinu. Hromadné sdělovací prostředky podléhají tlaku komerčních zájmů nových vlastníků, cenzury a nájezdů ze strany administrativní a soudní moci. Prominentní představitel tisku referující o korupci na nejvyšších místech (Boris Derevjanko, Georgij Gongadze, Igor Aleksandrov) se stávají obětí nájemných vražd, jejichž objednatelé nejsou nikdy vypátráni. Sílí právní nihilismus, rozvrat morálky, mezilidských vztahů. Občan se přestává spoléhat na stát a stává se samostatnější a aktivnější. Tento kvas současně skýtá živnou půdu pro změnu, jež došla naplnění na sklonku roku 2004 v tzv. oranžové revoluci.

V kapitole věnované „technologii moci“ Kasjanov zkoumá vztahy mezi nejdůležitějšími orgány státní moci a neformálními vlivovými strukturami. Ačkoli právě za Kučmy přijala Nejvyšší rada ústavu nově nezávislého státu, která definovala Ukrajinu jako prezidentsko-parlamentní republiku, fakticky byla nejvyšší moc v zemi výrazně vychýlena ve prospěch prezidenta a jeho administrace, jež se z původně pomocné kanceláře zajišťující technický servis pro hlavu státu proměnila ve svérázné administrativní monstrum a její šéf v muže číslo dva v zemi. Kučma je zde charakterizován v zásadě jako zdatný krizový manager. Bohužel právě v době jeho úřadování se na Ukrajině stala krize již normou. Určující pro utváření politických procesů v zemi se jeví mocenský boj – zprvu více zákulisní, později otevřený, končící i fyzickou likvidací oponenta resp. partnera (případ Vadima Heťmana nebo Jevgenije Ščerbaně) – mezi nejvýznamnějšími organizovanými skupinami, tzv. klany, definovanými autorem jako amorfni konglomerát velkopodnikatelských struktur, nejvyšších státních představitelů, úředníků, soudců a jiných veřejně činných osob propojených navzájem mocenskými, rodinnými a místními (regionálními) pouty ve jménu společného zájmu.

Politická opozice v podmínkách postsovětské Ukrajiny představuje vůbec fenomén sám o sobě a docela ambivalentní pojem. Kasjanov sleduje proměny tohoto pojmu v čase, počínaje tzv. tradiční opozicí, kam bylo – vše s výhradami – možno řadit národně demokratický Ruch (nepřiléhavost pojmu opozice dokládal již jen sám původní název Lidového hnutí – „za přestavbu“), přes obnovenou komunistickou stranu a z ní vyrostší socialisty, až po tzv. novou opozici, ztělesňovanou od přelomu tisíciletí zpočátku čistě volebními projekty

Blok Julie Timošenkovej a Naše Ukrajina, utvořenými kolem osoby někdejších vrcholných představitelů vládnoucího establishmentu, jimž nebylo souzeno, aby se udrželi na výsluní prezidentovy přízně. Autor rovněž osvětluje nejrůznější varianty a formy tzv. pseudoopozice, jež vyrůstaly jako houby po dešti pravidelně vždy před volbami jako technický projekt stávající moci (*spoiler parties*) s cílem odčerpat protestní hlasy, rozdrobit konkurenci a obsadit místa ve volebních komisích. Z autorova podání tak před námi vyvstává poněkud nelichotivý obraz opozice jako zrcadlového odrazu vládnoucí moci: bezprincipiální, demagogické, zkorumpované, odtržené od potřeb běžných občanů, postrádající vizi a konstruktivní náplň.

Konečně toto téma Kasjanov dále rozvádí v části zabývající se určitou virtualizací politického života, jež se právě v tomto období stává naplno nedílnou součástí ukrajinské reality vlivem masivního nasazení nejmodernějších poznatků z oblasti politického marketingu. Virtuální politika má u občanů vytvořit iluzi participace na politickém dění, zatímco reálná politika spočívá daleko více v organizaci nátlaku na klíčové decizní struktury, na centrální úrovni zejména tedy osobu prezidenta a jeho administraci, méně pak vládní kabinet a bezpečnostní složky. Vrcholným momentem politického života země byly vždy volby, jimž předcházela ve všech případech vysilující mnohaměsíční volební kampaň. Času na „normální politiku“ (tj. politiku bez populismu a podvodů na voličích) tedy už příliš nezbyvalo. S pokračující kompromitací prezidenta Kučmy a s tím souvisejícím hromaděním občanské nespokojenosti a vpsledku také neposlušnosti, zejména ve světle aféry *Kuchmagate* (zveřejnění nahrávek implikujících zapojení prezidenta do vraždy zakladatele nekonformního internetového deníku *Ukrajinska pravda*), se klíčovou otázkou od přelomu tisíciletí stává hledání strategie odchodu Leonida Kučmy ze scény.

Celkově je Kučmova éra podána jako období dlouhotrvající politické krize, jež došla momentálního vyvrcholení ve známých událostech ze sklonku roku 2004, jimž je věnován poslední, čtvrtý oddíl, nesoucí název „Oranžová revoluce: naděje a zklamání“. Již jen samotné označení těchto událostí za revoluci Kasjanov chápe spíše jako metaforu zasluhující dalšího důkladného promyšlení, ba přehodnocení, s poukazem na skutečnost, že státní moc, její uplatňování a závislost na oligarchických strukturách oproti letům před Majdanem doznala nanejvýš kosmetických změn, jakkoli byl rozmach sebeúcty a politického aktivismu Ukrajinců vskutku bezprecedentní a povzbuzující. Po části přibližující přípravy nejdůležitějších zúčastněných na tento dlouho očekávaný mocenský střet podává autor již vyčerpávající kroniku revolučních událostí. Jejich dynamiku sleduje hned po několika vzájemně prolínajících se liniích (masové protesty v ulicích, bunt uvnitř státních struktur, zejména v regionech a bezpečnostních složkách, a uvnitř médií, přetahování o kontrolu nejvyššího soudu, rozhovory o řízeném předání moci a ústavní reformě mezi Leonidem Kučmou, Viktorem Janukovičem a Viktorem Juščenkem, za mezinárodního zprostředkování, neformální dohody o přerozdělení sfér vlivu mezi hlavními oligarchickými strukturami). Vypořádává se rovněž s nejběžnějšími interpretacemi zmiňovaných událostí (revoluce jako zákonitě východisko z Kučmovy slepé uličky, povstání milionářů proti miliardářům, spontánní výbuch lidového hněvu v reakci na zfalšování voleb, výsledek hlubokého rozdělení ukrajinské společnosti podle regionálního klíče, nestoudná manipulace mas v ulicích

aj.), aby podtrhl jejich komplexní, víceplánový charakter. Závěrečné kapitoly již jen shrnují postupný rozklad oranžové koalice a vypuknutí politické krize v roce 2007, která přetrvává v mírných obměnách prakticky dodnes.

Postsovětská Ukrajina tedy představuje v obrazném vyjádření „dům, který prochází generální rekonstrukcí, přičemž pozapomněli vystěhovat nájemníky, část se mezitím stihla dohodnout se stavebníky a přesunula do narychlo zrekonstruovaných bytů v horních patrech, část se snaží být doma co nejméně, popř. rovnou odjela žít jinam, a většina nadále žije v podmínkách setrvalého nepohodlí a stresu. Stavebníci přitom ani ne tolik staví a rekonstruují, jako mrhají stavebními materiály pro vlastní potřebu a vodí nájemníky za nos, periodicky jim slibující rychlé a kvalitní završení rekonstrukce.“ (s. 443–444) Ukrajina se tak nachází již druhé desetiletí ve stadiu přechodu, přitom cíl této cesty – zdaleka ne lineární, jednoznačně uchopitelné, naopak vnitřně rozporné –, je nejenom v nedohlednu, ale není dost možná ani dodnes určen. Jak autor rekapituluje, probíhající mutace historické zátěže, kterou si Ukrajina s sebou do éry nezávislosti odnesla, generuje, spolu s transformační dynamikou, těžko zvladatelné konflikty a pnutí, jež zatěžují nalezení občanského smíru. Do toho procesu vstupuje navíc řada vnějších faktorů (Rusko, Západ, globalizace, překotný technologický rozvoj), což budování ukrajinské státnosti dále komplikuje.

Kasjanovův *Nástin* nejnovější historie je veskrze neveselé čtení. Bohužel postkomunismus, zvláště ten postsovětský, momentálně příliš historického optimismu nenabízí. Vyroženě kladných hrdinů v práci asi jen sotva pohledat. Přesto autorův suchý, věcný, o tvrdá data opírající se výklad podaný v logický, koherentní, přitom uvěřitelný a nesmírně plastický příběh dovoluje v této šedi odlišit jemné odstíny. Publikaci tak ocení nejenom historikové, popř. díky přístupnému stylu i širší zainteresovaná veřejnost, čtoucí rusky (souběžně s ruským originálem vyšla i ukrajinská verze knihy), ale i odborníci z řad příbuzných společenských věd oborů usilující o to získat širší vhled do tajů a zákoutí postkomunistického přechodu. Lakonický popis jednoho zasedání ukrajinského parlamentu, se všemi nákupčími hlasů, pěstními šarvátkami a utvářením situačních „koalic“ podle toho, kdo na koho drží sprostší kompro, vydá po mém soudu za dvacet rádobý teoretických disputací o povaze ukrajinského parlamentarismu. Rozbor fungování technologie tzv. adminresursu během kterýchkoli voleb je zase jak vystřižen z učebnice nejvyšší ligy politického consultingu.

Co víc, práce má podle mého přesvědčení co říci i českému čtenáři. Pociť *déjà vu* se při četbě dostavoval jednoduše až příliš často a analogií a paralel s českou situací se vybavovalo jednoduše až příliš mnoho, než aby bylo možno dění na Ukrajině nahlížet jako něco, co se nás vlastně ani netýká. Naopak, pro pochopení kořenů a příčin současných českých problémů může být studium transformační zkušenosti země, jako je Ukrajina, paradoxně vůbec tím nejlepším odrazovým můstkem.

Jsá obeznámen se stavem naučné reflexe tématu v zahraniční literatuře, odvážím se uzavřít tuto recenzi tvrzením, že Kasjanovův *Nástin* nejnovější historie představuje a bude ještě na dlouho dopředu představovat naprosto zásadní příspěvek, s nímž se bude muset každý, kdo bude chtít psát o vývoji nezávislé Ukrajiny, nejprve vážně vyrovnat.

Jan Šír

Andreas Kossert, **Chladná vlast. Historie odsunutých Němců po roce 1945.** Brno: Host, 2011, 479 s. ISBN 978-80-7294-414-9

V roce 2011 se dostala i českému čtenáři do rukou úspěšná publikace Andrease Kosserta *Chladná vlast*.¹ Již volbou titulu autor naznačil, že zjevně nepůjde o pouhé převyprávění „šťastného příběhu“ o úspěšné integraci Němců, odsunutých po druhé světové válce z území střední, jihovýchodní a východní Evropy, do nitra německé poválečné společnosti. Nasvědčuje tomu i esteticky velmi zdařilá knižní obálka. Kossertova kniha je oděna do reprodukce obrazu Caspara Davida Friedricha „Česká krajina s Milešovkou“ z roku 1808, která je přelepena poštovními známkami Německé spolkové pošty s vyobrazenými zástupy německých vyhnanců. Imprese stesku po domově, lásky člověka k rodnému kraji, ale i bolesti spojené s útrapami samotného vyhnání proto provází čtenáře od prvního kontaktu s knihou. Její vizuální stránka však odpovídá i stránce obsahové: Kossertova kniha zpochybňuje mýtus úspěšné integrace vyhnanců v zemi hospodářského zázraku, který byl v SRN pěstován do poloviny 80. let 20. století.

Pokud bychom měli stanovit leitmotiv knihy, pak je jím bezpochyby snaha postavit vyhnance do centra historického výzkumu, tak jako to – podle názoru autora – učinila v roce 2005 výstava s názvem „Útěk – vyhnání – integrace“, a začít je vnímat jako oběti: „je na čase konečně začít chápat odsunuté Němce jako oběti, které netrpěly jen útekem a vyhnáním, nýbrž také bezcitností svých vlastních krajanů“ (s. 16). Nápadně až naléhavě vyznívá také autorův apel na ukončení „ideologizace“ vyhnanecké otázky, které byla tato problematika od samého počátku vystavována. Na úvod je ovšem třeba zdůraznit, že Kossert dává zřetelně najevo, že tento přístup nemá být pokusem o změnu paradigmatu na ose oběti – pachatelé. Autor nezpochybňuje ani nerelativizuje vinu Německa za rozpoutání druhé světové války, fyzickou likvidaci milionů Židů a páchání celé řady dalších nacistických zvěrstev (ba naopak, viz například s. 29 a 31). Jeho kritika nesměřuje k „východoevropským státům“ – byť průběhu vyhnání věnuje samostatnou kapitolu a osobně s ním nesouhlasí –,² ale především k západoněmecké většinové společnosti.

Příslušníky současné generace může zaujmout již úvodní sdělení první kapitoly. Kossert zde totiž připomíná, že se Německo po dlouhou dobu rozprostíralo i za dnešní státní hranicí SRN na Odře a Nise (ve Slezsku, Pomořansku, Východním a Západním Prusku, braniborské Nové marce) a že etničtí Němci obývali území od „Sudet“ až po litevsko-sovětskou hranici a dále k deltě Dunaje. Tato území nejen obývali, ale výraznou měrou se podíleli na jejich kulturním, politickém a ekonomickém vývoji. Kossert rovněž upozorňuje na fakt, že takřka během jedné generace se tato vzpomínka vytratila z kolektivní paměti

¹ V originále kniha vyšla pod názvem *Kalte Heimat* a vydal ji mnichovský Siedler Verlag v roce 2008. Andreas Kossert (*1970) absolvoval historii, slavistiku a politologii na univerzitách v Německu, Skotsku a Polsku. Po dlouhý čas působil na Německém historickém ústavu ve Varšavě a od roku 2010 pracuje v Německém historickém muzeu v Berlíně při nadaci *Flucht, Vertreibung, Versöhnung*.

² K vyhnání obyvatel německého původu, o kterém bylo rozhodnuto velmocemi na postupimské konferenci na přelomu července a srpna 1945, poznamenává: „Odsun jako takový lze v krajním případě ospravedlnit, loupění, vraždění a znásilňování obyvatelstva nikoliv.“

obyvatel SRN. Možná by bylo zajímavé, kdyby autor konfrontoval toto – opodstatněné – tvrzení se sociologickými výzkumy v SRN, popř. v dalších státech.

S ohledem na cíle publikace můžeme za nosnou část textu považovat kapitoly čtyři až osm. Vyhnanci se podle Kosserta stali ve své zemi nejen nevítanými hosty, se kterými se „místní“ museli jen velice neochotně dělit o své příbytky, ale obrátila se proti nim i jejich nenávist za důsledky prohrané války. Zcela běžným se v tehdejší dobovém kontextu stala označení „přivandrovalec z východu“, „východní ksinď“ či prostě jen „pšonek“. Snad nejlépe ale vystihuje nálady obyvatel Kossertův citát dobového svědka: „Tři největší zla, to byla divoká prasata, mandelinky a utečenci.“ (s. 56) Soužití nových obyvatel se starousedlíky přitom značně komplikovala skutečnost, že vyhnanci přicházeli do poměrně heterogenní společnosti jako občané různého sociálního původu i náboženského vyznání a s pestrými hodnotovými rámci. Jejich sebemenší odlišnost – spisovná němčina, konfese či prostě jen jiný životní styl – pak představovala záminku pro nepřátelské až nenávistné chování. Ztráta sociálního statusu vyhnanců, kteří byli navzdory vysoké pracovní kvalifikaci ze 70 % umisťováni na venkov, způsobovala jejich další frustraci, degradaci a segregaci. Kossert dokazuje, že vyhanci trpěli nejen ztrátou veškerých materiálních jistot, ale rovněž tím, že jejich žal nebyl nikým vyslyšen. Jako „konkurenční oběti“ museli mlčet, což jim způsobovalo, jak autor dokládá na řadě psychologických a psychiatrických studií, duševní traumata.

Tíživá sociální situace vyhnanců po příchodu „na západ“ a složitý proces jejich integrace jsou tématem následující, v pořadí páté, kapitoly. Stav vyhnanců charakterizoval hlad, nedostatek bytových prostor a především neochota, s jakou jim domácí obyvatelé poskytovali pomoc. Pro vyhnance byly zřizovány provizorní plechové příbytky, které „zdobily“ okraje měst SRN ještě dlouho po válce. Situace těchto „homo barackiensis“, jak je v roce 1952 nazvaly *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, se přitom změnila k lepšímu jen pozvolna. Odškodnění za ztracený majetek v důsledku schválení zákona o okamžité pomoci (1949) a zákona o vyrovnání břemen (1952) bylo sice nepatrné, nakonec se však ukázalo jak z psychologického, tak z ekonomického hlediska jako přínosné, neboť pomohlo nastartovat ekonomiku k hospodářskému zázraku. Přispělo také k začlenění vyhnanců do nového prostředí. Symptomatické je, že odškodnění se stalo trnem v oku původního obyvatelstva, které mělo za to, že vyhnanci „dostali příliš“. Zajímavým postřehem je také vyhnanecská snaha o intenzivní začlenění, která se podle autora mnohdy změnila v extrémní přizpůsobivost, jež se odrážela v jejich důrazu na slušnost, čistotu, píli a pracovní morálku. Přesto v očích starousedlíků platili ještě dlouho po konci války za občany druhé kategorie a stávali se terčem četných pomluv, předsudků a živých obvinění.

O to větší byla potřeba vyhnanců setkat se „svými“ krajaney. To však bylo zpočátku, vzhledem k cílenému rozptylování vyhnanců do menších komunit a platnosti zákona o zákazu sdružování, složité. Navzdory tomu zakládali vyhnanecské svazy, tzv. landsmanšafty, které plnily zpočátku funkci pomocníka v nouzi, po zlepšení sociální situace se pak snažily uchovávat vyhnanecskou kulturu. Ohromný voličský potenciál vyhnanců způsobil, že se o jejich hlasy předháněly takřka všechny politické strany, které nešetřily nereálnými sliby (především sjednocení Německa v hranicích z roku 1937). Z dnešního pohledu může působit až směšně výrok Willyho Brandta, ideového architekta německé východní politiky, na

německém setkání Slezanů v roce 1963: „Vzdát se je zrada.“ A východní smlouvy, vyjednané a ratifikované sociálně-liberální koalicí, tak skutečně chápány byly. Způsobily radikalizaci vyhnaneckých svazů, což mělo za následek ztrátu podpory veřejného mínění, které je považovalo za extremisty.

Fenomén chladného přijetí v nové vlasti se netýkal pouze západní části rozděleného Německa. Dokazuje to kapitola „Zatajené čtyři miliony. Vyhnanec v sovětském okupačním pásmu a v NDR“. Kossert dokazuje, že v sovětské okupační zóně byl tlak na asimilaci vyhnanců ještě větší než na západě. Patrně to bylo již z užívaného pojmosloví – nikoliv vyhnanec či utečenec, ale přesídlenci (!). Vzpomínky na domovinu měly být občany NDR absolutně vytěsněny: přesídlenci měli zakázáno nejen sdružování, ale i zpěv písní ze své domoviny. Vrcholem asimilačních snah byla nová ústava NDR z roku 1974, která zakotvila zákaz militaristické a štvavé propagandy a předpokládala její stíhání, což jasně cílilo na vyhnanec. Kossert dává přísnou asimilaci vyhnanců v NDR do souvislosti s jejich nadproporčním zastoupením mezi východoněmeckými uprchlíky do SRN (0,8 z 2,6 milionu osob).

Andreas Kossert v empiricky bohaté a zároveň čtivé studii jasně ukázal, že integrace vyhnanců do západoněmecké společnosti rozhodně nebyla nezlomným úspěchem, za který byla po dlouhou dobu vydávána. Nejen v důsledku ztráty domova, ale i chladného až nepřátelského přijetí v nové vlasti trpěly v Západním Německu miliony Němců. Autorovu práci je třeba rovněž vyzdvihnout pro zařazení četných obrazových materiálů, přehledových tabulek a pasáží, které téma obohacují. Českému čtenáři, jehož názory na západního souseda jsou bohužel stále ještě ovlivněny téměř půl století trvající komunistickou indoktrinací a informacemi, které se k němu dostanou skrze povrchní mediálně-politické síto, podává kniha množství důkazů, že řada německých vyhnanců a uprchlíků, byla „také oběťmi“ nebo prostě jen „oběťmi“.

Jakub Joza

Martin Klapetek, *Muslimské organizace v Německu, Rakousku a Švýcarsku: význam náboženství jako identifikačního prvku při integraci do západních společností.* Brno: CDK, 2011, 384 s. ISBN 978-80-7325-264-9

Na přelomu tisíciletí a především v traumatickém období po tragických teroristických útocích na Světové obchodní centrum v září 2001 se islám začal dostávat do veřejného diskursu ve stále negativnějším světle. Tato změna se bohužel týkala i vnímání a hodnocení přítomnosti muslimských komunit v západních společnostech. V českém odborném prostředí se přesto fenoménu islámu v Evropě věnuje pouze malý počet odborníků, jejichž výzkum navíc působí nahodile a nesystematicky. V převážné většině českých mediálních příspěvků je kromě toho islámská kultura prezentována jako nové nebezpečí a hrozba. Ve skutečnosti jsou muslimové v Evropě již několik desetiletí plně etablováni a jejich komunity se staly nedílnou součástí evropské společnosti.

Kniha Martina Klapetka přibližuje českému čtenáři situaci muslimských náboženských organizací v Německu, Rakousku a ve Švýcarsku. Z podtitulu publikace je zřejmé, že si autor vybral otázku představující velkou výzvu naší doby, a to integraci muslimské komunity do západní společnosti. Kniha vyšla v roce 2011 jako rozšířené vydání disertační práce, kterou Klapetek napsal pod vedením arabisty a islamologa Miloše Mendela z Orientálního ústavu Akademie věd ČR. Ten se řadí vedle Luboše Kropáčka, pracovníka Ústavu Blízkého východu a Afriky Filozofické fakulty UK, mezi přední české odborníky na výzkum islámského učení v Evropě a jeho vlivu na západní společnosti.¹ Martin Klapetek (*1977) působí v současné době jako odborný asistent na Teologické fakultě Jihočeské univerzity. Přestože je profesním zaměřením religionista, jeho kniha reaguje alespoň zčásti na velkou poptávku, která je patrná ze strany sociálních věd po publikaci, jež by uceleně zmapovala nepřehlednou strukturu islámských náboženských organizací ve třech německy mluvících zemích.

Postavení a etnické rozdělení muslimů je ve sledované oblasti značně heterogenní. V Německu hraje podstatnou roli fakt, že zde chybí zastřešující organizace, která by fungovala jako jednohlasný zastupitel všech německých muslimů. Organizace Ústřední rada muslimů v Německu (*Zentralrat der Muslime*) a Islámská rada pro Německo (*Islamrat für Bundesrepublik Deutschland*) jsou ve sporu s vlivnou organizací DITIB,² která se prezentuje jako zástupce všech německých muslimů s tureckými kořeny. V Rakousku je postavení islámu jako etablovaného náboženství mnohem lepší než ve většině evropských států. V roce 1979 byl islám uznán jako oficiální náboženství,³ a jak autor uvádí, představuje dnes islám jediné náboženství, které každoročně vykazuje rostoucí počet věřících (s. 123–125). Zájem o získání rakouského občanství mezi muslimy navíc každoročně roste. Druhou největší skupinu vyznavačů islámu proto v Rakousku tvoří lidé s rakouským občanstvím. Oproti tomu ve Švýcarsku představují naprostou většinu muslimských věřících cizinci. Nejvíce jich pochází z Kosova, Bosny a Makedonie. Ve francouzských kantonech pak žijí především muslimové arabského původu.

Klapetek si stanovil jako základní cíl prozkoumat roli náboženství u cizinců s muslimskými kořeny, přičemž se zaměřil na otázku, jak islámské vyznání ovlivňuje jejich schopnost a ochotu integrovat se do západní společnosti. V popředí autorova zájmu stály muslimské organizace, které – ať už ve formě nadací, spolků, kulturních sdružení či v podobě zastřešujících uskupení – mají ambice ovlivňovat integraci muslimů. Autor svoji práci pojal jako historicko-kulturní přehled náboženských muslimských skupin, které jsou aktivní na území

---

¹ Z aktuálních publikací, které se věnují islámu v Evropě z pohledu náboženských aktivit, srov. např.: Miloš Mendel, Bronislav Ostřanský a Tomáš Rataj, *Islám v srdci Evropy* (Praha: Academia, 2008) či Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu* (Praha: SCRIPTUM, 2011). Kropáčková kniha se zabývá především vztahem islámu a křesťanství ve 20. století.

² Zkratka označuje Turecko-islámskou unii organizace pro náboženství (*Diyanet İşleri Türk İslam Birliği*, resp. *Türkisch Islamische Union der Anstalt für Religion*).

³ Stalo se tak na základě dokumentu z 2. května 1979. Islám tím získal stejná práva jako ostatní oficiálně uznávaná vyznání. Zároveň bylo umožněno založení první muslimské náboženské obce ve Vidni. Uznání islámu proběhlo na základě zákona z roku 1912 (tzv. *Islamgesetz*), který muslimům na území Rakouska-Uherska garantoval náboženskou svobodu a právo na sebeurčení.

sledovaných států. Svůj zájem o muslimské organizace vysvětlil Klapetek tím, že jsou to právě tyto instituce, které mají zájem na tom, aby se u muslimů žijících v interakci s odlišným kulturním prostředím zachovaly tradiční formy náboženství. Tento střet kultur může negativně ovlivňovat utváření identity muslimských přistěhovalců. Především nově příchozím imigrantům se proto zapojením do sítě náboženských organizací nabízí cesta k rychlejší socializaci v novém prostředí (s. 214).

Bohatým poznámkovým aparátem a rozsáhlým seznamem literatury prokázal autor hlubokou znalost islámské problematiky a zájem o oblast německy mluvících zemí. Množství zdrojů vztahujících se k muslimům a jejich náboženskému životu v Německu je sice ve srovnání se zdroji o Rakousku a Švýcarsku výrazně větší, do značné míry ho lze ale vysvětlit tím, že právě v Německu žije druhá největší muslimská obec v Evropě.⁴ Klapetekův výsledný text se opírá o širokou škálu zdrojů, zejména monografií významných světových islamologů. Z renomovaných českých specialistů na tuto problematiku uvádí autor – kromě již zmiňovaného Miloše Mendela a Luboše Kropáčka – Pavla Baršu a jeho knihu *Západ a islamismus*, jež se zaměřila na otázku multikulturní společnosti a úspěchu či selhání tohoto modelu.⁵ Z německého odborného prostředí vyzdvihuje Klapetek práce turkoložky Ursuly Spulerové-Tegemannové z univerzity v Marburgu. Z několika málo odborných publikací, které se alespoň rámcově zabývají srovnáním tří sledovaných zemí, stály v popředí autorova zájmu texty Andrease Renze a Stephana Leimgrubera, kteří působí na univerzitě v Mnichově.⁶ V rakouském odborném prostředí se významné projekty, jež se vztahují k tématu muslimské náboženské obce a její integrace, realizují zpravidla pod záštitou vídeňské univerzity. Co se týče zdrojů o švýcarských muslimech, pokrývají náboženský aspekt jejich života jen nedostatečně. Převažují práce vztahující se k právním, sociálním a politicko-historickým aspektům muslimského života ve Švýcarsku. V řadě populárnizačních a novinových článků se navíc vyprofilovalo téma zákazu stavby minaretů, na něž se zaměřovala i celospolečenská diskuse.⁷

V metodologické části (podkapitola 2.3) se Klapetek vyrovnává s velkým úskalím svého výzkumu. Tím je skutečnost, že se sledované náboženské skupiny často prezentují navenek (například na webových stránkách či v tištěných materiálech) jinak, než ve skutečnosti fungují. Autor proto vždy provedl důkladnou analýzu těchto textů a zároveň je porovnal s výsledky šetření nejrůznějších státních úřadů, odborných institutů a s právními normami,

---

⁴ Největší evropská muslimská obec se nachází ve Francii. Od komunity žijící v Německu, Rakousku a Švýcarsku se liší především oblastí původu, neboť do Francie migrovaly převážně arabské skupiny ze severní Afriky.

⁵ Pavel Barša, *Západ a islamismus* (Brno: CDK, 2001).

⁶ V této souvislosti si zaslouží pozornost i polská práce mapující historii a současnost muslimské menšiny ve vybraných evropských státech: Anna Parzymies, ed., *Musulmanie w Europie* (Warszawa: Wyd. Akademickie Dialog, 2005).

⁷ První protesty švýcarských obyvatel byly zaznamenány roku 2007 v kantonech Solothurn, Bern a St. Gallen, kde místní islámské komunity požádaly o povolení ke stavbě minaretů. Protesty se postupně rozšířily do celého Švýcarska a tematika islámu se stala na dlouhou dobu vděčným tématem především ve švýcarských médiích.

kteře upravují pobyt cizinců na území sledovaných států. Tyto údaje dále vyhodnocoval a konfrontoval s literaturou z pera předních zahraničních i českých odborníků na islám.

Vlastním jádrem Klapetkovy publikace je přehled organizovaných náboženských uskupení, které si na území sledovaných zemí vymezují oblast vlivu ve veřejném prostoru. Kniha podrobně popisuje všechny nejvýznamnější skupiny – od těch oficiálně uznávaných po ty, jež jsou většinou společností považovány za problematičké. Jak výsledný soupis ukazuje, jsou jednotlivé organizace různorodými názorovými skupinami, které se dále dělí do rozmanitých náboženských, politických a kulturních frakcí. Autor se zaměřil na jednotlivé odnože islámu a organizace rozdělil na sunnitské, šíitské, méně známé skupiny a na uskupení s mystickými kořeny.

V německém případě bylo nejvíce prostoru věnováno sunnitským komunitám. Organizace DITIB s početně nejsilnější členskou základnou je často dávána do spojitosti s přímým napojením na tureckou vládu. Její náboženské i jiné aktivity (mj. iniciativy v rámci Islámské konference) ukazují na vzrůstající vliv, který má DITIB na život turecké menšiny v Německu. Za zmínku stojí též nábožensky vypjatá kontroverzní skupina *Milli Görüş*, jejíž současné iniciativy mají na většinou muslimskou obec v Německu spíše marginální dopad.

Autor dále představil jednotlivé náboženské aktivity a integrační, resp. desintegrační snahy sledovaných organizací. Ačkoliv je téma přítomnosti islámu, muslimských organizací, popř. integrace menšin muslimského vyznání v médiích hojně diskutováno, vyhnul se autor záměrně některým stále se objevujícím klišé, například o postavení žen v muslimské společnosti nebo o extremistických až teroristických organizacích, které podávají značně zkreslený obraz opravdového stavu muslimské obce v západních společnostech.

Každé ze sledovaných zemí je v rámci knihy věnována samostatná kapitola (3 až 5). Koncepčně se jedná o tři případové studie, rozdělené vždy do tří stejně nazvaných podkapitol. V sekci popisující historicko-politický vývoj se autor zaměřil na příchod a etablování muslimské komunity v dané zemi. Poté popsal strukturu místních islámských organizací a jejich náboženské aktivity. Z hlediska společenských věd jsou pak nejzajímavější poslední podkapitoly (3.3, 4.3 a 5.3) pojmenované Otázky spojené s otázkou integrace. Témata, která Klapetek zkoumal – výuku islámu na školách, roli modlitby, přístup k umírání a ke smrti, mezináboženský dialog –, jsou zcela relevantní pro odborné zaměření religionistiky. Pro potřeby sociálních věd by však byla zajímavější problematika týkající se zapojení těchto organizací do společenského a kulturního života. Jako alternativy k tématům zpracovávaným autorem se proto nabízejí otázky vlivu turecké vlády na zakládání tureckých gymnázií v Německu, podpora výuky imámů na německých univerzitách či postoj muslimské obce k možnosti nabytí více státních občanství.⁸ Klapetek se explicitně nezabýval ani mezinárodním napojením jednotlivých organizací na nadnárodní organizace či na vlády ze zemí

---

⁸ Problematice udílení státního občanství se věnuje i kniha Salaheldina Kanaana z univerzity v Brémách, která vyšla v roce 2012 jako rozšířená verze autorovy disertační práce. Viz Salaheldin Kanaan, *Abkommen zur Mehrstaatlichkeit: Europaratsabkommen und ihr Einfluss auf die Staatsangehörigkeitsgesetzgebung Deutschlands* (Hamburg: Dr. Kovač, 2012).

původu (hovoří se o tzv. univerzalizaci islámu). Záměrně se vyhnul i širšímu politickému a ideologickému kontextu tématu.

Čtenář by měl tedy k textu přistupovat s vědomím toho, že zde hodnocená kniha je jednak dílem odborníka na religionistiku, jednak že nemůže obsahově pojmut všechny faktory, které se k tematice integrace vztahují. Přesto je škoda, že v závěru chybí očekávaná komparace jednotlivých náboženských skupin z Německa, Rakouska a Švýcarska, stejně jako výraznější kritická reflexe aktuálního dění. V pasážích, v nichž se autor mohl zabývat aktuální debatou v médiích či projevy na vnitropolitické scéně sledovaných zemí, se těmto aspektům nevěnoval. Právě zde se nabízí příležitost k tomu, aby otázka působení náboženských a kulturních muslimských organizací byla zkoumána jinými metodologickými postupy, například analýzou mediálního diskursu. Skutečnost, že od vydání Klapetkovy knihy došlo k některým poměrně výrazným změnám, svědčí mimo jiné o tom, že je téma muslimských organizací nesmírně živé a aktuální.¹

Přes uvedené výtky je nesporné, že recenzovaná publikace je přínosná nejen pro české odborné prostředí. Nabízí podrobnou analýzu jednotlivých islámských náboženských uskupení s důrazem na jejich dějiny, strukturu a tendence směřování. Zároveň rozšiřuje skrovný počet komparativních prací zabývajících se tématem v celém německy mluvícím teritoriu. A nakonec seznamuje čtenáře nejen s jednotlivými aktivitami těchto organizací, ale pomáhá mu i lépe odlišit nebezpečné, radikalizující se skupiny od těch, které aktivně spolupracují s veřejnými orgány hostitelského státu a jež mají zájem na úspěšném průběhu nenásilné integrace.

Tereza Horálková

Eric Chauvistré, *Wir Gutkrieger: Warum die Bundeswehr im Ausland scheitern wird*. Frankfurt am Main: Campus, 2009, 188 s. ISBN 978-3-593-38788-8

Reálné možnosti německé armády (*Bundeswehr*) při zahraničních misích jsou v Německu přeceňovány, protože zde chybí diskuze o tom, jakých cílů ve skutečnosti mohla a může dosáhnout. Taková je ve stručnosti základní teze politologa a berlínského novináře na volné noze Erica Chauvistrého. Autor v hodnocené práci upozorňuje na reálný rozměr nasazení bundeswehru a jeho cílem je touto publikací nejen nastavit zrcadlo politikům a odborné veřejnosti, ale především vnést do veřejné diskuze otázku, do jaké míry jsou zahraniční mise německé armády efektivní.

Politici i odborná veřejnost by se podle Chauvistrého měli více zabývat technickou a praktickou stránkou nasazení německé armády – jaké zbraně, kolik vojáků, kde a jaké možnosti mají – místo toho, aby jen polemizovali nad morálními a právními problémy. Jak

---

¹ Např. jednu ze zásadních událostí ovlivňujících postupný vývoj islámského života v Německu představuje smrt Necmettina Erbakana, zakladatele uskupení *Milli Görüş*, v roce 2011.

autor píše: „Otázka legitimacy nemá nic společného s funkčností nasazených prostředků.“ (s. 19) Podle autora jsou diskuse o právních problémech a morálních otázkách jen východním bodem, ale odmítá, že by samy o sobě stačily k rozhodnutí, zda vojáky bundeswehru v zahraničí nasadit, či ne. Odpovědi na jednoduché otázky, jako například zda bundeswehr vůbec může dosáhnout stanovených politických cílů, a pokud ano, za jakou cenu (s. 21), teprve ukáží opravdové možnosti bundeswehru při nasazení v zahraničí. Chauvistré tedy považuje reálné možnosti německé armády za zásadní kritérium, které by mělo být rozhodující v otázce povolení vojenských akcí bundeswehru v zahraničí.

Publikace je rozdělena do sedmi kapitol, které jsou na závěr a bez jakýchkoli odkazů doplněny dvěma obrazovými přílohami: přehledovou mapou světa s oblastmi, kde byl bundeswehr nasazen, a velmi hrubou mapou Afghánistánu. Chauvistré nepoužívá tradiční poznámky pod čarou, ale méně přehledné poznámky na konci celé publikace, které jsou rozděleny podle kapitol. Toto uspořádání je nevhodné zvláště tehdy, pokud chce čtenář srovnávat poznámky s textem. Zároveň chybí seznam použitých pramenů a literatury.

Chauvistré opírá svou kritiku o analýzu zahraničních misí německé armády během posledních deseti let (Kosovo, Afghánistán, pobřeží Somálska, Kongo, Libanon atd.). Jeho závěry vycházejí z toho, že srovnává cíle misí a to, jak se je podařilo naplnit. Autor přitom upozorňuje na dva základní problémy. Cíle misí jsou formulovány velmi obecně jako ochrana lidských práv, odvrácení občanské války, eliminace mezinárodního terorismu nebo prevence šíření zbraní hromadného ničení, podpora demokracie v zemi či ochrana obchodních cest. Takto obecně formulované cíle se však nedaří realizovat. Další problém způsobují chybějící informace o tom, jestli uvedeného cíle bylo vůbec dosaženo. Podle autora existuje velký rozdíl mezi tím, čeho může armáda dosáhnout, a mezi úkoly, kterými bývá pověřena. Například letecký útok v Kosovu měl být pouze hrozbou, ale ta neměla požadovaný účinek, a proto bylo nakonec zahájeno i bombardování. Avšak několikátýdenní bombardování nepřispělo k oslabení nepřítele, došlo pouze ke zničení infrastruktury a k velkým ztrátám na životech místních obyvatel. Podle autora bylo nasazení vojáků v Kosovu vzhledem k deklarovaným cílům neúspěšné, a stejně tak dopadne i mise v Afghánistánu. Na uvedeném příkladu je vidět, jak postupuje Chauvistré i při dalších konfliktech: charakterizuje konflikt, popíše cíle akce, její výsledky, na závěr srovná s Afghánistánem, čímž chce ukázat, jaké má tato mise šance na úspěch.

Autor podrobuje kritice i přístup německých politiků k otázce bundeswehru. Nejdříve věnuje pozornost parlamentním a vládním jednáním o misích německé armády v zahraničí. Dále se kriticky zabývá Bílou knihou německé bezpečnostní politiky a budoucnosti bundeswehru, vydanou v roce 2006 spolkovým ministerstvem obrany, která představila záměry německé vojenské politiky pro další roky.

Uvedme si v tomto kontextu jeden příklad jednání, které Chauvistré hodnotí kriticky. V roce 2004 proběhlo ve spolkovém sněmu jednání o prodloužení pobytu německých vojáků v Afghánistánu. Chauvistré na základě srovnání s hlášením amerického vojenského letectva upozorňuje, že informace, které parlamentu poskytla spolková vláda, měly jiný charakter než americká hlášení – chyběly zmínky o bombardování, násilí či probíhající letecké válce. Velký prostor byl v podkladech věnován popisu pozitivních skutečností (například

kolik dětí chodí do školy) a celkově bylo vyzdvižováno, že nasazení vojáci jsou v Afghánistánu kvůli „civilní výstavbě Afghánistánu“ (s. 27). Podle autora to dokazuje, že veřejnost ani politici jsou nedostatečně informováni. Vzniká tak iluzorní představa o německých akcích v zahraničí: „My, Němci, nevedeme válku. A když ano, pak je to jen válka těch druhých. Nebo je to přinejmenším obzvláště dobrá válka.“ (s. 53) Lidé si zvykli na nasazení vojáků, teď je ale podle autora problém, že všechna nasazení vnímají stejně: Američané bojují, Němci tvoří/staví/opravují, a to i když tomu tak už není (viz mise v Afghánistánu).

Chauvistré upozorňuje na skutečnost, že předposlední Bílá kniha byla spolkovým ministerstvem obrany vydána v roce 1994. Dlouhou dobu se tedy postupovalo bez jasně definovaného plánu, který by bylo možno diskutovat. Autor také kritizuje, že při zveřejnění Bílé knihy v roce 2006 neproběhla zásadní veřejná debata, přestože tento dokument ukázal, že prioritním úkolem německé armády již není obrana vlastní země. Základní úkol německé armády – ochrana území – byl rozšířen na větší plochu. Bundeswehr může být nasazen kdekoliv proti jakémukoliv ohrožení – počínaje atomovou hrozbou, přes ekologickou katastrofu až po chudobu. Chauvistré rovněž podotýká, že Bílá kniha neobsahuje informace, jak konkrétně lze těmto hrozbám vojensky zabránit nebo je minimalizovat. On sám však opomíjí otázku, zda vůbec reálně lze vytvořit příručku s obecně platnými postupy, když každá zahraniční mise má svá specifika.

Vedle toho, že autor upozorňuje na nenaplnění deklarovaných cílů misí, rozebírá i argumenty používané pro obhajobu nasazení německé armády, jako například „pokud se Německo nezapojí, bude politicky izolováno“, a snaží se tak ukázat, že z jeho pohledu jsou mise mimo území Německa neodůvodnitelné. Například u argumentu boje proti terorismu připouští, že i Německo může být ohroženo teroristickými útoky. Vzápětí se však ptá, jak může bundeswehr těmto útokům zabránit. Dalším častým argumentem je energetická bezpečnost. Chauvistré se tedy zajímá o roli bundeswehru při zajišťování energetické bezpečnosti: „Má bundeswehr obsadit státy, které těží ropu? Má vyvinout vojenský nátlak, aby klesly ceny ropy? Má být nasazen, aby došel pro poslední kapky ropy na Střední východ?“ (s. 68–67) Zajímavé je, že autor nekritizuje jen argumenty zastánců nasazení německé armády v cizině, ale i odpůrce, kteří používají argumentace stejného typu – tedy morální a právní. Argumenty vycházející z reálných možností armády nejsou podle něj používány, což vnímá jako nedostatek v argumentaci odpůrců.

Autor se dále zabývá budoucností bundeswehru a jeho misí. Na základě řady podobností mezi proměnou americké armády, která byla zahájena v 70. letech 20. století, a přeměnou německé armády, která probíhá od roku 1989, autor soudí, že vzorem bundeswehru je americká armáda. Vycházeje z tohoto závěru pak Chauvistré postupně osvětluje změny a velké bojové akce, kterými americká armáda prošla, a to v rozsahu, který mu publikace umožňuje. Tím se snaží upozornit na to, k čemu směřuje německá armáda, když půjde ve stopách amerického protějšku. Údaje o nákladnosti americké armády (s. 84) mu slouží k varování, že německá armáda bude jednou také tak drahá. Upozorňuje na americké chyby, aby varoval před nedostatky německé armády v budoucnu. Velkou pozornost věnuje misi v Afghánistánu a Iráku. Podle Chauvistrého americká vojenská politika ve válce v Iráku a Afghánistánu neuspěla a stejně tak neuspěje ani německá armáda.

Celkově je práce psána velmi subjektivním tónem. Autor sám v jedné z prvních kapitol upozorňuje na občasný cynický podtón, který záměrně používá, aby pobouřil a vyvolal tak diskusi. Cynismus však knize přidává spíše na povrchnosti a ukazuje zjednodušený pohled na realitu. Přestože je práce psána jako úvaha určená široké veřejnosti, chtěl autor vyhovět i náročnějším odborným kritériím, aby upozornil na otázku efektivitv bundeswehru i odborné publikum. Tento druhý cíl splněn nebyl. Chauvistré pracuje s informacemi, které si čtenář nemá možnost ověřit, protože zdroje jsou uvedeny jen velmi sporadicky. Zároveň je velmi obtížné se v práci zorientovat. Autor v rámci všech sedmi kapitol skáče od tématu k tématu. Argumentaci, která má podpořit jeho úvahy, by měl postavit srozumitelněji. Čtenář po prvním čtení ví na konci každé kapitoly jen to, že autor je odpůrcem nasazení bundeswehru v zahraničí a odpůrcem války jako politického prostředku vůbec, a to proto, že podle něj nefunguje. Tato myšlenka je mantrou celého textu. Navíc ani u práce úvahového charakteru nelze opomenout úvod, který zde chybí. Čtenář až po přečtení první kapitoly začíná tušit, co je cílem práce a jaké otázky si autor klade.

Recenzovaná publikace nabízí zajímavé a často provokativní otázky, které by, a to je záměrem této knihy, měly vyvolat širší diskusi o reálných možnostech bundeswehru. Autorovy provokativní myšlenky jsou však založeny pouze na jednostranné analýze. Autor v této práci zaujímá jasné stanovisko vůči zahraničním misím bundeswehru – podle něj jsou neúspěšné, a proto by neměly být. Bohužel se nesnaží hledat náhradní řešení problému. Zvoleným postupem si autor sám zúžil prostor pro dosažení stanoveného cíle. Jeho práce představuje zjednodušený, silně pacifisticky ovlivněný pohled na realitu. Mezi řádky lze vyčíst, že řešením je podle autora zrušení armády. Uvedená kritika ovšem nepopírá to, že Chauvistré klade otázky, které by měly být zodpovězeny, a že nastiňuje dimenzi nasazení bundeswehru v zahraničí, která byla doposud opomíjena.

Kateřina Majerová

Thomas Ekman Jørgensen, **Transformations and Crises: The Left and the Nation in Denmark and Sweden, 1956–1980**. London: Berghahn Books, 2008, 219 s. ISBN 978-1-84545-366-4

Vývoj levice v 60. a 70. letech 20. století a její radikální podoby spojené s protestními hnutími této doby jsou tématem, které je zmiňováno především v souvislosti s německou, francouzskou, americkou či italskou historií. Situace ve skandinávských zemích byla pak zvláště pro zahraniční čtenáře ještě donedávna v zásadě neznámá a v rámci odborné literatury nedostupná. Kniha *Transformations and Crises: The Left and Nation in Denmark and Sweden, 1956–1980*, která vyšla v říjnu roku 2008, je prvním pokusem o ucelený rozbor levicového hnutí v době radikalizace tzv. dlouhých 60. let ve dvou skandinávských státech – Dánsku a Švédsku. Publikace byla vydána v nakladatelství Berghahn Books v rámci série „Protest, Culture & Society“ jako její druhý díl. Hlavními editory této řady jsou

Kathrin Falenbrachová, Joachim Scharloth a Martin Klimke, který se tématem protestních a sociálních hnutí dlouhodobě zabývá a je uznávaným odborníkem na tuto problematiku. Cílem série je spojení různých inovativních přístupů k fenoménu sociální změny a protestu z interdisciplinární perspektivy. Snahou projektu je i zařazení sociálních protestů a kulturních projevů do širšího politického procesu, což je právě i cílem recenzované knihy.

Její autor Thomas Ekman Jørgensen, dánský historik, se již ve své disertační práci věnoval kodaňskému studentskému hnutí roku 1968. Toto téma roku 2008 dále rozšířil v knize *1968 – og det der fulgte: studenteroprørets forudsætninger og konsekvenser* (1968 – a to, co následovalo: předpoklady a důsledky studentské vzpoury). O studentské a levicové revoltě 1968 ve skandinávských zemích také publikoval několik článků. Myšlenka na sepsání knihy o vývoji levice v 60. a 70. letech v Dánsku a Švédsku vznikla podle předmluvy již v roce 1999, nicméně příprava a vydání publikace trvaly téměř deset let.

Jørgensen ve své knize pojímá levice v kontextu konceptu národa a snaží se postihnout proměny v politickém diskursu a v pojetí národa levicových hnutí v obou státech v době radikálních sociálních, politických a kulturních změn. Autor v úvodu dokonce píše, že se jedná o „historii jazyka levice“ (s. 1). Ústředním tématem knihy je potom hnutí nové levice, jejíž pojetí národa je chápáno jako nový koncept a třetí varianta ke komunistickému a sociálnědemokratickému vlivu na levicovém spektru. Teoretickým východiskem knihy je přístup užívaný dějinami konceptů, kdy jsou koncepty charakterizovány svým ideologickým potenciálem a jejich interpretace pomocí slov se v čase proměňuje (s. 2). Zvláštní pozornost je v tomto ohledu věnována konceptu krize, přičemž právě dvě krizová období levicových hnutí určují časové vymezení knihy. Na počátku je to krize komunismu na konci 50. let a v závěru pak krize hnutí nové levice na konci 70. let.

Z metodologického hlediska se jedná o komparativní analýzu, kdy oba případy nejsou popisovány odděleně, nýbrž jako dva případy integrované v jednom prostředí. Část historie je tedy pro oba státy společná, levicová hnutí se vzájemně inspirovala, konkrétní rozdíly jsou však patřičně zdůrazněny. Tyto rozdíly podle Jørgensena plynou z obecných odlišností Dánska a Švédska. Případy Dánska a Švédska jsou z pohledu autora zajímavé proto, že v jisté rovině jsou to případy nejvíce podobné, zatímco v dalších ohledech jsou velmi odlišné (s. 4). Jørgensen to dokazuje na zajímavých, široce pojatých argumentech, které jako celek působí věrohodně a můžou sloužit jako obecná komparace těchto dvou skandinávských států ze sociálního, ekonomického, politického, historického či geografického hlediska. V úvodu knihy jsou dále jasně a podrobně vymezeny použité termíny „národ“ a „levice“, přičemž koncept národa autor chápe ve třech vrstvách – národ ve vztahu k ostatním, vnitřní strukturu národa a národ v historickém kontextu. Koncept levice je potom pojat jako „politický a sociální prostor“ (s. 9).

Knihy je v zásadě chronologicky rozčleněna do pěti kapitol, z nichž každá má poměrně krátké podkapitoly. Ty jsou téměř vždy rozděleny na dánský a švédský případ dané problematiky. Součástí publikace jsou fotografie a kresby z dobového tisku, které jsou vloženy přímo do textu a přesně plní svoji funkci, tedy příhodně ilustrují popisované období. Za každou kapitolou je vložen poznámkový aparát a na konci knihy je pak přehledný bibliografický seznam a rejstřík použitých pojmů.

V první kapitole se autor zabývá krizemi komunistického hnutí v závislosti na vývoji sovětské strany po roce 1956. Jørgensen zkoumá reakce dánské a švédské komunistické strany (DKP a SKP) na XX. sjezd KSSS a invazi do Maďarska, kdy v obou stranách nastal po roce 1956 rozkol, nicméně jen v dánském případě došlo k oddělení jedné frakce a vzniku nové strany, která se ideologicky ztotožnila s hnutím nové levice. Právě tady vzniká první zásadní odlišnost nalevo od sociálnědemokratického hnutí v obou státech. Autor zkoumá diskusi uvnitř komunistických stran a jejich pohled na vztah k národu.

V následující kapitole se Jørgensen věnuje vnitřní diskusi v levicových stranách, a to především v nové dánské straně SF (*Socialistisk folkeparti*, Socialistická lidová strana) a v reformní části švédské komunistické strany. Autor reflektuje jejich postoje k mezinárodní situaci i k vnitřnímu dění v Dánsku a Švédsku. V zahraničním kontextu se krajně levicové strany obou států soustředily na solidaritu se zeměmi třetího světa a spojovaly se s organizacemi bojujícími za jaderné odzbrojení. Na domácí scéně se zabývaly aspekty státu blahobytu, který byl chápán jako nordické specifikum, a byl proto zapojován do konceptu dánského a švédského národa. Názorové postoje k různým konkrétním faktům jsou v této kapitole velmi detailně popsány, můžeme z nich dobře pochopit celkovou ideovou bázi těchto stran i rozdíly mezi nimi.

Třetí kapitolu knihy lze považovat za stěžejní, protože zahrnuje radikální období 60. let včetně činnosti protestních hnutí a jejich postoje k levici. Radikální mládež se v tomto ohledu orientovala právě na krajní levici, přičemž komunistické strany i dánská SF pro ně nebyly dostatečně radikální. Pod vlivem protestních událostí tedy začalo docházet k dalšímu štěpení stran. V Dánsku vznikla další nová strana, nicméně ve Švédsku se nakonec opět udržela komunistická strana, která pouze přijala nový název a začala se silně inspirovat maoistickým pojetím komunismu. Obě tyto strany pak byly spojeny s protesty proti válce ve Vietnamu. I studentští aktivisté se přikláněli právě k těmto levicovým organizacím. Autor v této kapitole přináší ucelený popis protestních událostí roku 1968 ve vztahu k levici v obou státech, což je možná vůbec největším přínosem knihy. Vyplyvá z něj mimo jiné, že protestní hnutí v Dánsku bylo radikálnější než švédské, které se více orientovalo na prosazování hodnot maoismu ve světě než na konkrétní problémy na švédských univerzitách.

Na konci 60. let se na levicovém spektru začal objevovat nový fenomén, a to obrat k dělnictvu a venkovskému lidu. Právě dělnickému a lidovému hnutí je věnována čtvrtá kapitola. Levicové strany a organizace se na přelomu 60. a 70. let navracely k tradiční definici nacionalismu a ve středu jejich pozornosti byla tradiční lidová kultura. V této kapitole se tedy Jørgensen vrací ke konceptu národa a nacionalismu v pojetí levicových hnutí v Dánsku a Švédsku. Tento koncept se podle něj proměnil i v souvislosti s přicházející krizí levicových stran.

Právě tato krize je náplní poslední kapitoly. „Levice ztratila pozici hegemonu ve veřejné debatě.“ (s. 163) Nově vzniklé levicové proudy a strany začaly ztrácet příznivce a v souvislosti s hospodářskou krizí 1973 docházelo ke změnám v rozložení politických sil v Dánsku i Švédsku. Levice jako celek začala v obou státech ztrácet podporu, což se projevilo v dánských volbách roku 1973 a ve švédských volbách 1976, kdy byla v obou případech přerušena dlouholetá vláda sociálnědemokratických stran. Koncept národa, jež levice vytvořila

v předchozích letech v době radikálních změn, přestal být platný pro sociální realitu poloviny 70. let a radikální levicové ideje se začaly rozpadat.

Kniha tedy splnila očekávání v tom, jak podrobně a srozumitelně popsal vývoj levicových hnutí v Dánsku a Švédsku v 60. a 70. letech. Autorem stanovený cíl zkoumat proměnu v levicovém pojetí konceptu národa se však na stranách knihy objevuje sporadicky a z těchto částí nelze vyvodit jednoznačné závěry. Hlavní přínos publikace tedy spočívá ve faktografickém popisu politického a sociálního vývoje v Dánsku a Švédsku v druhé polovině 20. století. Takto ucelená analýza levicových protestních hnutí v těchto skandinávských státech zaplnila volné místo na poli odborné literatury, která se zabývá protesty roku 1968 v Evropě a USA.

Předností knihy je i fakt, že byla napsána v anglickém jazyce, a je tak přístupná širokému okruhu zahraničních čtenářů. Přestože je Thomas Ekman Jørgensen původem Dán, jeho angličtina je na vysoké úrovni a po jazykové stránce tedy není knize co vytknout. Jako dánský historik mohl Jørgensen využít všech dostupných zdrojů ze skandinávského prostředí, publikace je proto po faktografické stránce velmi propracovaná. Obecně se pak událostmi protestních hnutí 60. let v Evropě a USA zabývali především autoři, již se těchto protestů sami účastnili, popřípadě je alespoň zažili. Jørgensen se však narodil až v roce 1973 a vývoj od 50. do 70. let tak zkoumá z čistě vědeckého hlediska, s odstupem a bez vnášení osobních názorů a zkušeností.

Markéta Kučerová

O AUTORECH

Jakub Andrlé (*1982) působí jako interní doktorand na katedře ruských a východoevropských studií Institutu mezinárodních studií FSV UK. Zabývá se politickým a sociálně-ekonomickým vývojem postsovětského Ruska s důrazem na problematiku migrace a migrační politiky.

E-mail: andrle@fsv.cuni.cz

Kryštof Kozák, Ph.D. (*1977) je vedoucím katedry amerických studií na Institutu mezinárodních studií FSV UK. Ve své práci se zaměřuje na americko-mexické vztahy a na související problematiku migrace do USA. Je autorem několika monografií (např. *Měkký podbříšek navěky? Důsledky asymetrie mezi Spojenými státy a Mexikem*, 2010 nebo *Dopady krize v transatlantickém prostoru*, 2012) a řady statí v českých i zahraničních odborných časopisech.

E-mail: kozak@fsv.cuni.cz

Romana Mynaříková (*1985) je interní doktorandkou na katedře německých a rakouských studií Institutu mezinárodních studií FSV UK. Dlouhodobě se zabývá hospodářským vývojem sjednoceného Německa, finančním vyrovnáním spolkových zemí a finančně-politickým vývojem Berlína coby jedné ze spolkových zemí. Je autorkou monografie *Bohatým brát a chudým dávat. Finanční vyrovnání spolkových zemí jako klíčové vnitroněmecké politikum přelomu tisíciletí*, 2011.

E-mail: r.mynarikova@gmail.com

POKYNY PRO AUTORY

---

1. Charakteristika přijímaných příspěvků

Časopis *Studia Territoria* AUC (dále jen AUC ST) vydává původní příspěvky, jež dosud nebyly nikde publikovány, nejsou nikde v tisku a ani se nenacházejí nikde v recenzním řízení.

Příspěvky se přijímají v anglickém, českém a německém jazyce.

V případě anglických příspěvků se preferuje americká angličtina, redakce nicméně akceptuje i příspěvky zpracované v britské angličtině při předpokladu, že budou jazykově čisté a konsistentní. Úprava stylu se řídí příslušným jazykovým manuálem (*The Chicago Manual of Style* resp. *The Oxford Style Manual*).

Příspěvky se zasílají do redakce průběžně na adresu redakční rady stuter@fsv.cuni.cz. Příspěvky musejí být zpracovány v standardním textovém editoru (.doc, .rtf). Korespondence autora s redakcí probíhá prostřednictvím e-mailu.

Studie uvažované k vydání podléhají externímu recenznímu řízení, které je oboustranně striktně anonymní. Délka recenzního řízení od momentu zaslání příspěvku do redakce až po vrácení příspěvku autorovi k autorizaci, k přepracování či se zamítavým stanoviskem nepřesahuje tři měsíce. Redakce si vyhrazuje právo upravit příspěvek v souladu s vlastní redakční linií, jakož i odmítnout příspěvek k publikaci, pokud jej shledá nevyhovujícím, a to i bez udání důvodu.

Příspěvky vyžadující neúměrnou redakční péči z důvodu nerespektování edičních zásad, ledabyle upravené či s jazykovými nedostatky budou autorům vráceny.

2. Copyright

Copyright každého čísla přísluší nakladatelství Karolinum. Předpokladem pro publikování příspěvku v AUC ST, jakož i pro další užití díla je uzavření smlouvy o převodu autorských práv (nakladatelské smlouvy) mezi autorem a nakladatelstvím Karolinum.

3. Ediční zásady

Studie má mít rozsah nejlépe 25 až 40 normovaných stran. Optimální rozsah recenzí je 5 až 10 normostran. Delší texty budou posuzovány s ohledem na vhodnost jejich zkrácení.

Všechny studie bez ohledu na jazyk publikace musejí být opatřeny anglickým abstraktem o délce 100 až 150 slov. Všechny studie musejí současně obsahovat čtyři až šest anglických klíčových slov.

Zaslaný rukopis musí obsahovat následující položky: titulní stranu, abstrakt, klíčová slova, hlavní text, příp. přílohy. V průvodním dopise autor musí uvést úplné jméno, institucionální afiliaci, stručný odborný biografický profil v jazyce publikace, adresu pro zaslání autorských exemplářů a kontaktní údaje. U článků, které mají více autorů, musí být jeden z nich označen jako kontaktní osoba pro účely korespondence.

Jména z cizích abecedních soustav se přepisují do latinky. Pro přepis bibliografických položek v poznámkách se používá transliterační tabulka platná pro příslušný jazyk (Library of Congress, Oxford Dictionary, ČSN). V hlavním textu se pro přepis jmen z cizích soustav používá zavedená transkripce.

4. Systém odkazování

Autoři se drží klasického systému odkazování. Reference mají podobu poznámek pod čarou. Bibliografický záznam odkazovaných zdrojů se uvádí v poznámkách pod čarou, a nikoli jako samostatný seznam literatury.

5. Základní typy odkazování

Knihy

Jeden autor či editor

Richard Sakwa, *Postcommunism: Concepts in the Social Sciences* (Buckingham: Open University Press, 1999), 51–58.

Dva autoři či editoři

Roy Allison a Christoph Bluth, eds., *Security Dilemmas in Russia and Eurasia* (London: The Royal Institute of International Affairs, 1998).

Tři autoři či editoři

Martha Brill Olcott, Anders Åslund a Sherman W. Garnett, *Getting it Wrong: Regional Cooperation and the Commonwealth of Independent States* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1999), 105–8.

Více než tři autoři či editoři

Viktor N. Rudenko et al., eds., *Politicheskaia nauka i gosudarstvennaia vlast' v Rossiiskoi Federatsii i Novykh Nezavisimykh Gosudarstvakh* (Ekaterinburg: Ural'skoe otdelenie Rossiiskoi Akademii Nauk, 2004).

Kapitola či jiná část v knize

Branislav Makyta, „Energetický dialóg EÚ a RF“, in *Energie pro Evropu: energetická spolupráce Ruska a zemí postsovětského prostoru s Evropskou unií*, ed. Bohuslav Litera et al. (Praha: Eurolex Bohemia, 2006), 50–72.

Úvod, předmluva či jiná obdobná část knihy

Anatol Lieven, předmluva ke knize *An Endless War: The Russian-Chechen Conflict in Perspective*, Emil Souleimanov (Frankfurt: Peter Lang Verlag, 2007), 13–15.

Elektronicky publikovaná kniha

Catherine Guicherd, *The Enlarged EU's Eastern Border: Integrating Ukraine, Belarus and Moldova in the European Project*, SWP-Studien 2002/S 20 (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2002), 31–32, http://swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=319 (staženo 2. 4. 2008).

Zkrácená opakovaná citace

Makyta, „Energetický dialóg“, 66.

Následující odkaz na tentýž zdroj

Ibid., 66–69.

Odborné časopisy

Článek v tištěném časopise

Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership“, *Foreign Affairs* 73, č. 2 (březen/duben 1994): 67–82.

Článek v elektronickém časopise

Farkhad Tolipov, „Uzbekistan and Russia: Alliance against a Mythic Threat?“ *Central Asia-Caucasus Analyst* 7, č. 1 (11. ledna 2006): 3–5, www.cacianalyst.org/files/20060111Analyst.pdf (staženo 2. 4. 2008).

Článek získaný prostřednictvím elektronické databáze

Halford J. Mackinder, „Modern Geography, German and English“, *The Geographical Journal* 6, č. 4 (1895): 367–79, <http://www.jstor.org> (staženo 2. 4. 2008).

Recenze na knihu

Cameron Ross, recenze knihy *Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed*, Grigorii V. Golosov, *Slavic Review* 63, č. 4 (zima 2004): 898–99.

Noviny či společenské časopisy

Svante Cornell, „The War That Russia Wants“, *The Guardian*, 8. srpna 2008.

Diplomová práce či disertace

Jeff Sahadeo, „Creating a Russian Colonial Community: City, Nation, Empire in Tashkent, 1865–1923“ (doktorská disertace, University of Illinois, 2000), 96–108, 116.

Příspěvek přednesený na sympoziu, setkání či konferenci

Jonathan Wheatley, „Democratization in Georgia since 2003: Revolution or Repackaging?“ (příspěvek přednesený v rámci Third International Workshop for Young Scholars, Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japonsko, 5. července 2006).

Archivní materiály a sbírky

Telegram Š. Z. Eliavy a G. I. Brojda lidovému komisariátu zahraničních věcí, V. I. Lenini, L. D. Trockému a L. B. Krasinovi, Taškent, 27. prosince 1919, Archiv zahraniční politiky Ruské federace, Moskva, Čičerinův sekretariát, fond 04, inv. č. 39, kart. 43, spis č. 588, f. 13.

Interview

Publikovaná interview včetně rozhlasových a televizních pořadů

Paris Hilton, interview vedl Larry King, *Larry King Live*, CNN, 28. června 2007.

Nepublikované interview

Petr Šochman (EC Directorate General for Competition), v osobním rozhovoru s autorem, 24. září 2008.

Chráněný zdroj

Interview s důstojníkem pohraničních vojsk, 28. srpna 1998.

Website

„Growth of Welfare of Kazakhstan’s Citizens is the Primary Goal of State Policy. Address by the President of the Republic of Kazakhstan H.E. Mr. Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan“, Official Site of the President of the Republic of Kazakhstan, http://www.akorda.kz/www/www_akorda_kz.nsf/sections?OpenForm&id_doc=0793D9432423DDE5062573EC0048005B&lang=en&L1=L2&L2=L2-22 (staženo 2. 4. 2008).

Osobní zpráva

Hans-Uwe Stahlmann, e-mailová zpráva adresovaná autorovi, 29. prosince 2007.

Zpracováno a upraveno podle *The Chicago Manual of Style*, 15th edition (Chicago: Chicago University Press, 2003), 593–754.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

STUDIA TERRITORIALIA

XII

2012

2

Prorektor-editor: prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Obálku navrhla Kamila Schüllerová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

<http://cupress.cuni.cz>

Praha 2013

Sazba studio Lacerta (www.sazba.cz)

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

MK ČR E 18588

ISSN 1213-4449